

e-ISSN: 2757-6108

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

CİLT/VOL: 8, SAYI/NO: 8, HAZİRAN/JUNE 2024

Haziran / June • Sayı / Number: 2024/8

e-ISSN: 2757-6108

Başlangıç / Founded: 2020

Yayın Aralığı / Period: Yılda 2 Sayı

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği'nin yılda iki kez yayımlanan **uluslararası hakemli** dergisidir. Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarına, yayın hakları Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'ne aittir.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS) is a refereed international journal which is published by Interdisciplinary Language Studies Association. Writers are solely responsible for the content of their articles and the copyright belongs to the Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS).

İmtiyaz Sahibi / Licensee

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Yazı Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Başkan)
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt AKIN
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferdi BOZKURT
(Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih DOĞRU
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. Cüneyt AKIN (Türkçe / Turkish)
Öğr. Gör. Nurcan İLBAŞ (İngilizce / English)

Dizin Sorumlusu / Index Supervisor

Doç. Dr. Ferdi BOZKURT

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Doç. Dr. Fatih DOĞRU

Yayın Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN 'Türk Dili'

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM 'Sosyoloji'
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Leyla KARAHAN 'Türk Dili'
(TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemil YÜCEL 'Eğitim'
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Engin Yılmaz 'Türk Dili'
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup CİVELEK 'İlahiyat-Arapça'
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ 'Coğrafya'
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Beyhan KANTER 'Edebiyat'
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Kasım TURHAN 'Felsefe'

Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRÇAN 'İletişim'
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferit USLU 'Felsefe'

Prof. Dr. Naci KULA 'Psikoloji'
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer AYDIN 'Matematik'
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Sinan SARAÇLI 'İstatistik'
(Balıkesir Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilciler / Representatives Abroad

Prof. Dr. Nikolay YEGOROV
(Rusya Federasyonu)

Doç. Dr. Neriman HASAN
(Romanya)

Prof. Dr. Nabil BAZILHAN
(Kazakistan)

Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVİÇ
(Hırvatistan)

Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA
(Kırgızistan)

Prof. Dr. Lindita Khanari LATİFİ
(Arnavutluk)

Prof. Dr. Oktay AHMED
(Makedonya)

Prof. Dr. Elisabed BZHALAVA
(Gürcistan)

Dergimizin tarandığı dizinler / Indexes:

MLA International Bibliography

EBSCO

Index Copernicus

International Scientific Indexing (ISI)

Citefactor

Directory of Research Journals Indexing

ROAD

Asos

Türk Eğitim İndeksi

ACARINDEX

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi editöre gönderiniz.
Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
dadadergisi@gmail.com

Adres: İstiklal Mahallesi, Duru Sokak, Duru Apartmanı, No.: 8/4
Odunpazarı / Eskişehir / TÜRKİYE
Telefon: 0222 2393750 / 2350
Belgegeçer: 0222 2291418
e-posta: dadadergisi@gmail.com

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi olarak bu sayımıza hakemlik yapan değerli bilim insanlarına desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJILS) wishes to appreciate the valuable scientists who refereed this issue for their assistance.

Haziran 2024/8 Hakemleri / Reviewers for June, 2024/8

Doç. Dr. Hasene AYDIN, Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludag University

Doç. Dr. Serdar KARAOĞLU, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Dr. Öğr. Üyesi Ceren OĞUZ KABADAYI, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi / Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Öğr. Üyesi Osman TÜRK, Harran Üniversitesi / Harran University

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERDOĞAN, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI, Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludag University

Öğr. Gör. Dr. Selenay KOŞUMCU, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / Al-Farabi Kazakh National University

Öğr. Gör. Dr. Songül İLBAŞ, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Göksel SERT, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı / Republic of Türkiye Ministry of National Education

Dr. Sezergül YIKMIŞ, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı / Republic of Türkiye Ministry of National Education

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Araştırma / Research

Deyimlerde Geçen “Ye-” Eyleminin Anlam Ezgisi

(The Semantic Prosody of The Verb “Ye-” In Idioms)..... 1-30

Sibel TURGUT

Araştırma / Research

Memlük Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük–Gramerlerde Kılımsı

(Actionalty in Dictionaries and Grammars of Memlük Kipchak Field)..... 31-69

Süleyman Alper SÖKMEN

Araştırma / Research

Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr'daki (1-101. Varaklar Arası) Deyimsel Yapılar

(Idiomatic Structures in Sırru'l-Esrâr and Matlau'l-Envâr (Between Varaks 1-101.))..... 70-93

Pelin DERELİ

Araştırma / Research

Doğruluk İlkesi Bağlamında A. J. Ayer'in Anlam Arayışı

(A. J. Ayer's Quest for Meaning in the Context of the Principle of Verification) 94-105

Oğuz KISA

Kitap İncelemesi / Book Review

Kitap İncelemesi / Book Review

“Türkçe Sözlük'te ‘Ar.’ (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişmeleri” Adlı Eser Üzerine

*(About of the “Türkçe Sözlük'te ‘Ar.’ (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişmeleri”
Named Book)..... 106-109*

Lana Ahed Mahmoud AL ANEZİ

Deyimlerde Geçen “Ye-” Eyleminin Anlam Ezgisi

Sibel TURGUT¹

Deyimlerde Geçen “Ye-” Eyleminin Anlam Ezgisi

Özet

Dil, insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştıran ve toplumsal etkileşimi düzenleyerek geliştiren temel bir araçtır. Her toplum, kendi kültürel ve coğrafi yapısına uygun olarak sahip olduğu dil yapısını şekillendirir. Bu bağlamda dil, toplumun tarih boyunca deneyimlediği olaylar ve etkileşimlerle birlikte gelişir. Dilin yapısı, toplumların sosyal ve kültürel kimliklerinin bir parçasıdır. Her dilin kendine özgü bir iletişim biçimi vardır. Bu farklılıklar, bireylerin buldukları ortamlardan, tarihsel bağlamdan ve kültürel kökenlerinden kaynaklanır. Dilin gelişimi de bu faktörlerle yakından ilişkilidir. Türkçe, zengin bir dil yapısına sahip olmasıyla dikkat çeker. Bu zenginlik, Türkçenin tarih boyunca çeşitli kültürlerle etkileşime girmesi ve bu etkileşimlerin dil üzerinde bıraktığı etkileriyle şekillenmesiyle ortaya çıkar. Türkçe, sadece iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel bir mirasın ve coğrafi bir konumun ürünüdür. Dilin bu zenginliği, atasözleri ve deyimler gibi dilin derinliğini ve karmaşıklığını yansıtan unsurlarla daha da vurgulanır. Bu unsurlar, dilin esnekliğine katkıda bulunur; deyimler ise bu esnekliğe önemli bir katkı sağlarlar. Deyimler, çoğunlukla kalıplaşmış ifadeler biçiminde kullanılır. Bu kalıplaşmış ifadeler, genellikle gerçek anlamından farklı bir anlam taşırlar. Bu çalışmada, ye- eylemiyle kurulan deyimlerin karşılık geldiği anlamlar incelenmiştir. Çalışmanın düğüm sözcüğü olarak ye- eylemi seçilmiştir. Ye- eylemiyle bir araya gelen kök sözcükler genellikle olumsuz anlam özelliklerini devam ettirirken, bazı durumlarda anlam değeri olumlu ve tarafsız olan kök sözcüklerle birleşerek metin bağlamında olumsuzluğunu devam ettirmektedir. Bu durum, dilin yapısının ve esnekliğinin bir göstergesi olarak dilin kullanımı hakkında derinlemesine anlayış sağlar. Anlam değeri olumlu ve tarafsız olan kök sözcüklerin ye- eylemi ile birlikte kazandığı olumsuz anlam özelliği anlam ezgisi (semantic prosody) terimi ile genişletilerek bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Deyimler, anlam ezgisi, olumlu, olumsuz, tarafsız kök sözcükler

Makale Türü: Araştırma

The Semantic Prosody of The Verb “Ye-” In Idioms

Abstract

Language is a fundamental tool that facilitates communication among people and regulates and enhances social interaction. Each society shapes its language structure in accordance with its own cultural and geographical context, and this language evolves through the events and interactions experienced by the society throughout history. The structure of language is an integral part of the social and cultural identities of societies, and each language has its own unique communication style. These differences stem from the environmental, historical, and cultural contexts in which individuals live, and the evolution of language is closely linked to these factors. Turkish stands out for its rich linguistic structure. This richness emerges from the interactions Turkish has had with various cultures throughout history and the traces of these interactions on the language. Turkish is not only a means of communication but also a product of cultural heritage and geographical location. The richness of the language is further emphasized by elements such as proverbs and idioms, which reflect the depth and complexity of the language. Idioms play an important role in reflecting the cultural values and experiences of a society and are often used in the form of fixed expressions. These fixed expressions often carry a meaning different from their literal interpretation, contributing to the richness and flexibility of the language. This study examines idioms formed with the verb “ye-”. While the anchor words accompanying these idioms generally maintain their negative connotations, in some cases, they combine with anchor words that have neutral or positive meanings, thus continuing the negativity in the context of the text. This situation is indicative of the structure and flexibility of language and provides a deeper understanding of language usage. By expanding the concept of semantic prosody to include the negative connotations gained by anchor words with neutral or positive meanings in conjunction with the verb “ye-”, this study aims to contribute to further research in this area.

Key Words: Idioms, semantic prosody, positive, negative, neutral root words

Paper Type: Research

¹ Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, 6991613@ogrenci.bilecik.edu.tr, ORCID No.: 0009-0008-3065-0406

Bu makale devam etmekte olan doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Dil, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullandığı bir iletişim aracıdır. İletişimin temel unsuru olan dil, zamanla gelişerek değişime uyum sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu değişim sürecinde geçmişten bağımsız değildir. Bu çerçevede dil, geçmişten geleceğe uzanan bir köprü görevi üstlenir. Kavukcu (2018: 1) tarafından da belirtildiği üzere dil, bir milletin tarihini, coğrafyasını, edebiyatını, hayat felsefesini aktaran önemli bir toplumsal araçtır; bu aktarım anlam yoğunluğu kuvvetli sözcüklerle ek olarak bilmeceler, atasözleri ve deyimler vb. gibi kalıp ifadelerle gerçekleşir. Söz konusu kalıp ifadeler dilin temel unsurlarıdır ve deyimler de bunlardan biridir. Aksoy (1984: 49) ve Püsküllüoğlu (1995: 7) tarafından da ifade edildiği üzere deyimler, çoğunun gerçek anlamından farklı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarıdır.

Deyimler, bir dilin zenginliğini ve kültürel derinliğini ifade eden önemli bir unsurdur. Belirli bir toplumsal, kültürel veya tarihsel bağlama dayanan deyimler genellikle metaforik bir yapıya sahiptir. Türkçede deyimler, söz konusu yapıyı kullanarak bir durumu veya kavramı derinlemesine betimleyebilir. Bu durum deyimlerin anlam alanlarının zenginleşmesinde önemli rol oynar. Örneğin, *başını yemek* deyimi *Güncel Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2024), 'bir kimse- nin güç duruma düşmesine yol açmak; ölmesine sebep olmak' olarak ifade edilir. Söz konusu deyimdeki *baş* ve *yemek* sözcükleri doğrudan fiziksel bir eylemi ifade etmez aksine bir kimse- nin büyük zarar görmesini benzetme yoluyla ifade eder. Bu bağlamda Türkçenin deyimler açısından oldukça zengin bir dil olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu nitelik söz konusu dilin derinliğini ve çeşitliliğini yansıtır.

Dillerin tipolojik özelliklerine göre deyimlerin kullanımları; söz dizimi ve yapısal özellik- leri, morfolojik özellikleri, kültürel bağlamı, metaforik yapısı, toplumsal ve iletişimsel rolü farklılık gösterebilir. Bu bağlamda diller arasında deyimlerin yapıları ile kullanımları arasında farklılık ve çeşitlilik görülmesi de olağandır. Dilbiliminde deyim üzerine yapılan araştırmalar, o dildeki deyimlerin sıklığı, deyimlerin işlevselliği vb. gibi sesbilimsel, morfolojik ve sözdizimsel çerçevede incelenerek ele alınmaktadır. Can (2020: 78) araştırmasında Türkçedeki deyimlerin özellikle sözdizimsel², anlambilimsel³ ve edimbilimsel⁴ olmak üzere farklı alan- larda incelendiğini belirtmiştir.

Deyimlerin farklı alanlarda irdelenmesi, araştırılması veya sınıflandırılması deyimlerin tek bir kalıp içerisinde oluşmadığını göstermektedir. Bütün dillerde olduğu üzere Türkçede de deyimler tek bir biçimde oluşmaz. Deyimler, Türkçe söz dizimi açısından sabit bir yapıya sahip olsa da kalıplaşırken farklı öbekler ile bir araya gelirler. Bu bağlamda kalıplaşan deyim-

² Deyimlerin sözdizimsel özellikleri için bk. Aksan 1996: 174; Gencan 2001: 350; Demir 2008: 428.

³ Uzun (1991), deyimleri anlam yönünden inceleyerek sınıflandırma yoluna gitmiştir.

⁴ Akar (1991: 4-10), deyimleri edimbilimsel açıdan ele alır ve deyimlerin içerisinde belirleyici unsurlar üzerinde durur.

ler, dilin söz varlığında yer alan isim, zarf, sıfat, edat ve bağlaç vb. gibi sözcük sınıflarından bağımsız değildir. Dil sistemi içerisinde her bir sözcük, sözcük öbeği veya cümle en az bir anlamla ilişkilendirilmektedir. Buradan hareketle sözcüklerin dil konuşuru tarafından hem yazılı hem de sözlü anlatımda birden fazla anlamla kullanımı söz konusudur. Bununla birlikte her dilin söz varlığının temel kaynağı ise sözlüklerdir. Yine bir dilin söz varlığı denilince; o dile ait sözcükler, deyimler, kalıp sözler, atasözleri, terimler ve çeşitli anlatım kalıplarının hepsi kastedilmektedir. Çalışmamızın konusu olan ve dilin zenginliklerinden kabul edilen deyimlerin tanımı *Güncel Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2024), "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" olarak tanımlanır. Türkçe deyimler bakımından oldukça etkin ve yetkin bir dildir. Bu konuda alanyazında araştırmacılar pek çok araştırma yapmış ve 'deyim' üzerine açıklama getirmişlerdir. Buna göre Aksan (1982: 37), "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür"; Aksoy (1984: 49), "Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları"; Topaloğlu (1989: 55), "Çekici bir anlatım özelliğı taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeğı"; Korkmaz (1992: 43) "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeğı"; Püsküllüoğlu (1995: 7) "Anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğı" olarak tanımlamışlardır.

Yukarıda yer verilen görüşler ışığında deyimler, söz öbekleri biçiminde kalıplaşmıştır. Bu durum; deyimın ön plana çıkan özellikleri arasındadır. Deyimler, birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan bütüncül yapıda kendi anlamının dışına çıkarak farklı bir anlamı ifade ederler. Söz konusu özellik; araştırmacıların ifade ettiğı üzere ilgi çekici bir anlatım özelliğine sahip olmasını da beraberinde getirir. Buradan hareketle deyimler, dilin anlatım gücünü artırmada sıkça kullanılan yöntemlerden biri olarak da genel kabul görmüştür. Deyimler, iki veya daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle, ortak bir anlam oluşturarak gerçek anlamın ötesine geçerler. Bu anlamlar kalıplaşmış sözcük öbeklerinde yer alan düğüm sözcükler ile bir araya gelen kök sözcüklerin etkisiyle bazen olumlu bazen olumsuz veya tarafsız olarak yeni anlam sınırları oluşturabilirler. Çalışmada düğüm sözcük olarak seçilen *ye-* eylemi ile kurulan deyimler, anlam ezgisi bakımından çoğunlukla olumsuzluğunu devam ettirmektedir. (Örneğın *tokat ye-*, *haraç ye-*). Ancak *ye-* eylemi anlam değeri olumlu ve tarafsız olan kök sözcüklerle de bir araya gelmektedir. Bu sözcüklerdeki anlam durumunun nasıl biçimlenmekte olduğı araştırmaya değerdır (Örneğın *başını ye-*, *para ye-*). Nitekim son yıllarda derlem dilbiliminde *anlam ezgisi* (*semantic prosody*) teriminin incelenmesine yoğun ve giderek de artan bir ilgi duyulmaktadır. Batı'da söz konusu terimin oluşumunda *Sinclair*, *Stubbs*, *Whitsitt* ve *Louw* öne çıkan isimlerdir. Bu anlamda söz konusu araştırmacıların ilgili terime dair görüşleri *semantic prosody* biçimindedir. Bu çalışmada da sözü edilen terim anlam ezgisi şeklinde ele alınmış, bu bağlamda *ye-* eylemi ile kurulan deyimlerin metin bağlamında anlam ezgisi açıklanmıştır.

2. Anlam Ezgisi (Semantic Prosody)

Terime ilk olarak dikkat çeken isim Sinclair olmuştur. Sinclair (1991: 112), 7,3 milyon kelimeyi içeren bir derlemede *set in* (takmak (kıymetli bir taşı bir yüzük vb.ne); oturtmak; başlamak; bastırmak; işe el koymak vb.) deyimsel eylemin *sözcüksel çevresi* (*lexicogrammatical environment*) üzerine inceleme yapmıştır. Belirlediği deyimsel eylemin olumsuz-hoş olmayan olaylarla (kazalar vb.) ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Sinclair (1998: 15) tarafından yapılan tanıma göre anlam ezgisi, değişmeyen yapı ile birlikte anlam biriminin zorunlu unsurlarından biridir ve temel birim olan kelime ile birlikte bütüncül yapıyı oluşturur. Bütüncül yapı etrafındaki diğer unsurlar ise isteğe bağlı olarak yer alır.

Anlam ezgisi (*semantic prosody*) terimi Louw (1993)'a atfedilir. Ancak terimin *prosody* kısmı Firth tarafından kullanılmıştır. Firth, 1948'de yayımladığı "Sounds and Prosodies" adlı çalışmasıyla ilk olarak *prosodik çözümleme* (*prosodic analysis*)⁵ kuramını ortaya koymuştur. Daha sonra Firth (1957), sesbirimlerin çevresiyle olan ilişkilerini *fonolojik renklendirme* (*phonological colouring*) kavramıyla açıklar. Firth (1957), ilgili çalışmasında anlamların yaratılması için bağlamsal olarak seslerin nasıl işlediğini vurgulamıştır.

Louw (1993: 158), *anlam ezgisi* (*semantic prosody*) terimini ilk kez yazılı olarak kullanan kişidir ve bu terimi 1988 yılında Sinclair ile yaptığı kişisel görüşmesine dayandırır. Söz konusu terimin kökeninin Firth'ün *fonolojik renklendirme* (*phonological colouring*)⁶ kavramından esinlenerek geldiğini de ekler. Louw (1993: 157), bu aşamada hem Firth'den hem de Sinclair'den esinlenerek söz konusu terimi ön plana çıkarmada başarılı olmuştur. Araştırmalarında belirli öğelerin birbiri ile bir araya gelme olasılığını *anlam ezgisi* (*semantic prosody*) terimini kullanarak genişletir; diğer bir deyişle, düğüm sözcükler ve bir araya getirilen birimlerin rastgele bir düzenle değil, sabit bir biçimde olduğu görüşünü ileri sürer. İlerleyen aşamalarda ise Louw (2000: 30)'un "Bir birimin eş dizimleri tarafından telkin edilen anlam aurası/atmosferi" ifadesi literatürde araştırmacılar tarafından kabul gören en temel tanımdır. Stewart (2009: 50) ise söz konusu terimi "düğüm sözcüğün, yanı başı ile yakın çevresindeki sözcüklerin etkisi içerisinde olduğunu" belirterek aynı görüşü paylaşan isimlerden biri olmuştur.

Stubbs (1996: 173), *cause* (sebepl olmak, yol açmak vb.) sözcüğünün eş dizim örüntülerini analiz ederek bu sözcüğün genellikle olumsuz olayları temsil eden terimlerle (*AIDS, cancer, problem, illness, disaster vb.*) sıklıkla bir araya geldiği sonucuna varmıştır. Söz konusu araştırmacının çalışmaları Sinclair ile aynı eğilimdedir. Hunston (2002: 142) anlam ezgisi kavramını tek tek sözcüklerden çok tüm öbeğin anlamını içerdiğini ve ancak bir sözcük ya da öbeğin

⁵ Firth (1948) söz konusu kuram ile *phonematic units and prosodies-fonematik birimler ve prosodileri* örneklendirir (Parawahera, 1999: 57).

⁶ Verilen örnekler, *fonolojik renklendirme* ile "kanbur/kambur, bekleyen/bekliyen" gibi sözcüklerde gördüğümüz bir kısmı yazıya yansıtılmış, bir kısmı söyleyişte görülen ses benzeşmelerinin kastedildiğini göstermektedir. (Çalışkan, 2014: 140).

çok sayıdaki örneklerine bakılarak bulunabilir olduğunu ve anlam ezgisinin bir sözcük ya da öbeğin tipik kullanımına bağlı olmasıyla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Stubbs (2002: 225), düğüm sözcüklerin yakın çevresiyle anlamsal ilişkisinin varlığını vurgular ve terimi üç kategoriye ayırır: Olumlu (positive), olumsuz (negative) ve tarafsız (neutral). Bu aşama Louw (2000), kelimelerin olumlu anlamlarının olumsuz anlamlara göre daha az anlam ezgilerine sahip olduğunu iddia etmiştir. Xiao ve McEnery (2006) ise Stubbs'ı destekleyerek anlam ezgisinin olumlu (positive), olumsuz (negative) ve tarafsız (neutral) çağrışımlar olmak üzere üç farklı kategoriye ayrıldığını belirtirler. Çalışmaların bir sonraki aşamasında McEnery & Hardie (2012) ise ezgilerin, ilgili kelimenin hangi anlam ezgisine sahip olduğunu ve ezgilerin, birlikte bulunduğu kelimenin anlamına göre olduğu ifade eder.

Whitsitt (2005), çalışmalarıyla literatüre önemli katkılarda bulunan önemli isimlerden biridir ve terimi üç farklı kategoride inceler. Whitsitt (2005: 283), anlam ezgisi ile çağrışımı birbirinin eş anlamı olarak ele alan Partington (1998)'a atıfta bulunur. Çağrışım konusuna dikkat çeken isimlerden olan Partington (1998), *commit* (işlemek) sözcüğü üzerine araştırma yapar. Partington (1998: 67), *commit* sözcüğü ile bir araya gelen eş dizimleri inceleyerek olumsuz çağrışımın sadece *commit* kelimesinde olmadığına dikkat çeker ve bu çağrışımın *commit* sözcüğü ile bir araya gelen eş dizimlerinden oluşun birimde olduğunu ifade eder. Anlam ezgisi terimi, başlangıçtan beri araştırmacılar tarafından, eş dizimlilik terimiyle açıklanma eğilimindedir. Whitsitt (2005: 283) bu tanımların en başında yer alan ismin Louw olduğunu da kabul eder. Ancak Whitsitt⁷ ayrıntılı olarak ele aldığı, Louw'un anlam ezgisinin bilinçaltı rolü ve ironi kapsamında yaptığı metefor görüşlerini ise eleştirir. Son olarak ise pragmatik bakış çerçevesine sahip olan Sinclair (1996: 87-88)'e göre anlam ezgisi tutumsaldır. Bir ögenin etrafiyla bütünleştirilmesinde etkin bir rol oynar. Bu görüş çerçevesinde yer alan bir diğer isim ise Stubbs'tır. Stubbs (1986: 1)'a göre konuşur veya yazarların tutumlarının ifadeleri kullanılan o dilin tüm alanına yayılır. Bu görüşler doğrusunda Whitsitt (2005)'e göre anlam ezgisi tutumsal, pragmatik ve çağrışımsal bir atmosfer içerisindedir.

Anlam ezgisi üzerine yapılan araştırmaların çoğu İngilizce üzerine gerçekleştirilmiştir. Ancak, Portekizce (Berber Sardinha, 2000), İtalyanca (Tognini & Bonelli, 2001), Çince (Xiao & McEnery, 2006; Wei & Li, 2014), Almanca (Dodd, 2006) ve Norveççe (Ebeling, 2014) gibi diğer dillerde de bu terim üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, İngilizce dışındaki dillerde de söz konusu terimin varlığını göstermektedir.

Türkçe alanyazında anlam ezgisi üzerine yapılan araştırmaların başlangıcı oldukça sonradır. Bu durum, alanyazında söz konusu kavram için aşağdaki terimlerin tercih edilmesine sebep olmuştur:

⁷ Whitsitt (2005: 291), özellikle Louw'un *Amen* sözcüğü üzerine getirdiği eleştiri *analogy of co-articulation (prosody in the Firthian sense)* bakımından görüşün geçerli olmadığıdır.

- anlam ezgisi (Aksan ve ark., 2008); anlam ezgisi (Sert, 2018),
- anlam vezni (Pilten, 2008, 2011, 2013),
- semantik prosodi (Çalışkan, 2014).

Aksan vd. (2008) tarafından sunulan “Türkçede Yakın Anlamalı Sözcükler: Bir Derlem Çalışması” başlıklı bildiriye anlam ezgisi terimi Türkçede ilk kez ele alınmıştır. Uçar ve Kurtoğlu (2011) ise *al-* eyleminin anlam ezgisi özellikleri üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Pilten’in (2011) ise Orhun Yazıtları’nda geçen *al-* ve *baz kıl-* eylemlerini incelediği çalışma, bu alandaki temel eserlerden biridir. Çalışkan (2014) söz öbeklerini incelediği çalışmasında *semantik prosodi* terimini tercih etmiştir. Kurtoğlu Zorlu (2017), derlem tabanlı inceleme yaparak korku kültürü ile ilgili sözcükleri anlam ezgisi yönüyle incelemiştir. Ayrıca Pilten Ufuk’un (2017a) anlam ezgisi kavramını tespit ve kullanım alanları bakımından ele aldığı çalışmasını, yine Pilten Ufuk’un (2017b) Cahit Zarifoğlu şiirlerinde ‘kadın’ sözcüğünü anlam ezgisi özellikleri açısından incelediği çalışması takip etmiştir. Esmer (2015) ise Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin yazdığı metinlerdeki anlam ezgisi özelliklerini belirli düğüm sözcükler (bilgisayar, internet vb.) aracılığıyla incelemiştir. Ayata (2016), konuyla ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamış, Sert (2018) ise “Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamalı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)” başlıklı doktora tezi sunmuştur. Yakın tarihte ise Hatipoğlu (2023) Türkçe Eylemlerde Olumsuz Semantik Prozodi (Derlem Temelli Bir İnceleme) başlıklı doktora tezi hazırlamıştır.

Yukarıda yer alan çalışmalar, alanyazında anlam ezgisi teriminin genel kabul gördüğünü göstermektedir. Çalışmaların çoğu derleme dayalı olduğundan, anlam ezgisi söz konusu olduğunda derlem tabanlı çalışmaların yaygınlaştığını söylemek de yerinde olacaktır. Yapılan araştırmalarda seçilen *düğüm* sözcüklerin anlamları sözlükler ile sınırlandırılmamıştır. Söz konusu *düğüm* sözcüklerin sözlük anlamları, derlem üzerinden tespit edilen metin bağlamındaki anlamları ile genişletilmiştir. Ortaya konulan çalışmalar ise anlambilime yeni perspektifler kazandırmıştır. Buna göre, incelenen sözcüklerin sözlükte olmayan anlamlarının tespiti anlam ezgisi ile açıklanmıştır. Buradan hareketle anlam ezgisi, sözlüksel öğelerin metin bağlamında çevresel faktörlerin etkisiyle oluşturduğu yeni bir anlam alanıdır. Başka bir deyişle, anlam ezgisi, bağlam içinde olan örtük/derin anlamı ortaya çıkarır. Bu anlam, herhangi bir dilsel öğenin bağlam içerisinde bir araya gelen eş dizim örüntülerinin oluşturduğu tipik kullanımıyla da ilişkilidir. Çalışmalarda ifade edilen *düğüm sözcük (node word)* terimi araştırma esnasında incelenen sözlüksel öğelerdir. Sert (2019; 107-108) tarafından da belirtildiği üzere incelenen düğüm sözcükler, bağlamsal ilişkilerde olumlu veya olumsuz değere sahip sözcüklerle bir araya geldiğinde bu durum onlara yeni anlamlar kazandırır. Oluşan yeni anlamlar o sözcüklerin anlam ezgisi olarak karşılık gelir.

Bu çalışmada belirlenen *düğüm* sözcük, *ye-* eylemi ile oluşturulan deyimlerdir. Kök sözcükler ile ifade edilen ise *düğüm* sözcüğün yanında yer alan ve o deyim zorunlu bir diğer birim ögesidir. *Ye-* eylemi ile bir araya gelen kök sözcüklerin bazen isim bazen zamir bazen de zarf olduğu görülmektedir. Bu çerçevede kök sözcüklerin anlamları, sözlükte karşılık gelen

birincil anlamıyla doğrudan verilmiştir. Bu anlamlar, olumlu, olumsuz ve tarafsız ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmanın temelini sözlüksel ve sezgisel yöntemden oluşur. Buna göre kök sözcükler, düğüm sözcüğünün anlamını belirlemede ve bağlamsal ilişkilerin anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Buradan hareketle çalışmada, Türkçe deyimlerde geçen *ye-* eylemi ile kurulan söz öbeklerinin bağlam içinde anlam ezgisi olarak ne tarafta (olumlu, olumsuz, tarafsız) olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Yöntem

Çalışmanın ilk aşamasında, *ye-* eylemi ile birlikte kullanılan deyimler, Türk Dil Kurumu (TDK) *Türkçe Güncel Sözlük*, Çotuksöken’in *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ile Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* taranarak belirlenmiştir. Sözlük taramasının ardından çalışmada kullanılmak üzere Türkçe Ulusal Derlem (TUD)’den seçilen *düğüm* sözcüğü için örnek cümleler tespit edilmiştir. Derlemde, düğüm sözcüğünün arama aralığı sağ ve sol tarafından en az beş sözcük ile sınırlandırılmıştır.

4. Uygulama

Ye- eylemi ile bir araya gelen kök sözcükler⁸ sözcükler olumlu, olumsuz ve tarafsız olarak **Tablo 1**’de şu şekilde ayrılmıştır:

Tablo 1. *Ye-* Eylemi ile Bir Araya Kök Sözcükler

Olumlu	Olumsuz	Tarafsız
1. Ayva ye-	1. Borç ye-	1. Başını ye-
2. Damga ye-	2. Bozgun ye-	2. Başının etini ye-
3. Ekmeğini ye-	3. Ceza ye-	3. Birbirini ye-
4. Hak ye-	4. Darbe ye-	4. Çiğ çiğ ye-
5. Kaymağını ye-	5. Dayak ye-	5. İçi içini ye-
6. Miras ye-	6. Feleğin sillesini ye-	6. Kafayı ye-
7. Nane ye-	7. Gam ye-	7. Kendini ye-
8. Para ye-	8. Halt ye-	8. Tıka basa ye-
	9. Haraç ye-	9. Vakit/zaman ye-
	10. Haram ye-	
	11. Hüküm ye-	
	12. Kazık ye-	
	13. Kötek ye-	
	14. Kurşun ye-	
	15. Küfür ye-	

⁸ **Tablo 1**’de yer alan düğüm sözcük (*ye-* eylemi) ile bir araya gelen kök sözcükler bold olarak işaretilenmiştir.

	16. Rüşver ye-	
	17. Papara ye-	
	18. Sopa ye-	
	19. Tekme ye-	
	20. Tokat ye-	
	21. Vurgun ye-	
	22. Zılgıt ye-	

Tablo 1'de yer alan deyimler, Çotuksöken'in *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ile Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nden seçilmiştir.

Tabloya göre *ye-* eylemi ile bir araya gelen olumsuz sözcük kategorisindeki *tokat, bozgun, kötek, halt, haraç, dayak, küfür, papara, sopa, zılgıt, ceza, gam ve haram* sözcükleri, semantik olarak olumsuz çağrışım ifade eder. Bu bağlamda söz konusu deyimler bu çözümlemede yer almayacaktır. Ancak olumlu ve tarafsız çağrışım içeren kök sözcüklerde anlam görünümünün nasıl olduğu incelenmiştir.

5. Çözümleme

Bu bölümde yer alan kök sözcüklerin ve *ye-* eylemi ile bir araya gelen deyimlerin anlamları *Güncel Türkçe Sözlük*'ten (TDK, 2024); örnek cümleler ise Türkçe Ulusal Derlem (TUD)'den alıntılanmıştır.

1.a) Kaymak: *isim, Sütün veya yoğurdun yüzünde zar durumunda toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman, krema.* Kaymak sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına 'değer' ya da 'çağrışım' olarak olumludur.

b) Kaymağını ye-: *Bir şeyin en büyük payını, kârını ele geçirmek.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen kaymak sözcüğü deyimleşmiştir. Açıklamaya göre olumlu anlamdadır. Ancak düğüm sözcük ile birlikte metin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...Ama bütün bu Teknoloji-Medya-Tüketim şeytan üçgeninin kaymağını yiyenlerin gençleri başka safsatlarla aldatmalarına, bunun tafirasını satmalarına da tahammülüm yok... (W-HG37C4A-0761-2)

2. a) Kendi: *zamir, İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, zat.* Kendi zamiri burada gerçek anlamında verilmiştir. Zamir tek başına 'değer' ya da 'çağrışım' olarak tarafsızdır. Olumlu veya olumsuz bir değeri yoktur.

b) Kendini ye-: *Açığa vurmadan gizli gizli üzülme.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen kendi zamiri deyimleşmiştir. Düğüm sözcük ile birlikte metin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...Ama öldürmeyen acı güçlendiriyordu... Bir yandan da kendi kendini yiyip bitiriyordu... (W-VA16B4A-1030-25)

3. a) Para: 1. isim, Ekonomi. Devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kâğıt veya metal-den ödeme aracı; mangır, mangiz, nakit, papet, tıkr, tungır. 2. isim Bir emek karşılığında elde edilen kazanç. Para sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumludur.

b) Para ye-: 1.gereksiz olarak çok para harcamak 2. çok para harcatmak 3. görevli bulunduğu yerin imkânlarından yararlanarak para çalmak, rüşvet almak. Ye- eylemi ile bir araya gelen para sözcüğü deyimleşmiştir. Açıklamaya göre deyim ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumludur. Ancak düğüm sözcük ile birlikte metin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...İş hanlarının bodrum katlarına gizlenmiş pavyonlarda küfeyle para mı yemedi, kusuncaya kadar rakı mı içmedi... (W-TA16B1A-0918-4)

4. a) Tıka basa: zarf, Çok sıkıştırarak, boş kalmayacak biçimde. Tıka basa zarf öbeği burada gerçek anlamında verilmiştir. Zarf öbeği ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumsuz veya olumlu bir çağrışım yapmadığından tarafsızdır.

b) Tıka basa ye-: Mideye sıkıntı verecek kadar çok yemek. Ye- eylemi ile bir araya gelen tıka basa zarf öbeği deyimleşmiştir. Anlam ezgisi olarak olumsuz taraftadır.

Örnek: ... Bir köpek düşününüz! Bir tarafta bir hayvan ölüsü bulmuş ve yemiştir; leşi tıka basa yemiş, doymuştur... Düşününüz ki, bu köpek içi ve dışı pislik olduğu halde, işerken kirlenmemek için bir ayağını havaya kaldırmak sevdasıdır... (W-OI42E1B-2937-427)

5. a) Vakit: 1. isim, Zaman. 2. isim Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler. 3. isim çağ: Vakit sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Anlam değeri olarak bakıldığında tarafsızdır.

b) Vakit ye-: Epey zaman harcanmasını gerektirmek. Ye- eylemi ile bir araya gelen vakit sözcüğü deyimleşmiştir. Deyim anlam değeri olarak tarafsızdır. Ancak düğüm sözcük ile birlikte metin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...Ters cevaplar verir. Müşteriye onun vaktini alıyormuş⁹ (yiyormuş) havası verir. Genel olarak bu tip işyerlerinde vakit, boş ve amaçsız diyaloglarla, vitrin camlarından dışarıyı, dükkan aynalarında kendini seyretmekle... (W-160-HH42C1A-0296)

6. a) Nane: 1.isim, bitki bilimi. Ballıbabagillerden, yaprakları sapsız, çiçekleri beyaz veya menekşe renginde, güzel. 2. isim, Bu bitkinin kurutulmuş yapraklarından elde edilen baharat.

⁹ Güncel Türkçe Sözlük’te (TDK, 2023), (bir iş birinin) vaktini almak (veya yemek), TDK-Güncel Türkçe Sözlük söz konusu deyim *vakit yemek* veya *almak* olarak birlikte almıştır. Bu bağlamda çalışmada verilen örnek göz önünde bulundurulmuştur.

Nane sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumludur.

b) Nane ye-: *Yakışksız bir davranışta bulunmak, uygunsuz bir iş yapmak. Ye-* eylemi ile bir araya gelen nane sözcüğü deyimleşmiştir. Deyim anlam değeri olarak olumsuzdur. Dügüm sözcük ile birlikte metin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer almaya devam eder.

Örnek: ...Güneydoğu, Doğu ve İç Anadolu bölgelerimizde ormansızlıktan doğan erozyonlar düğün halaylarıyla beklenirken, güney ve batı kıyılarımız da can çekişiyor... Kısacası yurdumuz naneyi yemiş diyebiliriz sayın seyircilerimiz... (W-RA14B1A-4730-1)

7. a) Baş: 1. *isim, anatomi. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.* Baş sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak tarafsızdır.

b) (birinin) Başını ye-: 1. *Güç duruma düşmesine yol açmak. 2. Ölmesine sebep olmak.* Ye-eylemi ile bir araya gelen (birinin) baş sözcüğü deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... İngiliz basınına göre kriz, hükümetin başını yiyebilir. Akaryakıt fiyatlarına karşı Batı Avrupa’da başlayan eylemler hızla yayılırken... (W-ME30D1B-2083-66)

8. a) Başının etini ye-: *Karşısındakini bezdirinceye, bıktırıncaya kadar sürekli konuşmak veya söylenmek. Ye-* eylemi ile bir araya gelen (birinin) baş ve et sözcüğü deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... Savaşmaktan, kaçışmaktan ve perişanlıktan bıkmış Kürt kadınları da erkeklerinin başının etini yiyordu ne zamandır, ihsan Nuri ve mücahitlerinin ayağından zemin kaymaya başlamıştı yavaş yavaş. (W-NA16B4A-0040-46)

9. a) Kafa: 1. *isim baş.* Kafa sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak tarafsızdır.

b) Kayafı ye-: *argo. Aşırı yorgunluktan bunalıma düşmek. Ye-* eylemi ile bir araya gelen kafa sözcüğü deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... Sahi kafayı mı yiyordu, çıldırıyor muydu, dengesi mi bozuluyordu? Ne yapıyordu, nereye gidiyordu, kötü sona doğru hızla koşuyor muydu? (W-VA16B1A-2632-28)

10. a) İç: 13. *sifat. İnsanın manevi varlığıyla ilgili olan.* İç sözcüğü burada yan anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak tarafsızdır.

b) İçi içini ye-: 1. *İstedliğini yapamama yüzünden üzülme. 2. Dert etmek. Ye-* eylemi ile bir araya gelen iç sözcüğü pekiştirilerek deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...Harun olan biteni hazmedemiyor, içi içini yiyor, Media'dan uzaklaşmış olmasını kabullenemiyor, ruhunda önü alınamaz bir kin biriktiriyordu. (W-MA16B4A-0150-34)

11. a) Hak: 1. *isim. Doğru, gerçek.* 2. *İsim. Adaletli davranma.* 3. *İsim. Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç.* Hak sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına 'değer' ya da 'çağrışım' olarak olumludur.

b) Hak (hakkını) yemek: *Başkalarının hakkını vermemek.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen hak sözcüğü deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... Hak yiyenler, zulüm edenler, çalanlar bey de olsa, paşa da olsa, senin adın gelince korkudan diz çökecekler. (W-ID36C2A-0018-2)

12. a) Birbiri: *zamir. Karşılıklı olarak bir diğeri.* Birbiri zamiri burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına 'değer' ya da 'çağrışım' olarak tarafsızdır.

b) Birbirini ye-: *İki veya daha çok kimse birbiriyle uğraşmak, birbirine kötülük etmek.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen birbiri zamiri deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...Çoğu insanın çıldırdığı, birbirini yediği, tuhaf hesapların peşine düştüğü evliliğe hazırlık kısmını hasarsız atlatmanın başka formülü yok. (W-XI45F1D-4809-34)

13. a) Ayva: 1. *isim, bitki bilimi. Güllilerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte bir ağaç (Cydonia vulgaris).* 2. *isim Bu ağacın büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi.* Ayva sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına 'değer' ya da 'çağrışım' olarak olumludur.

b) Ayvayı ye-: *argo. Kötü duruma düşmek, işi bozulmak.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen ayva sözcüğü deyimleşmiştir. Dügüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ...O benden daha karamsardı: "Ayvayı yedik oğlum." Haklıydı. (W-QA16B5A-0175-18)

14. a) Ekmek: 1. *isim. Tahıl unundan yapılmış hamurun fırında, sacda veya tandırda pişirilmesiyle yapılan yiyecek; nan, nanuaziz.* 2. *isim, mecaz İnsanı geçindirecek iş; kazanç.* Ekmek sözcüğü gerçek anlamında 'değer' ya da 'çağrışım' olarak olumludur. Sözcük mecaz anlamında 'değer' ya da 'çağrışım' olarak yine olumludur.

b) Ekmeğini ye-: 1. *Birisinin işinde çalışarak kendi geçimini sağlamak.* 2. *Geçim yönünden birisinin yardımından yararlanmak.* *Ye-* eylemi ile bir araya gelen ekmek sözcüğü deyimleşmiştir. Ancak düğüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... Futboldan ekmeğini yiyen bir futbolcunun kendisi gibi futboldan ekmek yiyen bir meslektaşına kasten (bilerek ve hatta isteyerek) karnına tekme atması asla kabul edilemez. (W-TI31D1B-2333-5)

15. a) Çiğ: 1. *sıfat, Pişmemiş veya az pişmiş.* Çiğ sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak tarafsızdır.

b) Çiğ çiğ: *zarf, Çiğ olarak, çiğ bir biçimde.* Çiğ çiğ zarf öbeği burada yine gerçek anlamında verilmiştir. Zarf Öbeği ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak ise tarafsız kalmaya devam eder.

c) Çiğ çiğ ye-: *Bir kimseye parça parça edecek derecede öfke duyamak.* Ye- eylemi ile bir araya gelen *çiğ çiğ* birleşik sözcüğü deyimleşmiştir. Düğüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer alır.

Örnek: ... Bunlar öyle ilkelidiler ki, ev yapmasını, ölülerini gömmesini bile bilmiyorlar, etleri çiğ çiğ yiyorlardı. Böyle bilgisiz, böyle görgüsüz olan bu insanlar, zaman zaman sürüler halinde Uruk’a saldırıp, yakıp yıkıyor, kan döküyor, ellerine geçeni çalıp, kaçıyorlardı. (W-MD37C0A-0157-481)

16. a) Damga: 1. *isim, Bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç.* 2. *Bu araçla basılan nişan, işaret.* Damga sözcüğü her iki açıklamasında gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumludur. 3. *isim, mecaz, Bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum.* Damga sözcüğü üçüncü anlamda ise ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumsuz tarafa kaymıştır.

b) Damga ye-: *Biri kötü bir yargıya veya nitelenmeye uğramak.* Ye- eylemi ile bir araya gelen damga sözcüğü deyimleşmiştir. Düğüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer almaya devam etmektedir.

Örnek: ... İçlerimizden bazılarımızsa, inatla sürdürmüştür ve sürdürmektedir düşünmeyi, sorgulamaya devam etmeyi; asi damgası yemek uğruna da olsa... (W-VG03A1B-3289-208)

17. a) Miras: 1. *isim, hukuk. Birine, ölen bir yakından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, birakıt, tereke.* Miras sözcüğü burada gerçek anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak olumludur. 3. *isim, mecaz. Bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey.* Miras sözcüğü burada mecaz anlamında verilmiştir. Sözcük tek başına ‘değer’ ya da ‘çağrışım’ olarak yine olumludur.

b) Miras ye-: *Kendine kalan mirası tüketmek.* Ye- eylemi ile bir araya gelen miras sözcüğü deyimleşmiştir. Düğüm sözcük ile birlikte metnin bağlamında anlamsal olarak olumsuz ezgi tarafında yer almaya başlamıştır.

Örnek: ... İviç’le birlikte Fenerbahçe 90 dakikalık saha mücadelesini kaybetmiş ve Osieck’in mirası yenmeye başlanmış ve bu miras da artık bitmiştir... (W-HI31D1B-2423-1)

6. Bulgular

1. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *kaymağın* ile 39 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 22'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 16 kullanım tespit edilmiştir.¹⁰ **Tablo 2**'de *kaymağın ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 2. "kaymağın ye-" Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-KH32D1B-2505-6	Türkiye'nin kaymağın yiyen , bir dediği iki edilmeyen, vuran, soyan, sömüren, cukkalayan, hortumlayan kaymak tabaka...
2.	W-LE09C2A-0589-21	Ozanın dediği gibi " hayatın kaymağın " belki de " ölüm yiyordu ".
3.	W-RG37F1B-2934-22	bu ülkelerde eğitim konusunda mağdur olan milyonlarca emekçi ve onların çocukları olduğu gibi , bu işin kaymağın yiyen burjuvalar da var.
4.	W-IA16B3A-2683-14	Bu herif bozuntusu ilçenin hamallığını bana yaptıracak, kaymağın kendisi yiyecekti.
5.	W-OA16B4A-0061-5	Gel patron ol sen şu filme, kaymağın başkası yemesin! demesi üzerine de, asabım epey dingiliyor.

Tablo 2'de görüldüğü üzere toplumun üst kesiminden olan insanların (burjuva, patron, kaymak tabaka gibi) ayrıcalıklı konumu söz konusudur. Belirli bir güce ve zenginliğe sahip bu kişiler, toplumun alt seviyesinde olan insanlara (mağdur olan milyonlarca emekçi ve onların çocukları gibi) karşı daha avantajlıdır. Üstelik söz konusu bu avantajı kullanan üst mevki kişiler için bir şeyin en değerli kısmına sahip olmak toplumsal düzlemde genel de kabul görmüştür. Bu durum eşitsizliği ve adaletsizliği ifade eder. Toplumsal yapıdaki dengesizlik ve haksızlık gibi olumsuz unsurlara karşılık gelir. *Kaymağın ye-* deyimi bu bağlamda olumsuz anlam ezgisi taşır.

2. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *kendini* ile 22063 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 152'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 31 kullanım tespit edilmiştir.¹¹ **Tablo 3**'te *kendini ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

¹⁰ *kaymağın ye-* deyimine olumlu anlam ezgisi kazandıran 2 kullanım tespit edilmiş olup tarafsız anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

¹¹ *Kendini ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

Tablo 3. “kendini ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-MI22C3A-0669-105	bir Alman karşı çıkmak istiyor, kendi kendini yiyor, oturup ağlıyor, ama elinden bir şey gelmiyordu...
2.	W-DA16B2A-0863-42	Yedi bitirdi kendini , sonunda erkeğine duyurabildi.
3.	W-GA16B4A-0048-26	Süha hiçbir şarkıya katılmıyor, öfkesini dışarıya vuramamann sıkıntısıyla kendini yiyordu.
4.	W-OA16B1A-1221-123	Kimselelere açıklamadığı bir derdi yüzünden kendini yiyip bitiriyormuş.
5.	W-TE36E1B-3355-124	Özel bir kendi kendini yiyip bitirme yolu geliştirmişti kendine.

Tablo 3'te görüldüğü üzere *kendini ye-* deyimini olumsuz duyguları (endişe, stres, sıkıntı, zorluk vb gibi) ifade eder. Buna göre söz konusu deyim, içsel huzursuzluğun getirdiği duygu çatışmalarıyla beraber kişinin kendini kontrol edemeyerek bitirmesini ifade eder. Bu bağlamda *kendini ye-* deyiminin anlam ezgisi olumsuzdur. Deyimin eş örüntüsü ise *bitir-* eylemidir.

3. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *para* ile 21930 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 124'tür. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 61 kullanım tespit edilmiştir.¹² **Tablo 4**'te *para ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 4. “para ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-UI09C2A-1758-17	"Paraları yiyorlar" diye söylenti çıktı, bundan da vazgeçtik.
2.	W-RA41B1A-1147-65	Bazı hayali geniş şahıslar ise "tarihte kimileri büyük avanta yedi ama paraları yiyemeden geberip gitti.
3.	W-HA16B2A-0031-1	Durup dinlenmeden, kocasının onca parayı başka kadınlarla yediğini düşünerek gözyaşı döküyordu.
4.	W-LH09C2A-0276-15	"Dişe diş" yaşanan karanlık dünyada, kim kazanırsa, parayı o yerd.
5.	W-JA16B2A-0437-13	(Öfkelendim) Oh, ne güzel be!., siz paraları yiyeceksiniz, evler, apartmanlar, yazlıklar alacaksınız, bunların ceremesini de bize çektireceksiniz, vergilerimizi sizin kasalarınıza yollayacağız.

¹² *Para ye-* deyimine ilişkin olumlu anlam ezgisi kazandıran 2 kullanım tespit edilmiş olup tarafsız anlam ezgisi örneğine rastlanılmamıştır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere *para ye-* deyimini, kazanılan paraların haksız bir şekilde harcanmasına ilişkin göndermeler yapar. Etik dışı olarak yenilen paraları imgeler. Buna göre söz konusu deyimnin metin bağlamında anlam ezgisi olumsuzdur.

4. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *tka* ile 215 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 14'tür. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 10 kullanım tespit edilmiştir.¹³ **Tablo 5**'te *tka basa ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 5. “*tka basa ye-*” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-YI45F1D-4819-7	Kazları yağlansınlar diye ölene kadar zorla tka basa yedirip yapıyorlar bunu biliyorsunuz, tam bir vahşilik .
2.	W-OA16B2A-0095-1	Gösteri öncesi tka basa yemeleri zaten tavsiye edilen bir şey değildi .
3.	W-RA16B2A-0316-14	Dört iyi arkadaş, haftada bir uğrayıp tka basa yediğimiz lokantada açlık ve sabırsızlık içinde siparişlerimizin gelmesini bekliyorduk.
4.	W-SI09C2A-0405-2	Sonra onları tka basa yedirip, sarhoş olana kadar içirip, sonra da onlara istediği belgeleri imzalatıp, onları orduya alıp, savaşa yolluyormuş .
5.	W-SI42E1B-2941-10	Mesela müzeyyen bir sofrada hepsinden tka basa yiyen bir insan , en sevdiği yiyecekte bir lokma dahi yiyemez hâle gelir .

Tablo 5'te görüldüğü üzere *tka basa ye-* deyimini, *ye-* eyleminin aşırıya varmasına vurgu yapar. Söz konusu deyim, tüketimin sınırsızlığına ve bu durumun yol açtığı sıkıntılara karşılık gelir. Buna göre *tka basa ye-* deyiminin hem gerçek hem de mecaz anlamıyla beraber metin bağlamında anlam ezgisi olumsuzdur. Fiziksel olarak çok fazla yemek ve mecaz olarak da bir şeyi aşırı tüketmek durumları söz konusu olduğunda ifade edilen anlamlar olumsuz bir atmosferi işaret eder.

5. Derlemin yazılı metin sorgusunda *al-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *vakit* ile 4511 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 194'tür. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 24 kullanım tespit edilmiştir.¹⁴ **Tablo 6**'da *vakit ye-/al-* deyimine deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

¹³ *Tka basa ye-* deyimine ilişkin olumlu anlam ezgisi kazandıran 1 kullanım tespit edilmiş olup tarafsız anlam ezgisi örneğine rastlanılmamıştır.

¹⁴ *Vakit al-/ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

Tablo 6. “vakit ye-/al” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-MA16B4A-1316-2	Kavgacılar grubuyla saralıyı izleyenler grubu katılımcıların artışıyla birbirine teğet iki güruh haline gelmişlerdi ve bu halk kitlelerinin kaynaşması fazla vakit almadi.
2.	W-UA14B1A-1595-188	(Açıktan) Elbette, ama pahalıya mal olur, ayrıca çok vakit alır yeni gemiler yapmak.
3.	W-NC40E1B-2873-140	Söz konusu değişikliklerin bu bilgisayarlarda da yapılması hem sahibini rahatsız edecek hem de oldukça vakit alacaktır.
4.	W-LI13C2A-1374-105	Yüzme takımına seçildiğimde antrenmanlar o kadar vakit alıyordu ki , en gelecek vaat eden noktada yüzmeyi bırakmak zorunda kaldım.
5.	W-IA16B3A-2673-156	Bu, hem vakit aldığından hem de zamanla kemiklerin toprak içerisinde kaybolup gitmesinden ötürü zahmetli bir işti.

Tablo 6'da görüldüğü üzere *vakit ye-/al-* deyimini örnek cümlelerde zamanın gereğinden uzun olmasıyla ilişkilendirilir. Bu durum, eylemi gerçekleştiren öznenin bazen rahatsızlığıyla bazen de yaptığı işten vazgeçişiyile ifade edilir. Dahası, zamanın uzunluğu yapılan işinin fiziksel zorluğuna işaret eder. Vakit tasarrufu yapamamak, sahip olunan vakti iyi değerlendirememek günümüzün en güncel problemlerinden biridir. Buna göre söz konusu deyim anlam ezgisi olumsuzdur.

6. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *nane* ile 188 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 8'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 8 kullanım tespit edilmiştir.¹⁵ **Tablo 7**'de *nane ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 7. “nane ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-QD36C0A-0222-1	Savaşçılık orta kırat adamların yiyeceği nane değildir."
2.	W-IA16B3A-0474-2	"Recep Efendi'yi geçin; ne Yaşar, ne de Nahit denen adamın yiyeceği nane değil bu soygun işi.
3.	W-RA14B1A-4730-1	da can çekişiyor... Kısacası yurdumuz naneyi yemiş diyebiliriz sayın seyircilerimiz...
4.	W-RA14B1A-4730-2	sen diyorsun Metin... Ciğerlerin diyorum... Naneyi yemiş diyorum... Durmadan sigara içiyorsun...

¹⁵ *Naneyi ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

5.	W-VA16B2A-0561-1	Bir daha kolay kolay o naneyi yemem! Ben salık vermem ama istersen bir de sen dene!
----	------------------	--

Tablo 7'de görüldüğü üzere *naneyi ye-* deyiimi, bir durumun yanlışlığına gönderme yapar. Bu *hata* sözcüğüne de karşılık gelir. Kişinin yaptığı hatalar veya yanlışlar *nane ye-* deyiimi ile metaforlaşır. Tekrarlanan hatalara ilişkin *nanenin yenilmemesi* üzerine vurgu yapılır. Tekrarlandığı durumlarda ise artık yapılacak bir şeyin olmadığıdır. Ancak birinci ve ikinci sırada yer alan örnek cümlelerin anlamına göre söz konusu *naneyi yiyebilecek* insanlar, gözü kara olmalıdır. Gözü kara olmak ile ifade edilen karanlık bir dünyaya yapılan göndermedir. Buna göre söz konusu deyim anlam ezgisi olumsuzdur.

7. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *başımı* ile 7436 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 62'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 22 kullanım tespit edilmiştir.¹⁶ **Tablo 8'**de *başımı ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 8. "başımı ye-" Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-OI22C1A-0833-60	başımı yedin bu rezil hâlinle, başımı yesin bu sefil hâlin
2.	W-ME30D1B-2083-17	İngiliz basınına göre kriz, hükümetin başımı yiyebilir.
3.	W-QA16B2A-0321-62	ancak büyük kayıplar verdikten, kendi " evlatlarının başımı yedikten " ve kendi etik değerlerini ve teorik öncüllerini defalarca " zorunluluğa " kurban ettikten sonra olacaktır bu.
4.	W-SE30D1B-2110-51	İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin başımı alamadığı yolsuzluk davaları, bir çiftin başımı yedi.
5.	W-ME30D1B-2083-15	Bazı basın yayın organları da halktan büyük destek alan böyle bir eylemin , sonuçta " hükümetin başımı bile yiyebileceği " yorumlarını yapıyor.

Tablo 8'de görüldüğü üzere *başımı ye-* deyiimi, hatalı bir eylemin sonucunda ortaya çıkan zararları veya hasarları ifade eder. Bu zararlar, gerçekleşen eylemin sonuçlarına katlanmak anlamıyla ilişkilidir. Sonuçlar ise ceza olarak karşılık bulur. Bu denklem üzerinde hatalı bir eylemin olumsuz sonuçları kaçınılmazdır. Bu atmosferde *başımı ye-* deyiminin anlam ezgisi olumsuzdur.

8. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *etini* ile 207 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 64'tür. Deyime olumsuz

¹⁶ *Başımı ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

anlam ezgisi kazandıran 11 kullanım tespit edilmiştir.¹⁷ **Tablo 9**'da *başının etini ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 9. “başının etini ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görüntümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-UI42E1B-2943-61	Kardeşleri bile vak vak edip başının etini yiyor , "Seni bir kedi kapsa da senden kurtulsak... " diyorlarmış.
2.	W-NA16B4A-0040-46	Savaşmaktan, kaçışmaktan ve perişanlıktan bıkmış Kürt kadınları da erkeklerinin başının etini yiyordu ne zamandır,
3.	W-JA09B2A-0042-34	Nanaka, kuzinine böyle hayırsız birini tanıştırdığı için kocasının başının etini yiyordu .
4.	W-MA16B2A-0017-5	Kendisi başının etini yiyordu sevgilisinin, karısını boşasın , diye.
5.	W-HA16B2A-1938-23	" Bu evden çıkalım... " diye başının etini yiyoruz .

Tablo 9'da görüldüğü üzere *başının etini ye-* deymi, herhangi bir duruma ilişkin belirli bir yönden yapılan sürekli söyleme karşılık gelir. Bu sürekli söylem ile ifade edilen sınırları aşan ısrarcılıktır. Aynı yönden yapılan ısrarcılık karşı tarafın içinde bulunduğu durumdan fazlaca irite olmasıyla ilişkişendirilir. Bu olumsuz durumun bir çözüme ulaşması hedeflenir. Yine de bu durum metnin atmosferine bakıldığında olumsuzluğunu devam ettirir. Buna göre *başının etini ye-* deyiminin anlam ezgisi olumsuzdur.

9. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *kafayı* ile 749 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 134'tür. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 101 kullanım tespit edilmiştir.¹⁸ **Tablo 10**'da *kafayı ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 10. “kafayı ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-WI44F1D-4753-88	bende kafayı yıyorum ya ölüm ya doğum haberi alıcaksınız diyorlar bizdede ömrün uzamış diyorlar aklıma geldikçe ölücem zannediyorum ben panik atak hastasıyım 8 yıldır o kadar stresli bir hastahkki
2.	W-HA16B2A-0792-95	Yıllarca mahalle bakkallarına veresiye defteri tutturduktan sonra; kel başa şimşir tarak hesabı hipermarketlerde kafayı yiyen salak tüketici ailelerin yakalandığı hastalık beynini ele geçirmiş durumda...

¹⁷ *Başının etini ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

¹⁸ *Kafayı ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

3.	W-NA16B4A-0054-127	Kafayı yedi, bunadı, delirdi hükümlerinin arasında benim dikkatimi çeken Osman'ın Toprak'ı delirten o sözü oldu,
4.	W-OA16B3A-0033-59	"Tamam hep deliydin Behiye; ama yeminlen son zamanlarda iyice kafayı yedin.
5.	W-RI22C0A-0279-1	- Siz kafayı mı yediniz kardeşim? Bu ne terbiyesizlik? Bu ne...

Tablo 10'da görüldüğü üzere *kafayı ye-* deyimini ile zihinsel bozukluk ifade edilir. Bu durumun olumsuz (aşırı stres, endişe, kaygı bozukluğu vb.) bileşenleri örnek cümlelerde *delir, deli, terbiyesizlik* ve *ölüm* gibi olumsuz değer taşıyan sözcüklere ifade edilir. Bu çerçevede, *kafayı ye-* deyimini sözlüklerde karşılık gelen anlamına ek olarak metin bağlamında zihinsel sağlığın bozulması olarak ifade edilir. Buna göre söz konusu deyiminin anlam ezgisi her durumda olumsuzluğu işaret eder.

10. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *içini* ile 2328 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 46'dır. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 28 kullanım tespit edilmiştir.¹⁹ **Tablo 11'**de *içi içini ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 11. “içi içini ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-GA16B3A-1009-44	"Acaba bu örümcek kafalı adam ne söylemek istiyor?" diye içi içini yiyordu.
2.	W-EA16B3A-0568-36	Torununa yaniyor , " Ele güne karşı rezil olduk " diye içi içini yiyordu.
3.	W-NA16B3A-0050-19	kendisine her zaman kutsal görünmüş olan askerliğe bir saygısızlık olarak değerlendiriyor; şımarık paşazadelere hadlerini bildiremediği için de içi içini yiyordu.
4.	W-KA16B3A-0550-5	Oysa bugün öyle miydi? Bir şeyler içini yiyip bitiriyordu.
5.	W-MA16B4A-0102-10	İçi içini yiyen Esra, " Halaf yeter artık! " diyecek oldu ama sarhoş olmaya başlayan aşçı:

Tablo 11'de görüldüğü üzere *içi içini ye-* deyimini ile bireyin iç dünyasında yaşadığı olumsuz duygular ifade edilir. Kişi, duygusal anlamda bir kaygı bozukluğu yaşar. Bu kaygı bozukluğu normal olmayan durumları işaret eder. Dahası, sınırı aşan durumlarda söz konusu kaygı bozukluğu tıp dünyasında psikolojik bir rahatsızlığa karşılık gelir. Buna göre söz konusu deyiminin anlam ezgisi olumsuzdur.

¹⁹ *İçi içini ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

11. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *hak* ile 8687 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 48'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 59 kullanım tespit edilmiştir.²⁰ **Tablo 12'**de *hak ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 12. “*hak ye-*” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-ID36C2A-0018-8	Bu kılıç ile sen hak yiyen hanlara, beylere, paşalara kan yutturacaksın .
2.	W-MI09C3A-0619-44	Hak yiyen , yalan söyleyen, ondan sonra da ibadet ederek Tanrı indinde makbul olacaklarına inananlar saf değillerse sahtekârdırlar .
3.	W-TE36E1B-3353-19	Hiçbir zaman darbeleri savunmadım ama hak yememeye de çalıştım.
4.	W-NE09C2A-0324-47	Yeniden zulümler, yeniden hak yemeler başladı .
5.	W-OE39C3A-2604-9	Yolsuzluk yapanların, hak yiyenlerin gözünün yaşına bakmadan kafasını ezmeli .

Tablo 12'de görüldüğü üzere *hak ye-* deyimini ile etik değerlere uygun olmayan durumlar ve davranışlar ifade edilir. Toplumda her bir bireyin sahip olduğu belirli haklar vardır. Ancak bazı insanların sınırları aşarak kendine göre alt seviye gördüğü insanlara karşı uyguladığı aykırı davranışa karşılık gelir. Bu davranışlar çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Kamu kaynaklarının haksız yere kullanılarak yolsuzluk yapılması, insanların emeklerinin çalınması gibi durumlar adil olmayan ortamlar doğurur. Bu durum toplumsal düzeni bozan aykırı davranışlar oluşturur. Buna göre *hak ye-* deyiminin anlam ezgisi her durumda olumsuzluğu işaret eder.

12. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *birbirini* ile 2731 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 34'tür. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 30 kullanım tespit edilmiştir.²¹ **Tablo 13'**te *birbirini ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 13. “*birbirini ye-*” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-XI45F1D-4809-34	Çoğu insanın çıldırdığı, birbirini yediği, tuhaf hesapların peşine düştüğü evliliğe hazırlık kısmını hasarsız atlatmanın başka formülü yok.

²⁰ *Hak ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

²¹ *Birbirini ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

2.	W-MA16B3A-0039-26	Sonuçta birbirini yiyen züppeler, katiller, çılgınlar barındıran bir aile!
3.	W-UC03A2A-1470-6	Böyle bir ortamda nefis vardır, birbirini yiyen, birbirini yok etmek isteyen insanların mücadelesi vardır.
4.	W-LI22C2A-0352-9	Devletin içinde çeteler olduğunu, siyasilerimizin sürekli birbirini yediğinden başka işle uğraşacak vakit bulamadıklarını , birtakım işadamlarımızla, "mütayit"lerimizin habire en eski yöntemlerle devleti soyduğunu niye yazıyorsunuz.
5.	W-VA14B1A-1599-29	İşte o zaman da dünyayı kaplayan kibrin, nefretin, birbirini yenme arzusunun ölüm karşısındaki anlamsızlığını görüyorum.

Tablo 13'te görüldüğü üzere *birbirini ye-* deymi örnek cümlelerde rekabet ve çatışma unsurlarına karşılık gelir. Ancak burada kastedilen unsurlar düşmanlık duygusunu ifade eder. İnsanların birbiriyle olan mücadelesi ve bunun sonucunda birbirlerine karşı verdikleri zararlar söz konusudur. Kişilerin birbirini yok etme arzusu mecaz olarak ifade edilse de gerçeği de yansıtabilir. Buna göre *birbirini ye-* deyiminin anlam ezgisi her durumda olumsuzluğu işaret eder.

13. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *ayvayı* ile 47 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 30'dur. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 30 kullanım tespit edilmiştir.²² **Tablo 14**'te *ayvayı ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 14. "ayvayı ye-" Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görüntümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-NF10E1B-3062-9	Padişah irkilmiş: "İşte şimdi ayvayı yedik" demiş.
2.	W-PA16B4A-0591-25	iki sözcük beliriverdi gözümün önünde: " Ayvayı yedik. " (Cezaevi ziyaretimde Angut'un kullandığı deyim.)
3.	W-UE36E1B-3356-27	" Aboov ayvayı yedik " dedim önce.
4.	W-QA16B5A-0175-18	O benden daha karamsardı: "Ayvayı yedik oğlum."
5.	W-DA16B3A-1494-15	Gören olsa ayvayı yedik.

Tablo 14'te görüldüğü üzere *ayvayı ye-* deymi olumsuz durumlarda ifade edilen bir söyledir. Örneklerde de yer aldığı gibi bir padişahı bile korkutan durumlarda veya cezaevi ziyaretinde kullanılan bir ifade olarak olumsuz olaylara karşılık geldiği açıktır. Beklenmedik bir

²² *Ayvayı ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

durumu karşılayan bir ifade olarak karamsarlık unsuruna karşılık gelir. Bu unsur endişeyi beraberinde getirir. Söz konusu deyimın olumsuz anlam ezgisi karamsarlık ve endişe üzerinedir.

14. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *ekmeğini* ile 281 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 79'dur. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 21 kullanım tespit edilmiştir.²³ **Tablo 15**'te *ekmeğini ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 15. “*ekmeğini ye-*” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-NE39C0A-0215-64	Ekmeğini yediği yere ihanet edenlerden biri de Hafız Hamdi Çelebi adındaki Divan-ı Hümayun katibiydi.
2.	W-NE39C0A-0215-37	nasıl önce kendi milletlerini satmış, ekmeğini yedikleri vatanın evlatların kana boğmuşlarsa adı geçen ve halen bir giz olmaktan öteye
3.	W-TI31D1B-2333-5	Futboldan ekmeğini yiyen bir futbolcunun kendisi gibi futboldan ekmek yiyen bir meslektaşına kasten (bilerek ve hatta isteyerek) karnına tekme atması asla kabul edilemez.
4.	W-RD03A0A-0200-29	Ekmeğini yedikleri kapıların eşiğine varıncaya kadar yıktırmak , Türk'ün nam ve nişanını ortadan kaldırmak için her vasıtaya müracaat ediyorlardı.
5.	W-NE39C0A-0215-20	Ekmeğini yiyip , suyunu içtiği vatanını, şunun bunun kuklası olarak menfaat uğruna satmaktan kaçınmayan çıkar grupları süreç içerisinde ortaya çıkmış ve netice itibarı ile ülke içerisinde oldukça tahribatlar oluşturmuşlardı.

Tablo 15'te görüldüğü üzere *ekmeğini ye-* deyimi bireyin kazanç sağladığı yere ihaneti ile sıkça kullanılır. Bu ihanet, sadakatsizlik ve menfaat gibi olumsuz anlam değeri olan kelimelere karşılık gelir. Çıkar uğruna milletini satan veya yine aynı biçimde meslektaşına zarar veren insanların durumunu anlatan ifadeler *ekmeğini ye-* deyimi ile birlikte sıkça kullanılmaktadır. Söz konusu deyimın anlam ezgisi metin bağlamında olumsuzdur.

15. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *çığ* ile 592 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 83'tür. Deyime olumsuz

²³ *Ekmeğini ye-* deyimine ilişkin olumlu anlam ezgisi kazandıran 7 kullanım tespit edilmiş olup tarafsız anlam ezgisi bulunmamaktadır.

anlam ezgisi kazandıran 7 kullanım tespit edilmiştir.²⁴ **Tablo 16**'da *çiğ çiğ ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 16. “çiğ çiğ ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-CA16B1A-0505-7	Herifi çiğ çiğ yiyecektim.
2.	W-PD03A0A-1674-80	Öyle bir acı çeker ki, sonunda delirir, yaşadığı çevreden kaçıp bir mağaraya saklanır ve kendisinden daha şanslı olup bebekleri yaşayan anneleri kiskanarak çocuklarını kaçırıp çiğ çiğ yemeye başlar.
3.	W-OE09C2A-0411-2	O âna kadar çocuğu çiğ çiğ yiyecekmiş gibi bakan polisin tüm hırsı tükenmişti.
4.	W-RE36E1B-3293-29	Değdi mi bu Kurt Çiftin saatlerimi kıtır kıtır çiğ çiğ yediğine yani?? Her an cızırtı cızırtı bir ortam.
5.	W-SG03A1B-3272-44	burada yakalanan keçi, boğa gibi Dionysos'u temsil eden hayvanlar tanrının kendisinin devler tarafından parçalanarak yenmesini taklit edercesine parçalanarak çiğ çiğ yenirdi.

Tablo 16'da görüldüğü üzere *çiğ çiğ ye-* deyimini ile ifade edilen bireylerin gerek duygusal olarak gerekse fiziksel olarak zarar görmesidir. Bu davranış biçiminin merkezinde şiddet unsuru yer alır. *Çiğ çiğ ye-* deyimini acımasız bir biçimde insanın insana zarar verme niyetine karşılık gelen olumsuz anlam ezgisine sahiptir.

16. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *miras* ile 42 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri 1'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 1 kullanım tespit edilmiştir. **Tablo 17**'de *miras ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 17. “Miras ye-” Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-HI31D1B-2423-1	İviç'le birlikte Fenerbahçe 90 dakikalık saha mücadelesini kaybetmiş ve Osieck'in mirası yenmeye başlanmış ve bu miras da artık bitmiştir.

Tablo 17'de görüldüğü üzere *miras ye-* deyimini ile daha önceden var olan bir kazan-cın/paranın yenilerek tüketilmesi ifade edilir. *Miras ye-* deyimini ile hem maddi karşılığı olan para hem de toplumun bir sonraki kuşağa bıraktığı değerlerin bütünü ifade edilebilir. Bu değerler genellikle kötüye kullanılması üzerine çerçevesizdir. Bir başka deyişle söz konusu deyim, bir

²⁴ *Çiğ çiğ ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

önceki kişinin, grubun, yönetimin vb. edindiği değerlerin veya kazanımların ziyan edilerek boşa harcanması gibi durumlara karşılık gelir. Buna göre *miras ye-* deyimini bir şeyin değerini kötüye kullanarak *tüketmek/yok etmek* anlamına karşılık gelen olumsuz anlam ezgisine sahiptir.

17. Derlemin yazılı metin sorgusunda *ye-* eylemi 4989 metin içerisinde taranmış olup kök sözcük *damgası* ile 222; *damgasını* ile 883 metinde arandığında gözlenen eş dizimlilik değeri toplam 51'dir. Deyime olumsuz anlam ezgisi kazandıran 41 kullanım tespit edilmiştir.²⁵ **Tablo 18'**de *damga ye-* deyimine ilişkin uyumluluk dizgesinde yer alan örneklerden bir kısmı şöyledir:

Tablo 18. "Damga ye-" Deyiminin Olumsuz Anlam Ezgisi Görünümü

	Tud Numarası	Uyumluluk Dizisi
1.	W-NI22C2A-0169-16	Bir kadının evde giydiği elbisesinde olan en ufak bir leke bile ayıplanır , böyle bir kadın hemen " pasaklı " damgasını yerd.
2.	W-KE39E1B-2839-15	Ailesiyle birlikte vatan haini damgasını yiyerek Özbekistan'ın Andican bölgesindeki bir köye sürgüne gider.
3.	W-PE39C0A-0197-18	daha sonra kardeşlerinin ve sevmeyenlerinin üzerindeki oyunları sonucu " hain " damgası yemiştir.
4.	W-PH42C3A-0808-31	Tam bu sırada, buldukları köye bir gece baskını düzenlenmiş ve yağmalanan mallar arasında, esaret damgası yiyen nice insanla birlikte onun hayatına da pranga vurulmuş, esaret zincirlerine bağlanmıştı.
5.	W-NE39E1B-2899-19	Örneğin tarihte çoğu kez " nihilist " damgasını yiyen ve temel etkinliklerini " devrimci terör " olarak belirleyen küçük grupların

Tablo 18'de görüldüğü üzere *damga ye-* deyimini ile ifade edilen olumsuz izler veya etiketlerdir. Buna göre etiketlenen insan toplumda itibar kaybı yaşar. Bu kayıp, kişinin toplumdan dışlanarak soyutlanmasına kadar gider. Örnek cümlelerden hareketle söz konusu etiketler ile genellikle toplumda utanç verici durumlar ifade edilir. *Damga ye-* deyimini toplumda kötü üne sahip olan insanların yaşadığı durumlara karşılık gelen olumsuz anlam ezgisine sahiptir.

7. Sonuç

Bu çalışmada 17 deyim üzerinde durulmuş; bu deyimlerin taşıdığı olumsuz anlam ezgileri derlemden tespit edilen cümleler üzerinden çözümlenmiştir. Olumsuz anlam ezgisi, bazen eş dizimli kelimelerle bağlantılı olarak gelişirken, bazen de deyim kendi anlamıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir.

²⁵ *Damga ye-* deyimine ilişkin tarafsız ve olumlu anlam ezgisi kazandıran kullanımı bulunmamaktadır.

Araştırmada, düğüm sözcük olarak deyimlerde geçen *ye-* eylemi seçilmiş. Bu seçimde, düğüm sözcüğüyle ilişkilendirilen kök sözcüklerin deyimleşmiş anlamları verilmiştir. Özellikle olumlu ve tarafsız kök sözcüklerin *ye-* eylemi ile birlikte kazandığı olumsuz anlam özelliği vurgulanmıştır. Tek başına ‘değer’ ya da ‘ağrışım’ olarak anlamı olumsuz olan sözcükler ile çözümleme yoluna gidilmemiştir. *Ye-* eylemi ile deyimleşen bu söz öbekleri anlam olarak olumsuz ezgi tarafında yer almaya devam eder. Ancak *kaymak, kendi, para, tıka basa, vakit, nane, baş, başının eti, kafı, içi içini, hak, birbiri, ayva, ekmek, çiğ çiğ, damga* ve *miras* gibi anlam değeri olumlu ve tarafsız olan sözcükler üzerinden çözümleme yapılmıştır. Bu özümleme sürecinde, olumsuz anlam ezgisi tek bir anlam ile sınırlı olmadığından inceleme sırasında derlem üzerinden örnekler metin bağlam ilişkisine dikkat edilerek ele alınmıştır.

Sonuç olarak anlam ezgisi, bir sözcüğün var olan anlamının, bulunduğu bağlam içindeki diğer kelimelerle ilişki kurarak yeniden şekillenmesi olgusunu temel alır. Bu anlam değişimi, metnin genel atmosferini de dönüştürür. Bunun sonucunda sözcüklere yeni anlamlar yüklenir. Söz konusu yüklenen anlamlar, anlam ezgisi terimiyle karşılık bulur. *Ye-* eylemi ile oluşan deyimlerin anlam ezgisi de bağlam içerisinde kazandığı anlam yüküyle ilişkilidir. İncelenen deyimlerde olumsuz anlam ezgileri, zor ve sıkıntılı durumları ifade etmek üzere karşılık bulmuştur. Bazı deyimler, doğrudan olumsuz anlam değerleriyle yüklüdür. Buna göre olumsuz unsurlarla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bazı deyimler ise (kaymağını *ye-*, ekmeğini *ye-*, para *ye-* ve miras *ye-*) olumlu anlamlar taşır. Buna rağmen söz konusu deyimler, metin bağlamında sıkça olumsuz değerlere işaret eden sözcüklerle birlikte kullanıldığından olumsuz anlam ezgisi kazanmıştır. Söz konusu olumsuz sözcükler bulgular bölümünde işaret ettikleri anlamlarıyla detaylandırılmıştır. Bu çerçevede, anlam ezgisinin metin bağlamında tutarlı bir biçimde şekilendiği gözlemlenmiştir. Bulgular bölümünde incelenen deyimlerin olumsuz anlam ezgisi görünümüne göre deyimlerde geçen *ye-* eyleminin daha çok olumsuz anlam ezgisi tarafında olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar atışması yoktur.

Kaynaklar

- Akar, Y. (1991). Türkçe Deyimler ve Sorunları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 1-13.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil-3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D.(1996). *Türkçenin Sözcüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, Y., Duran, N., Ersen, D., Hızarcı, Ç., Korkmaz, S., Sever, B. Ve Sezer, T. (2008). Türkçede Yakın Anlamli Sözcükler: Bir Derlem Çalışması. 22. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Aksoy, Ö. Asım. (1984). *Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. Asım. (1988). *Atasözleri, Deyimler*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayata, O. (2016). Türkçe Deyimlerde Olumsuz Semantik Prozodi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berber Sardinha, T. (2000). Semantic Prosody in English And Portuguese: A Contrastive Study. *Cuadernos de Filología Inglesa*. 9(1):93–110.
- Can, Ö. (2020). Türkçe Deyimlerin Temsil Ettiği Düşünce İçeriklerinin Bileşenleri Olarak Kavramlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 7(1), Article 1.
- Cotterill, J. (2001). Domestic Discord, Rocky Relationships: Semantic Prosodies In Representations Of Marital Violence In The O.J. Simpson Trial. *In Discourse & Society*. 12/3, 292–312.
- Çalışkan, N. (2014). Semantik Prozodi Kavramı ve Türkçe Semantik Prozodi Örnekleri: “aksettirmek, ...dan ibaret, ...nin teki, karşı karşıya, varsa yoksa”. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*. 6 (1), s. (139-160).
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul:Toroslu Kitaplığı.
- Demir, C. (2008). Türkçede Deyimlerin Sözdizimsel Özellikleri. *Türk Dili*. s. 677, 428-444.
- Dodd, B. (2006). The Relevance of Corpora to German Studies. In Dodd, B., editor, *Working with German Corpora*, pages 1–39. Bloomsbury Academic.
- Ebeling, S. O. (2014). Cross-Linguistic Semantic Prosody: The case of 'commit', 'signs of' and 'utterly' and their norwegian correspondences. *Oslo Studies in Language*, 6(1).
- Esmer, E. (2015). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrenciler Tarafından Üretilen Yazılı Metinlerdeki Sözcüklerin Anlamsal Bütün Görünümlerine Yönelik Gözlemler. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. UDES 2015, 591-605.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Hunston, S. (2002). Corpora in Applied Linguistics. *Cambridge University Press*. 71-72.
- Kavukcu, D. Neşe, (2018). Türkiye Türkçesindeki Deyimlerin Söz Dizimsel Özellikleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurtoğlu Zorlu, Ö. (2017). Korku Kültürü İle İlgili Türkçe Sözcüklerin Derlem Temelli İncelenmesi. 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Dilbilim Derneği Yayınları.
- Louw, B. (1993). Irony in the text or insincerity in the writer? The diagnostic potential of semantic prosodies, In M. Baker, G. Francis, & E. Tognini-Bonelli, (Eds.)". Text and Technology: In honour of John Sinclair, Amsterdam, Netherlands: John Benjamins. 157–75. <https://doi.org/10.1075/z.64.11lou>
- Louw, B. (2000). Irony in The Text or Insincerity in The Writer? The Diagnostic Potential Of Semantic Prosodies. *Corpus Linguistics: critical concepts in linguistics*, 3, 30–50.
- McEnery, T. and Andrew H. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory And Practice*. Cambridge University Press.
- Öz, S. (2009). A Corpus Based Study on Turkish Seemingly Synonymous Adjectives. 2. *Mediterranean Graduate Students Meeting in Linguistics*. Mersin.
- Parawahera, N. P. (1999). The emergence of prosody in linguistic theory. *Humanitas: Journal of the Faculty of Arts*, 1, 53-64.
- Partington, A. (1998). *Patterns and Meanings: Using Corpora For English Language Research And teaching*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Pilten, ř. (2011). Orhon Yazıtlarında Anlam Vezni. *Türk Dünyası: Geçmişi ve Bugünü Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*. Astana.
- Pilten Ufuk, ř. (2017a). Anlam Vezni Kavramı Üzerine Değerlendirmeler. *Avrasya Terim Dergisi*, 5(1), 1-10.
- Pilten Ufuk, ř. (2017b). Zarifoğlu'un Düşünce Dünyasında Kadın (I): İşaret Çocukları Kitabının Anlam Veznine Dayalı Tutum ve Değerlendirme Analizi. *Teke Dergisi*, 6(2), 964-985.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara:Arkadaş Yayınları.
- Sert, G. (2018). Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anımlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sert, G. (2019). Anlam Alanı Ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anımlı Durum Sıfatları: “muhtemel” ve “olası” Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 93-121.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Sinclair, J. 1996. The Search For Units of Meaning. *Textus*, 9: 75–106.
- Stewart, D. (2009). *Semantic Prosody: A Critical Evaluation*. London-England: Routledge.
- Stubbs, M. (1986). A Matter of Prolonged Field Work: Notes Towards A Modal Grammar of English. *Applied Linguistics*, 7(1):1–25.
- Stubbs, M. (1996). *Text and Corpus Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Stubbs, M. (2002). Two Quantitative Methods of Studying Phraseology in English. *International Journal of Corpus Linguistics*, 7 (2), 215–244.
- Uçar, A. Ve Kurtoğlu, Ö. (2011). *Eylemlerde Çokanlamlılık: Sözlük Verisinin Derlem Temelli Görünümleri*. 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı. ODTÜ Basım İşliği.
- Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 29-39.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics At Work*. J. Benjamins.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Xiao, R., & McEnery, T. (2006). Collocation, Semantic Prosody, and Near Synonymy: A Cross-Linguistic Perspective. *Applied Linguistics*, 27(1), 103-129.
- Wei, N. & Li, X. (2014). Exploring Semantic Preference and Semantic Prosody Across English and Chinese: Their Roles for Cross-Linguistic Equivalence. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 10(1):103–138.
- Whitsitt, S. (2005). A Critique of The Concept of Semantic Prosodies. *International Journal of Corpus Linguistics*, 10.3: 283–305.

İnternet Kaynaklar

- Türk Dil Kurumu. (2024). Türk Dil Kurumu web sitesinden 13 Nisan 2024 tarihinde Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkçe Ulusal Derlemi. (2024). (TUD) web sitesinden 13 Nisan 2024 tarihinde <https://v3.tnc.org.tr> adresinden erişildi.

Extended Summary

Idioms constitute a significant aspect expressing the richness and cultural depth of a language. Idioms based on a specific social, cultural or historical context often have a metaphorical structure. In

Turkish, idioms can describe a situation or concept in depth using the structure in question. This plays an important role in enriching the semantic fields of idioms. For instance, the idiom "başını yemek" is defined in the Contemporary Turkish Dictionary by the Turkish Language Association as "to cause someone to fall into a difficult situation; to cause someone's death." In this particular idiom, the words "baş" (head) and "yemek" (to eat) do not directly denote a physical action; instead, they metaphorically express causing significant harm to someone. In this context, it would be appropriate to say that Turkish is indeed a rich language in terms of idioms. This characteristic of Turkish language showcases the depth and diversity of the language. According to the typological characteristics of languages, the usage of idioms can vary in terms of syntax and structural features, morphological characteristics, cultural context, metaphorical structure, as well as social and communicative roles. In this context, it is natural to observe differences and diversity in the structures and usage of idioms across languages. The examination, research, or classification of idioms in various domains demonstrate that idioms do not arise within a single pattern. As with all languages, idioms in Turkish also do not form in a single format.

Idioms, while having a fixed structure in terms of Turkish syntax, come together with different phrases when being established. In this context, idiomatic expressions are not independent of word classes such as nouns, adverbs, adjectives, prepositions, and conjunctions, which are part of the language's vocabulary. Within the language system, each word, phrase, or sentence is associated with at least one meaning. Based on this, words can be used with multiple meanings by the language speaker in both written and oral expression. However, the primary source of the vocabulary of any language is dictionaries. When referring to the vocabulary of a language, it encompasses all the words, idioms, phrases, proverbs, terms, and various expression patterns specific to that language. The definition of idioms, which are considered as one of the richnesses of language and the subject of our study, is described in the Contemporary Turkish Dictionary by the Turkish Language Association as "A fixed phrase or expression carrying a unique meaning, usually somewhat different from its literal meaning." Turkish is a language that is highly effective and proficient in terms of idioms. Researchers in the field have conducted numerous studies and provided explanations regarding "idioms". Idioms are fixed in the form of word phrases. This condition stands out as one of the foremost characteristics of idioms. Another significant characteristic is its ability to express a different meaning beyond its literal sense when combined with multiple words in a cohesive structure. This feature, as expressed by researchers, also brings along an intriguing expressive quality. Based on this, idioms have been widely accepted as one of the frequently used methods to enhance the expressive power of language. Due to the combination of at least two words, they depart from their literal meanings, giving rise to a new shared meaning. These meanings, influenced by the anchor words in fixed word phrases, sometimes establish new boundaries of meaning, either positive, negative, or neutral. The idioms formed with the verb "ye-" selected as the anchor word in our study, which carry unique meanings, predominantly continue their negativity in the domain of semantic prosody. (For example, "tokat ye-", "haraç ye-"). However, the verb "ye-" also combines with words that have positive or neutral meanings. It is worth investigating how the meaning situation in these words is formed (For example, "başını ye-", "para ye-"). Indeed, in recent years, there has been a growing and increasing interest in the examination of the term semantic prosody in corpus linguistics. In the formation of this term in the Western context, Sinclair, Stubbs, Whitsitt, and Louw are prominent figures. In this regard, the views of these researchers on the relevant term are in the form of semantic prosody. In this study, the mentioned term has been approached as semantic prosody, and in this context, the semantic prosody of idioms formed with the verb "ye-" has been explained within the context of the text.

Sibel TURGUT

In the initial stage of the study, idioms used with the verb "ye-" were identified by searching the Turkish Language Association (TDK) Contemporary Turkish Dictionary, Çotuksöken's Turkish Proverbs and Idioms Dictionary, and Aksoy's Proverbs and Idioms Dictionary. Following the dictionary search, sample sentences were identified for the anchor word selected from the Turkish National Corpus (TNC) for use in the study. In the corpus, the search range for the anchor word was limited to at least five words on the left and right sides.

Atıf (cite): Sökmen, Süleyman Alper (2024). Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük–gramerlerde kılınış, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 8, 31-69. doi: 10.48147/dada.1485502.

Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış

Süleyman Alper SÖKMEN¹

Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış²

Actionalty in Dictionaries and Grammars of Memlûk Kipchak Field

Özet

Abstract

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserler sıralanmıştır. Sonra fiil kavramı üzerinde durulmuş; geleneksel ve dilbilimsel fiil sınıflandırmaları verilmiştir. Bu bölümde ayrıca kılınış, kılınış görünüşü ilişkisi ve kılınışa göre yapılmış fiil tasnifleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılınışları bulunmuştur. Johanson'un ortaya koyduğu kılınış ölçütlerine göre bu fiillerin iç zamanları üç grupta (ön sınır vurgulayanlar, son sınır vurgulayanlar ve sınır vurgulamayanlar) ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma, metin bağlamsal değil, sözlüksel bir çalışma olmuştur. Değerlendirme ve sonuç başlığında ise Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılınış özellikleriyle ilgili bulgular sayısal ve oransal olarak ortaya konulup yorumlandı.

Study consists of three parts. In the first section, works written in Kipchak Turkish are listed. Then, the concept of verbs is emphasized and the traditional and linguistic classifications of the verbs are made. In the second part, the lexical appearances of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamlûk Kipchak field are examined. After the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field were identified, the internal tenses of these verbs were discussed in three groups (those emphasizing the front boundary, those emphasizing the final boundary and those not emphasizing the boundary) according to the lexical aspect criteria put forward by Johanson. Therefore, the study was a lexical study, not a text-contextual one. In the evaluation and conclusion section, the findings regarding the lexical aspect features of verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field were presented and interpreted numerically and proportionally.

Anahtar Sözcükler: Memlûk Kıpçak Türkçesi, Fiil, Kılınış, Sözlüksel Anlam, Anlambilim

Key Words: Memlûk Kipchak Turkish, Verb, Lexical Aspect, Lexical Meaning, Semantics

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kılınış, fiillerin iç zamansal özellikleri dikkate alınarak yapılan bir sınıflandırma yöntemidir.

1 Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sokmenalper@gmail.com, ORCID No 0000-0001-6461-4683

2 Bu makale “Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerde Kılınış” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Kılınış anlam bilimsel ve aynı zamanda sözlüksel bir kategoridir. Fiilin kullanım sahasına çıkmadan önceki iç zamansal yapısı, onun sözlüksel bir kategori olduğunu ortaya koyar. Fiilin kök ve gövdesindeki farklı iç zaman ve süreçler bağlamdan bağımsız ve neseldir. Bir fiil, kullanım sahasına çıktığında bağlam içerisinde kılınış belirleyicilerle “öznel” görünümlere sahip olabilir. Bu da söz söyleyenin niyetiyle ilgili olarak fiil görünüşünde yeni zamansal süreçleri başlatabilir. Bu noktada, “nesnel” bir yaklaşımla fiil kök ve gövdeleri ele alınacağı için Memlûk Kıpçak sahasındaki sözlük-gramerler haricindeki eserler inceleme dışında bırakılmıştır. Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde yer alan fiiller kılınış kategorisinde *Johanson'un kılınış ölçütlerine* göre incelenip sınıflandırılacaktır.

Cümle kuruluşunda temel işlev gören fiiller, geleneksel dilbilgisi çalışmalarında *geçişli, geçişsiz, etken, edilgen, dönüşlü, işteş vb.* biçim bilgisel tasniflerle ele alınmıştır; ancak fiiller bu bakış açısının ötesinde daha karmaşık anlamsal özellikler içermektedir. Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde yapılan bu çalışma ile fiillerin kılınış kategorisinin tasvir edilmesi ve alana katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Johanson'un tasnifi, fiillerin kılınışı ile ilgili olarak Türkçede³ uygulanan ilk kuramsal çalışmadır. Johanson'un kılınış kategorisiyle ilgili kuramı (*ön sınırı vurgulayan fiiller, son sınırı vurgulayan fiiller, sınır vurgulamayan fiiller*) çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Kılınışla ilgili farklı çalışmalar olmakla birlikte bunların çoğu, Johanson'un kılınış sınıflandırmasına dayanmaktadır. Bir kısım kuram da metin bağlamsal düzlemde kılınışları belirlemektedir.

1.1. Kıpçak Türkçesi

1.1.1. Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi

Kıpçak boyları, XIII. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa'dan Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar, Hazar'ın kuzeyi ve doğusu ile daha doğuda Balkaş Gölüne kadar, güneyde ise Mısır, Suriye bölgelerine kadar yayılmışlardır.

Günümüze kadar birçok kola ayrılan çağdaş Kıpçak Türk lehçelerinin temelini oluşturan Eski Kıpçak lehçesi; Güney Rusya'da, Kırım'da ve Orta Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan göçebe Türklerin, ayrıca Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devletinin yönetici asker sınıfı olan Türklerin kullandığı Türkçeye karşılık gelmektedir (Tekin ve Ölmez, 1995: 42). Eski Kıpçak Türkçesi Orta Türkçenin batı bölümünü oluşturmakta ve üç grupta incelemelere konu olmaktadır:

Bozkır Kıpçakçası, Memlûk Kıpçakçası, Ermeni Kıpçakçası

³ Aksan (2003: 73), Johanson tarafından 1971'de Türkçeye uygulanan bu sınıflamanın - yine Johanson'un 2000'deki çalışmasına bakarak - tüm Avrupa dilleri için de geçerli olabileceğini belirtir.

1.1.1.1. Bozkır Kıpçakçası (Altın Ordu Kıpçak Türkçesi)

Bozkır Kıpçakçası için başka bir adlandırma da Altın Ordu Kıpçak Türkçesidir.

Kıpçakların (Kuman) yayılma alanları X.-XI. yüzyıllarda sınırları doğuda İrtiş ırmağın-
dan başlayarak Batı Sibirya'yı, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını içine alan ve güneyde Kı-
rım'dan Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmaklarına kadar, kuzeyde Orta İdil sahasıdır.
1241'de Deşt-i Kıpçak sahasında kurulmuş olan Altın Ordu Devleti içerisinde asıl güç olan
Moğolların üzerinde siyasal ve kültürel anlamda önemli etkileri olmuştur. Türk kültürünün
merkezi konumunda olan Harezm'in Altın Ordu'ya dâhil olmasından sonra Altın Ordu'nun
kültürü zenginleşmiştir. Harezm bölgesinde gelişen Türk dili, Altın Ordu-Kıpçak edebî dilini
etkilemiştir⁴. Bu alanı temsil eden önemli bir eser Codex Cumanicus'tur ki Kıpçak grubu Türk
şivelerinin en eski örneğı olarak kabul edilir.

1.1.1.2. Memlûk Kıpçakçası

Özgür, (2020: 61) Mısır ve Suriye'de 1250-1517 tarihleri arasında hüküm süren Memlûk
Devletinin yönetici, asker sınıfının konuştuğı, yazdığı Türk lehçesine Memlûk Kıpçakçası adı
verildiğini ifade eder. Aslında bu devleti kuran Türkler Kafkasya, Altınordu ve Harezm'den
Orta Doğı'ya satın alınıp getirilen kölelerdir. Belli bir askerlik eğitimi neticesinde paralı asker
olarak Arapların emrinde görev yapmışlardır. Daha sonra çoğunluğu Kıpçak kökenli olan bu
köleler, Eyyubî Devletini yıkıp iktidarı ele geçirmişler ve Arap kaynaklarında "Ed-Devletü't-
Türkiyye" adıyla anılan kendi devletlerini kurmuşlardır. Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eser-
ler sözlük-gramerler⁵, edebî eserler⁶, dinî eserler⁷ ve binicilik, okçuluk; atçılık, veterinerlikle
ilgili eserlerdir⁸.

1.1.1.3. Ermeni Kıpçakçası

Selçuklular Bagratid Devletini yıktıktan sonra burada yaşayan Ermeniler Kırım'a yerleş-
miştir. Kendi dinlerini korumuşlarsa da gündelik dil ve kilise dilinde Kıpçakçayı kullanmışlar-
dır. Ermeni Kıpçakçasından bugüne kalan metinler bazı hukuki, resmî metinler, Ermeni papaz-
ların XVI.-XVII. yüzyılda Kamenez-Podolsk şehriyle ilgili bazı anlaşma metinleri ve küçük

⁴https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf.16.01.2024

⁵ Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-
Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye, Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak, El-Kavâninü'l-
Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Ed-Düretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

⁶ Gülistan Tercümesi (Kitâb-ı Gülistân Bi't-Türkî)

⁷ İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin, Kitâb Fî'l-Fıkh, Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî, Kitâb-ı Mukaddime-i
Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, Mukaddimetü'l-Gaznevî Fi'l-İbâdât.

⁸ Münyetü'l-Guzât, Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb, Baytaratü'l-Vâzih, Kitâbü'l-Hayl

sözlüklerdir (Demir ve Yılmaz 2003: 74-75; Garkavets, 2003: 758'den akt. Aynakulova, 2009: 124).

1.2. Fiil ve Fülle İlgili Sınıflandırma Çalışmaları

1.2.1. Fiil ve Fiilin Sınıflandırma Problemi

Bir dilin sözvarlığında yer alan sözcükler anlamsal, söz dizimsel gibi farklı kıstaslara göre sınıflandırılabilir (Erdem, 2016: 185). Bu sınıflandırmada fiiller, söz dizimi içerisinde anlam yükünü taşıyan temel sözcük türlerinden biri olarak görülür.

Dil dışı dünyadaki eylemin (action) söz içerisinde bir gramer birimi karşılığı olan fiil, özellikle adlarla beraber anlam bilimin merkezî bir kavramı olarak öteden beri birçok çalışmada sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Fiilin tanımlarında büyük farklılıklar olmasa da geleneksel sınıflandırma çalışmalarından beri bir sınıflandırma sorunundan söz edilebilir.

1.2.1.1. Geleneksel Sınıflandırma

Geleneksel yaklaşımda fiillerin genellikle *basit, türemiş, birleşik (biçimsel); somut, soyut (anlamsal), çatı, muhteva, durum* vs. gibi sınıflamalara tâbi olduğunu görüyoruz. Ergin (1991: 280), fiilleri isimler gibi anlamlı sözcük türleri içerisinde *eylemi* karşılayan bir tür olarak ele almıştır. Sözcük türlerini, *eylemi* karşılayanların *fiiller*, nesnelere karşılayanların *adlar* ve ikinci bir sözcükle kullanıldığında anlam kazanabilen *edatlar* şeklinde sınıflandırmıştır. Terminoloji ve yaklaşım bakımından biraz daha farklı olan Banguoğlu (1986: 408), sözcük türlerini fonksiyonlarına bakarak ele almıştır. Genel sınıflandırmada ikiye ayırmıştır. Fiilleri de “kılış” terimini kullanarak *oluş, durum, kılış* şeklinde tasnif etmiştir. Korkmaz (2009: 533) ise *oluş, kılış, durum, tasvir, geçişli, geçişsiz* terimlerini kullanarak fiilleri gruplandırmıştır. Geleneksel sınıflandırma çalışmalarının aşağı yukarı benzer dairede gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz (Dizdaroğlu, 1963: 5; Ercilasun, 1994: Ediskun, 1996: 228-246; Yener, 2007: 46; Gencan, 2001: 340; Kahraman, 2011: 950; Hacıeminoğlu, 2016: 13; Erdem, 2016: 25).

1.2.1.2. Anlamsal (Tematik) Sınıflandırmalar

Erdem “Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları” adlı çalışmasında fiillerin, *söz dizimsel* (gramatikal ilişkilerine, yönetim çerçevelerine ve tematik rollerine göre) ve *anlam bilimsel* yönden yeniden incelenmesi gerektiğini ifade eder. *Çatı ve nesne* durumuna göre sınıflandırmanın yanında *anlam bilimsel* sınıflandırmalardan söz edilebilir. *Kılış sınıflandırması, tematik sınıflandırmalar* gibi (Erdem, 2016:191-192). Anlam bilimin geniş ve katmanlı dünyası içinde geleneksel sınıflandırmaların yanında farklı yaklaşımlar da vardır.⁹ Bunlar öncül çalışmalardır.

⁹ Longacre, R. E. (1976), An anatomy of speech notions. Lisse: Peter de Ridder Press.

Cook, W. A. (1979). Case grammar: Development of the matrix model (1970-1978). Washington: Georgetown University Press.

1.2.1.3. Kılınış ve Kılınış Sınıflandırmaları

Kılınış (actionality, actional content, situation type) eylemin ortaya koyduğu olay ya da durumun iç zamansal yapısıdır. Eylemin doğal olarak sahip olduğu bu iç yapı, birlikte olduğu tümleçler, belirteçler, görünüş ekleri vb. yoluyla değişime uğrayabilir (Aksan, 2003: 68).

“Kılınış, master durumundaki eylemin bildirdiği iş, oluş ya da hareketin meydana geliş tarzındaki zaman niteliğini ifade eden bir dilbilgisi kategorisidir. Eylemin bildirdiği hareketteki zaman sürecini, eylemin meydana geliş şeklini ifade eder. Kılınışın bildirdiği eylemdeki zaman süreci ve meydana geliş tarzı tamamen nesnel bir niteliklidir. Konuşanın veya işitenin ruhsal durumuyla bir ilgisi yoktur. Kılınış kavramı içerisinde eylemlerin bildirdiği iş, oluş ve hareketin zaman türü bakımından meydana getirdikleri ulamlar (kategoriler) önemli yer tutar. Zaman türü bakımından ele alındığında Türkçedeki eylemlerin başlama, süreklilik ve bitiş anlamları taşıdıkları görülür.” (Kaya, 1995: 90).

Dizimsel ekseninde cümle unsurları ve eklerle fiil iç zamanının değişime uğrayabilmesi görünüş olarak adlandırılır. Görünüşün kelime anlamı Latince *aspectus-zahiri görünüş*, *kılık* ve Yunanca *logos (söz, bilim)* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Musaoğlu ve Kirişçi, 2008: 5). Görünüşün kelime anlamı da “bakış” kavramını yansıtmaktadır. Dolayısıyla “özellik” kavramı da görünüşün anlam alanı içerisinde yer alabilir. Kılınış dil mantığı ile ilgiliyen görünüş dil psikolojisini de içerisine alır (Kaya, 1995: XII).

Bacanlı (2014: 28-31), bahsettiğimiz iki terim arasındaki bağlantıyı açıklar ve bu terimlerin görünüş-zamansal kategorilerden olan ve Slav türü görünüş olarak bilinen “vid”in, esasen hem kılınış hem de görünüşle ilgili araştırmaların başlamasında temel koyucu bir kategori olduğunu söyler. Batı dillerindeki *aspect* teriminin, daha 1830 yılında Gretsç’in bir yıl önce yazdığı Rusça eserinin Fransızca tercümesinde Rusçadaki *vid* teriminin karşılığı olarak kullanıldığını ve bu terimin Fransızcadan diğer Batı dillerine geçtiğini ifade ettikten sonra, Rus araştırmacıların, o zamandan beri *vid* ve *aspect* terimlerini eş anlamlı olarak kullandığını belirtir. Bununla birlikte günümüz Batı dil biliminde *aspect* teriminin *vidi* de içine alacak şekilde daha geniş bir kavramsal zenginliğe ulaştığını da ekler.

Johanson’un *Aspekt im Türkischen* (1971) adlı eseri görünüşle ilgilidir. Türkçedeki görünüş kategorisini *intraterminal*, *postterminal* ve *terminal* terimlerini kullanarak üçe ayırır. *Intraterminal*, eylemin / olayın başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlenmesini, *postterminal*,

Levin, B. (1993) English verb classes and alternations: A preliminary investigation, Chicago, The University of Chicago Press.

Biber, D.; Conrad, S.; Leech, G. (2002). Longman student grammar of spoken and written English, Pearson Publishing.

Korhonen, A. ve Briscoe, T. (2004). Extended lexical-semantic classification of English verbs. Proceedings of the Computational Lexical Semantics Workshop at HLT-NAACL. s. 38-45. Boston, Massachusetts: Association for Computational Linguistics.

eylemin / olayın kritik sınır aşıldıktan sonra gözlenmesini, *terminallik* ise eylemin / olayın bir bütün olarak gözlenmesini ifade eder Uğurlu, “görünüş” teriminin yerine “bakış”ın kullanılması gerektiğini söyler; çünkü Latince *apectus* “bakmak” anlamına da gelmektedir. *görün-* fiilindeki dönüşlülük fiilin, olayın kendi görünüşünü ifade ederken “bakış” terimi fiile / olaya / duruma işi yapanın bakış ve değerlendirmesini ortaya koyar (Uğurlu, 2003: 125).

Görünüş kategorisi *sözlüksel görünüş* ve *dil bilgisel görünüş* olarak iki şekilde ele alınmıştır. Sözlüksel görünüşle *kılmış* (aktionsart) kastedilmektedir.

Bacanlı (2014: 30), kılımsın görünüşün alt kavramı olduğunu, ancak onunla birebir aynı olmadığını söyler. Alan yazında kılmış ve görünüş ayrı ayrı ele alınmıştır. Nesnel ya da öznel olma, sözlüksel veya dil bilgisel olma, işletimsel ya da türetimsel olma gibi (Aslan Demir, 2016: 27). Benzer ise kılmış ve görünüş farkını izah eder. Görünüş öznelken kılmış nesnel; görünüş bakış açısı ifade ederken, kılmış durumun özelliğini ifade eder; görünüş dilbilgisine aitken, kılmış sözlüğe aittir; görünüş zamana aitken, kılmış zamana ait değildir; görünüş mecburiyken, kılmış mecburi değildir; görünüş ikiliyken, kılmış ikili değildir. Nesnellik / öznellik, kılmış ve görünüş ayrımında Slav dilleri için ayırt edici bir ölçüt olmayabilir (Mlynarczyk, 1973: 57, 58’den akt. Benzer, 2012: 90).

Bakış (dilbilgisel görünüş) konuşurun öznel bakışının ifadesiyken kılmış, herkese göre [hemen hemen] aynı olan eylemin içsel anlamıyla ilgilidir. Dolayısıyla kılmış *kalıcı*, bakış *geçici* bilgi ortaya koyar. Sözü edilen iki kategorinin birlikte işlem görmesi aslında görünüşü oluşturur (Alan, 2020: 36).

Dilaçar da kılmış ile görünüş ayrımının nesnel olma-öznel olma ayrımına dayandığını söyler (1974: 171). Karaağaç (2012: 651) ise kılımsın daha temel olması sebebiyle kılımsı “sözlüklük görünüş” olarak terimleştirir. Görünüşü ise “söz dizimlik görünüş” olarak adlandırır. Görünüş dil bilgisel kategoriyken kılmış ise fiillerin ve fiil öbeklerinin *içsel* olarak taşıdıkları *eylem tarzı* özelliklerini içeren ve bunların sınıflandırılmasını öngören *sözlüksel* bir kategoridir (Bacanlı, 2014: 30).

“Kılmış / sözlüksel görünüş, eylemlerin daha çok kendi iç zamanıyla ilgilidir. Bu görünüş türü Türkçedeki çalışmalarda daha çok kılmış olarak bilinir. Görünüş üst başlığı altında yer alan kılımsın *sözlüksel*, bakışın ise *dil bilgisel* bir kategori olması bu ikili arasındaki en belirleyici ayrımdır” (Alan, 2020: 36).

Görünüş dil bilgisel bir kategoriye ifade eder. Kılmış ve görünüşün ayrımına dair bu açıklamaların dışında dillerin özelliklerinden kaynaklı kılmış ve görünüş farkının olmadığı diller de vardır (Doğru, 2020: 8). Rusça bu gruba dâhil edilebilir.

Literatürde kılınış üzerine yapılmış öncül çalışmalarla birlikte son dönemde yapılan çalışmalar da dikkatleri çekmektedir¹⁰.

Fiillerin iç zamansal evrelerini belirleyen kılınışla ilgili günümüze kadar birçok sınıflandırma çalışması yapılmıştır¹¹.

-
- ¹⁰ Dilaçar, Agop (1974). Türk Dilinde ‘Kılınış’la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *TDAY-Belleten*, s. 159-171.
- Kaya, M. (1995). *İnce Memed 1 ve 2 Romanlarındaki Eylemlerin Görünüş ve Kılınış Yönünden İncelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Kurutaş, M.A. (1997). *Sürgün’de Birleşik Eylemler (Yapıları ve Zaman Kılınışları)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Özmen, N. (2001). *Türkçe Eylemlerde Kılınış Ulamı ve Kılınış Ulamındaki Kaymalar*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Aksan, Y. (2003). Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. (s. 68-81) içinde. İstanbul: Multilingual.
- Akkuş, C. (2006). *Sevinç Çokum’un Romanlarındaki Fiillerin Görünüş ve Kılınış Yönünden İncelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel Görünüş ve Türkçe Eylemlerin Anlam Bilimsel Sınıflandırması: Sözlükçe-Sözdizim Etkileşimi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Demirgüneş, S. (2007). *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Bacanlı, E. (2008). *Türkçede Durağan ve Sonuçsal Durum Bildiren Şekiller*, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim 2008, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği* (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. (2016). Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 185-200.
- Bingöl, Halis E. (2019). *Mayırsimit Örneğinde Eski Uyğurcada Fiillerde Kılınış*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Öz, S. (2019). *Özbekçede Kılınış İşlemcisi Olarak Yardımcı Fiiller*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Doğru, F. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar. Kılınış* (s. 3-34) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kadem, G. (2020). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Analitik Fiil Yapıları*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldırım Bayezit Üniversitesi.
- Kabak, A. (2021). *Köktürk Bengü Taşlarında Kılınış*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.

1.2.1.3.1. Vendler'in Fiil Sınıflandırması

Sınıflandırma yaklaşımlarının felsefecilerin çalışmalarıyla başladığı bilinmektedir. Bu sınıflandırma geleneğinde zaman kavramının mantık kuralları esas alınarak eylemin iç zaman evreleri tespit edilmektedir (Aksan, 2003: 69). Bu geleneğin önde gelen temsilcisi Vendler (1957, 1967) fiilleri dört gruba ayırmıştır

1.2.1.3.1.1. Durumlar

Devinim göstermeyen ve bir süreci ifade eden fiillerdir. Bu gruptaki fiillerin bir bitim noktası yoktur (Vendler, 1957: 148).

Vendler (1957: 148) durum fiillerinin şimdiki zamana (continuous tenses) vurgu yapmadığını ifade eder. Bu başlık için *sev-*, *bil-* örneklerini verir. Süreç bildirme bakımından erişmelerden farklı olduğunu vurgular.

1.2.1.3.1.2. Edimler ya da Faaliyetler

Hareketli olan ve bir bitiş noktası olmayan fiilleri ifade eder. Bu fiillerde amaç, süreci vurgulamaktır. Eylemi gerçekleştiren, eylemi herhangi bir zaman noktasında durdurduğunda eylem gerçekleşmiş olur.

“koş-” eyleminin bir bitiş noktası yoktur; az ya da çok sürebilir. “koş-” eylemi on saniye de sürse on dakika da sürse eylem gerçekleşmiş olur. Söz içerisindeki niyet, süreci vurgulamaktır. “A, t zamanında koşuyordu.” cümlesi, “t anı” koşma süreci içerisinde yer alır (Vendler, 1957: 149).

1.2.1.3.1.3. Erişmeler ya da Başarmalar

Bir bitiş noktası olan ve eylemin gerçekleşmesi anlık olan fiilleri ifade eder: *tanı-*, *fark et-*, *zirveye ulaş-* gibi. Bu fiillerde söz içerisindeki niyet, süreci öne çıkarmak değil, bir bitim noktasının gerçekleştiğini vurgulamaktır. “Gördüm diyebildiğim anda gördüm diyebilirim.” cümlesi görme eyleminin anlık olarak gerçekleştiğini anlatır (Vendler, 1957: 147).

1.2.1.3.1.4. Tamamlamalar

Bir bitiş noktası olan, artan ya da aşamalı durumları ifade eden fiillerdir. Bitiş noktasına ulaşılması gerekir, yoksa eylem tamamlanmış sayılmaz. “koş-” eyleminin parçası ile bütünü aynı şeyi ifade eder. Bu eylemde benzer hareketler yapılır ve bir bitiş veya hedef noktası yoktur. Eylem yarıda kesilse de gerçekleşmiş sayılır. “Bir ev inşa et-, bir daire çiz-, bir mil koş-” fiillerinin gerçekleşmesi için eylemin tamamlanması gerekir. (Vendler 1957: 146).

1.2.1.3.2. Comrie'nin Fiil Sınıflandırması

Comrie (1976: 41), fiilleri *içkin* anlamlarına (inherent meaning) göre üç gruba ayırmıştır.

¹¹ Bu sınıflandırmaların ilki Aristo'nun *Metaphysics* adlı eseridir (Doğru, 2020:10).

1.2.1.3.2.1. Anlık-Sürerlik

Sürerliğin (durative) karşıtı *anlık* (punctuality) kavramıdır. *Anlık*, belirli bir süre devam etmeyen, en azından zaman içinde devam etmiyormuş gibi düşünölen bir durumun niteliğini ifade etmektedir. Bu noktada önemli olan, çok kısa süre dahi olsa anlık durumların hiçbir süresinin olmadığıdır. Comrie, anlık fiillere sıklıkla verilen bir örnek olarak “öksür-” fiilindeki anlamsal farkı açıklar. Bir kere öksürmek eylemi anlık gerçekleşmiş (semelfactive), “bir dizi öksür-” ise tekrarlı harekettir (iterative). Sürerli fiil kavramında ise fiil, bir süreç içerisinde gerçekleşir (1976: 41, 42).

1.2.1.3.2.2. Erekli-Ereksiz

Ereкли (telic) fiiller ve ereksiz (atelic) fiiller *süreli* durumları ifade etse de iç yapılarında önemli bir fark vardır. Ereкли fiillerde eylemin tamamlandığı bir *son nokta* (terminal) vardır. Bu noktaya ulaşmadan eylem tamamlanmış sayılmaz. Ereksiz fiillerde süreç sonsuza kadar uzatılabilir. İstenirse durdurulabilir. Buna rağmen eylem gerçekleşmiş olur. “Can sandalye yapıyor.” cümlesinde “sonlu/ bitmişlik” ifadesi olan bir “sandalye yap-” durumu vardır. “sandalye yap-” ile tanımlanan durumun gerçekleşmesi için son noktaya ulaşılması gerekir. “Can şarkı söylüyor.” cümlesinde ise eylem bir noktada durdurulabilir; şarkı hâlâ tamamlanmamış olsa bile “şarkı söyle-” durumu doğrudur (1976: 44, 45).

1.2.1.3.2.3. Durum-Devinimli Durum

Durumlar ve devinimli durumlar arasındaki fark açık ve anlaşılır görünmektedir. Başka diller arasında da bu farkla ilgili büyük ölçüde paralellik vardır. Durumlar (state) eylemin iç evrelerinde değişim veya devinim olmayan fiilleri ifade eder. Devinimli durumlarda (dynamic situation) ise eylemin iç aşamalarında değişim söz konusudur. “bil-” durumunda “Can’ın nerede yaşadığını bilmek” durumunun aşamaları aynıdır. Can’ın bilgisini doğrusal düşünürsek ve bu bilme durumu üzerinde herhangi bir yerden kesim yapsak yine aynı durumla karşılaşırız. Buna karşın, “koş-” eyleminde durum farklı görünmektedir. “Can koşuyor.” dendiğinde buradaki eylemin aşamaları birbiriyle eşdeğer olmayacaktır. Birbirini takip eden anlarda Can’ın bir ayağı yerdeyken diğer ayağı yerde olmayacak; yine benzer şekilde bir başka anda hiçbir ayağı yerde olmayacaktır. (1976: 48, 49).

1.2.1.3.3. Smith’in Fiil Sınıflandırması

Smith, görünüşü ele aldığı *Parameter of Aspect* adlı eserinde *situation aspect*, durum görünüşü olarak çevrilen başlıkta kılınıştan söz etmektedir. Bu başlıkta *situation types* olarak adlandırdığı hâl türlerini beş gruba ayırmaktadır. Aslında bu grubun dördü daha önce Vendler’in *states* (durumlar), *activities* (faaliyetler, işler), *accomplishments* (tamamlamalar), *achievements* (başarımlar, erişmeler) tasnifleridir. Smith bu tasnifi bir adım daha öteye götürerek *semelfactive* (tek kerelikler, anlıklar) terimini eklemiştir (1997: 125). Bacanlı *semelfactives* terimini tek kerelikler ifadesiyle tanımlamaktadır (2014: 57). *Semelfactives* fiilleri anlık edimlerdir; hareketli, sonsuz ve keyfidir.

1.2.1.3.3.1. Smith'in Sınıflandırmasında Durumların Özellikleri

Smith'in tasnifinde durumlar, devinim göstermez. Durağandır ve sürerlidir. Aşılması gereken kritik sınır yoktur. Basit zamana işaret eden belirteçlerle kullanılabilir; ancak dolaylı süre bildiren belirteçlerle kullanılamaz (1997: 19).

1.2.1.3.3.2. Smith'in Sınıflandırmasında Olayların Özellikleri

Smith hâl türleri iki ana gruba ayırmıştır. İkinci ana grup olaylardır. Durumlar durağan özellik göstermektedir. Olaylar devinimlidir. Smith; olayları *erekli*, *ereksiz*, *anlık*, *sürerli* ölçütlerine göre dört gruba ayırmıştır: *anlık edim*, *edim*, *erişme*, *tamamlama* (1997: 35).

a. Durağanlık (Durumlar) ya da Devinimlilik (Olaylar)

Durumlar durağandır (*bil-*, *mutlu ol-...*), olaylar devinimlidir (*ye-*, *koş-*, *yüz-...*). Olayın gerçekleşme, olma, meydana gelme özelliği vardır (Smith, 1997: 20, 35).

b. Erekli ya da Ereksiz

Erekli fiiller, hedefli eylemlerdir. Sonuçta bir hedef vardır. Hedefe ulaşıldığında fiil tabanının belirttiği eylem tamamlanmış olur. Eylemde keyfi olarak sonuca ulaşılmazsa olay tamamlanmamış olur. Dolayısıyla keyfilik söz konusudur (Smith, 1997: 19).

c. Sürerli ya da Anlık

Smith'in sınıflandırmasında hâl kavramı *erekli* de olsa *ereksiz* de olsa *sürerli* veya *anlık* olarak ele alınır. Sürerliler bir süreç yansıtırken anlıklar noktasaldır. Anlık kavramını burada *varsayım* olarak almak daha doğru olabilir (Smith, 1997:19, 20).

1.2.1.3.3.3. Smith'te Olayların Alt Sınıfları

a. Edimler

Smith, edimleri süreç içeren zihinsel ya da fiziksel aktiviteler olarak ifade eder. Zamansal özellikleri *devinimli*, *sürerli* ve *ereksiz* olmalarıdır. Ereksiz olduklarından bir hedef söz konusu değildir ve keyfiyet içerirler. Devam eder veya dururlar. *ye-*, *koş-*, *yürü-*, *yüz-...* *yürü-* fiili sözlüksel olarak edim ifade eder, ereksizdir (Smith, 1997: 23).

b. Tamamlamalar

Smith, sınıflandırmasında özellikle fiil öbeği kullanmaktadır. Bazı tasniflerinde kılınış belirleyicileri kullanması, bir bakıma, sözlüksellikten çıkıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Tamamlamalar, sonlu olaylardır ve doğal bir son noktaya sahiptir. Smith, tamamlama cümlelerinde sayılabilir nesne içeren bir fiil öbeği bulunması gerektiğini söyler. Nesne nicelik özelliğini bu öbeğe sağlıyorsa olay / fiil *iki elma ye-*, *on metre yüz-* veya *bir köprü inşa et-* cümlelerinde olduğu gibi sonludur (Smith, 1997: 29).

c. Anlık Edimler

Anlık edimler devinimli olaylar/ fiiller olsalar da erekli değildirler. Anlık ve ereksizdirler. Bir hedef ifadesi içermezler.

Anlık edimler, sadece bir “ortaya çıkma”dan ibaret olan en basit olay türüdür. Tipik olarak, *kapıyı çal-*, *hıçkar-*, *kanat çarp-* vb. fiiller anlık edimler sınıfına girer (Smith 1997: 29).

d. Erişmeler

Erişmeler, bir durum değişikliğine yol açan anlık olayları ifade eder. Hâl türlerinde *devinimli* ve *erekli* olaylardır; fakat *sürerli* değil, *anlıktır*. “Radyoyu kapat-, okuldan ayrıl-, zirveye ulaş-, amcasını tanı-” gibi fiiller erişmeler sınıfına dâhildir. Ön veya son sınır aşamaları olayla ilişkilendirilebilir; ancak bunlar eylemin bir parçası olarak kabul edilmez. Bir erişmenin zamansal görünümü tek bir aşamadan, bir durum değişikliğinden oluşur. Birçok erişme ön aşamalara izin verir ya da bir ön aşama gerektirir. Bir yarışmada “yarışı kazan-” fiili, “koş-” fiilini gerektirebilir. “Zirveye ulaş-” fiilinin gerçekleşmesi için “tırman-” fiili gerekebilir (Smith 1997: 30). Kılınış belirleyicilerle kullanılan “zirveye ulaş-, yarış kazan-” fiilleri erişme sınıfındadır; ancak “tırman- ve koş-” fiilleri edim sınıfındadır.

1.2.1.3.3. Johanson’un Fiil Sınıflandırması

Türkçede kılınış kategorisiyle ilgili ilk çalışma Johanson’a aittir. Johanson, “*Aspekt im Türkischen*” (1971)¹² adlı eserinde görünüş kategorisini ele almıştır; ancak bu eserde kılınış kategorisine de değinmiştir. Johanson “kılınış” kavramını “eylemlerin iç zaman yapıları” olarak açıklamıştır (Johanson, 2000: 58).

Johanson kılınışı üç gruba ayırmıştır.

1.2.1.3.3.1. Ön Sınırı Vurgulayanlar

Ön sınırı vurgulayan fiiller (initialtransformative) “ÖS+” ifadesi Uğurlu’nun Johanson’dan çevirdiği adlandırmadır (Karadoğan, 2009: 10). Karadoğan da (2009: 18) *Türkiye Türkçesinde Kılınış* adlı çalışmasında bu terimi kullanmıştır. Bacanlı’nın *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller* adlı çalışmasında önerdiği terim ise “başlangıç dönüşümlü fiiller”dir (2014: 42). Aydemir (2010: 25) ise yine *initialtransformative* teriminin karşılığı olarak *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı çalışmasında *başlangıç sınırlı* terimini; Aslan Demir (2013: 85), *Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller* adlı çalışmasında *ön dönüşümlü* terimini kullanmıştır. Dolayısıyla *ön sınırı vurgulayan fiiller* terimi ile aynı anlama gelecek şekilde *başlangıç dönüşümlü*, *başlangıç sınırlı*, *ön dönüşümlü* terimlerinin kullanıldığını görüyoruz.

¹² Bu eser Nurettin Demir tarafından “*Türkçede Görünüş*” (2016) adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Ön sınırı vurgulayan fiillerde kritik sınır, eylemin başlangıç sınırındır ve hareket için bu sınırın aşılması gerekir. Bu aşılma sınırında eylemin ya da olayın hareketli kabul edilen birinci aşamasıdır. Bu kritik sınır aşıldıysa ikinci aşamaya geçilir ve durağan kabul edilen *sürek* (curcus) başlar. İkinci aşama birinci aşamanın doğal sonucudur (Johanson, 2016: 185). Burada, dikkat edilirse “duruma giriş” denilen birinci aşama ve “durumu devam ettirme” denilen ikinci aşama aslında “iki olayı / eylem zamanını” anlatır. Bir başka ifadeyle bir fiil içerisinde iki eylem vardır. Ön sınırı vurgulayan fiillerde eylem bitse de söz konusu eylemin etkilerinin devam ettiği söylenebilir. Örneğin *saklan-* fiilinde “saklanma durumuna giriş” tamamlansa da “saklanma”nın “etkisi” bir süre daha devam etmektedir. Bu devam eden etki eylemin ikinci aşamasıdır. Johanson bu aşamayı “sonsuz ve durağan” şeklinde tanımlamıştır. En azından bu aşamanın teorik olarak *sonsuz* olduğu söylenebilir. Ön sınırı vurgulayan fiiller “-mAyA başla-” yapıyla kullanıldığında anlam bozulmaz ve Johanson’un (2016: 185) formülündeki “x”in yerine geçebilir:

“Saat 1’de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.

x-di, demek ki şimdi x-iyor.” (Johanson, 2016: 185)

Kurguladığımız örnekler formülde yerine koyulabilir:

a) *Sabahtan akşama dek top oynadığı için saatlerce uyudu.*

b) *Uzun yol yürümekten ayakları çok ağrıyordu.*

(a)’daki *uyu-* fiili formüllerde yerine koyulduğunda “Saat 1’de uyudu ve on dakika sonra hâlâ uyuyordu.” veya “Uyudu, demek ki şimdi uyuyor.” cümleleri elde edilir ve anlamlarında bir bozulma söz konusu olmaz.

(b)’deki *ağrı-* fiilini formülde yerine koyulduğunda “Saat birde ağrıdı ve on dakika sonra hâlâ ağrıyordu.” veya “Ağrıdı, demek ki şimdi ağrıyor.” cümlelerinde anlamsal bir bozulma olmadığı görülebilir.

1.2.1.3.3.2. Son Sınırı Vurgulayanlar

Ön sınırı vurgulayanlarda *süreç* ön planda iken son sınırı vurgulayan “SS+” (final-transformative) fiillerde süreç ya da süreklilik ön planda değildir. Olay zamanı ön sınırı vurgulayanların aksine tektir. Bu fiiller kritik sınıra sahip *sonlu* (telic) fiillerdir; yani eylemin gerçekleşme şeklindeki kritik nokta son sınırdır. Bu fiiller gelişerek son sınırına ya da bitişe ulaşmadıkça gerçekleşmiş sayılmaz (Karadoğan, 2009: 10; Aydemir, 2010: 24-25; Uğurlu, 2003: 128). Bu kategori *anlık olan* ve *anlık olmayanlar* olarak ikiye ayrılmaktadır. Anlık olanlar *atla-*, *başla-*, *patla-*...; anlık olmayanlar *gel-*, *inşa et-*, *evlen-*... İncelenen fiil,

“x-di mi?”

“Evet, x-di ve de hâlâ x-iyor.” formülüne uymazsa, bir başka ifadeyle bu formülü olumsuzlarsa son sınırı vurgulamış olur (Johanson, 2016: 168).

SS+’lerde olayın ya da eylemin gerçekleşmesi ve tamamlanması zamansal olarak *aynı noktada* yer alır. Bu tamamlanma aşaması bazen *evlen-, gel-, inşa et-, bul-* fiillerindeki gibi gelişen bir süreç olabilir ya da tamamlanma aşaması *atla-, başla-, al-, öl-* fiillerindeki gibi *ani* de olabilir. Bu gerçekleşme ve tamamlanma, ister aniden olsun ister bir süreç sonunda olsun kritik nokta aşılmalıdır. Bu aşılmazsa eylem gerçekleşmiş sayılmaz. *Sandalyeden kalkar gibi yapmak, kalk-* eyleminin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Bir kişiyi uyandırmaya çalışmak süreç gibi görünse de o kişi uyandığı an eylem gerçekleşmiş sayılır. Uykusu derin olan bir kişi için uyandırma gerçekleşmediyse “uyandırdım” denilemez; eylem gelişme sürecinde kalmış olur; yani kritik noktaya ulaşılmamış olur. “Uyandırdım” biçimi kullanılsa bile ardından “uyanmadı” biçimiyle olayın gelişme sürecinde kaldığı belirtilmiş olur. Johanson’un formülünde x yerine fiili koyduğumuzda anlam bozuluyorsa o fiil, SS+ fiildir:

“Buldu mu?”

*¹³ *Evet, buldu ve de hâlâ buluyor.*” formülünde *bul-* fiili yerleştirildiğinde *kabul edilemez* bir cümle (Turan, 2018: 194) ortaya çıkmaktadır; o halde *bul-* fiili “son sınırı vurgulayan” bir fiildir. Bir başka ifadeyle “bitiş dönüşümlü” fiildir (Bacanlı, 2014: 42-43).

a) *Hava soğuk olduğu için pencereyi kapattı.*

b) *Üç kardeş bir dilim pastayı paylaştılar.*

Yukarıda kurguladığımız cümlelerdeki fiiller, Johanson’un formülünde yerine koyulduğunda formülün olumsuzlandığı (*kabul edilemez* cümle ortaya koyduğunu) görülür:

a) *Kapattı mı?*

**Evet, kapattı ve de hâlâ kapatıyor.*

b) *Paylaştılar mı?*

**Evet, paylaştılar ve de hâlâ paylaşıyorlar.*

Örneklerdeki fiiller *kabul edilemez* cümle oluşturduğu için son sınırı vurgulamıştır. Bu tip fiiller sonuçsallık bildirdiği için Karadoğan “x-di mi evet x-di ve hâlâ x-(i)k” formülünü önermektedir (Karadoğan, 2009:14). Önerisinin *öldü, ölü; uyandı, uyanık; kalktı, kalkık; evlendi, evli; hastalandı, hasta; kırıldı, kırık; geldi, atladı* vb. örneklerde büyük oranda tutarlı olduğu söylenebilir.

¹³ *Kabul edilemez cümleyle ilgili olarak Boz’un, makalesindeki önerilerine bakılabilir: dilbilgisel-anlamlı, dilbilgisel-anlamsız, dilbilgisidışı-anlamsız, dilbilgisi dışı-anlamlı. Boz, Erdoğan (2020). “Dilbilgisel ve Dilbilgisi Dışı Kavramları Üzerine”. Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, Sayı: 2020/1, Aralık, s. 1-11.*

1.2.1.3.3.3. Sınır Vurgulamayan Fiiller

Sınır vurgulamayan (nontransformative) SV- fiillerde “sürek” ön plandadır. Olayın ya da eylemin gerçekleşmiş olması için kritik bir nokta ya da ön sınır, son sınır söz konusu değildir (Johanson, 1971: 46’dan Uğurlu, 2003: 128; Karadoğan, 2009: 15; Aydemir, 2010: 25). Olay zamanı tektir. Bu tip fiillerde “sürek” dikkati çeker. Bunun yanında fiilin kendi içerisindeki aşamaları da olabilir. Fiilin gelişme sürecinden sonra kritik noktanın aşılması söz konusu değildir. Bu ayırt edici özelliklerin dışında “SV-” fiiller hareketli ya da durağan olabilir. Örneğin *düşün-* fiili sınır vurgulamaz ve gözlemsel olarak durağandır; ama kendi içerisinde bir devinimden söz edilebilir. “*iste-*” fiili sınır vurgulamaz. Bir şeyi istemenin gerçekleşmesi için aşılması gereken kritik bir nokta yoktur. Bir şey bir süreç içerisinde istenir. İsteme durumu içerisinde kalınabilir. *Bir bardak su istemek, bir ayakkabı, çanta istemek, bir ev istemek, araba istemek, (...-i) yönetmek istemek* gibi fiillerde bu süreç değişebilmekte; fakat sürek kavramı öne çıkmaktadır. Bu grupta olay başlar, devam eder. Olayın tamamlanması kavramı bu fiillerde biraz farklı görünmektedir. “*yıka-*” fiili ele alınabilir:

Bulaşık yıkamaya başlayıp iki tabak yıkayıp kalan tabakları yıkamasanız bile yıkama eylemi (olayı) tüm bulaşıklar için tamamlanmasa bile bir veya iki tabak yıkama eylemi için gerçekleşmiş sayılır. Bu yıkama eylemi bir tabak için dahi olsa içerisindeki “aşamalar” ve “sürek” öne çıkmış, dolayısıyla eylem gerçekleşmiş olur. Eylem *yıka-* fiili ile adlandırılmış olur. Bu fiillerde sınır vurgulama gibi bir işlev olmadığından eylemin tamamlanma sınırı yoktur da denilebilir. Bir yudum su içilse de bir bardak su içilse de eylem ortaya çıkmıştır. Johanson’ un bu fiillerin tespiti için geliştirdiği dilsel formül,

“*x’di mi?*”

Evet, x’di ve hâlâ x’iyor.” (Johanson, 1971:198’den akt. Demir, 2016:168).

oyna- fiiline bakılabilir:

“*Oynadı mı?*”

Evet, oynadı ve hâlâ oynuyor.” Buradaki dilsel formülde *x*’in yerine geçen fiil, *kabul edilebilir* bir cümle ortaya koyuyorsa bir başka ifadeyle formülü olumluysa fiil sınır vurgulamaz. Kurguladığımız başka örnekler üzerinde durmak gerekirse;

a) *Can, kar yağabilir diye seviniyordu.*

b) *Üç kardeş birer kaşık tatlı yedikten sonra sularını yudumladılar.*

a) *Sevindi mi?*

Evet, sevindi ve hâlâ seviniyor.

b) *Yudumladı mı?*

Evet, yudumladı ve hâlâ yudumluyor.

Karadoğan, Johanson'un geliştirdiği dilsel formülü üslup bakımından yetersiz görmüş ve dilsel formülün "*x-di mi? / x-meye başladı mı?*" "*Evet, x-meye başladı ve hâlâ x-iyor.*" şeklinde düzenlenmesinin Türkçeye daha uygun olacağını belirtmiştir (Karadoğan, 2009: 17). "oyna-, söyle-" fiilleri x'in yerine koyularak test edilebilir:

Oynadı mı? / oynamaya başladı mı? Evet, oynamaya başladı ve hâlâ oynuyor.

Söyledi mi? / söylemeye başladı mı? Evet, söylemeye başladı ve hâlâ söylüyor.

2. Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlük-Gramerlerdeki Fiillerin Kılınş Kategorilerinin İşaretlenmesi

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiiller, kılınş yönünden ÖS+, SS+, SV- kategorilerinden hangisine dâhil olduğu Johanson'un kılınş ölçütleri esas alınarak tespit edilmiştir. İncelenen eserlerde geçen fiillerin kılınş türleri Johanson'un dilsel formülüne göre değerlendirilirken fiillerin karşılığı Türkiye Türkçesinden hareketle verilmiştir.

Memlûk Kıpçak sahası sözlük-gramerlerde geçen fiillerin (BM'de 327 fiil, DM'de 78, Kİ'de 713, KK'de 287, TA'da 394, TZ'de 744 fiil) kılınş görünümü, her eser için sayısal ve oransal olarak tablolara işlenmiştir. Ayrıca fiillerin kılınışı *ön sınırı vurgulayan*, *son sınırı vurgulayan* ve *sınır vurgulamayan* alt başlıklarında örnekler verilerek açıklanmıştır.

2.1. Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Fiillerin Kılınş Görünümü

BM'de yer alan 327 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınş türleri belirlenmiştir.

Tablo 1. BM'nin Kılınş Görünümü

Fiillerin kılınş türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	38	%11,62
SS+	154	%47,10
SV-	135	%41,28
Toplam	327	%100

2.1.1. Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

BM'de 38 adet fiil ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiiller şöyle örneklendirilebilir:

Saat 1'de x-di, ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu.

x-di, demek ki şimdi x-iyor (Johanson, 2016: 185).

BM'den seçilen fiiller formülde yerine koyulabilir:

i. ağır-: ağrımak

Saat 1'de ağrıdı ve on dakika sonra hâlâ ağrıyordu.

Ağrıdı, demek ki şimdi ağrıyor.

ii. üşü-: üşümek

Saat 1'de üşüdü ve on dakika sonra hâlâ üşüyordu.

Üşüdü, demek ki şimdi üşüyor.

Yukarıdaki dilsel formüle göre fiillerin anlamlarında bir bozulma söz konusu olmadığı için bu fiiller ön sınırı vurgulayan fiiller grubuna dâhil edilmiştir.

Ön sınırı vurgulayanlar hem sınır vurgulamayanlarla uyumlu olan “x boyunca” yapıyla hem de son sınırı vurgulayanlarla uyumlu olan “x içinde” yapıyla uyumludur. Ön sınırı vurgulayanların söz konusu bu iki yapıyla da uyumlu olması bu tarz fiillerin iç zamanlarında iki olay barındırmasından kaynaklanır. Ön sınır vurgulayanlardaki ilk zamansal olay “x içinde” yapıyla, ikinci zamansal olay “x boyunca” yapıyla uyumludur (Karadoğan, 2009: 20). Yukarıdaki iki fiil bu iki yapıyla da test edilebilir:

a) ağır-: ağrımak

... bir saat içinde ağrıdı. (İlk zamansal olay)

... bir saat boyunca ağrıdı. (İkinci zamansal olay)

İlk zamansal olay, bir saat içerisinde herhangi bir anda ağrının başlaması ve gerçekleşmesidir. Türkçede “... bir saat içinde ağrıdı.” cümlesi de tercih edilebilir; ancak fiildeki ilk zamansal olayı *daha güçlü* vurgulamak için “... bir saat içinde ağrımaya başladı.” cümlesi öncelenir. Burada *ağrı-* eyleminin devamı değil, başlaması öne çıkmış olur. Bir başka ifadeyle kritik sınırın aşılması “x içinde”, “bir saat” içinde gerçekleşmiştir. İkinci zamansal olay ağrının bir saat boyunca devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır. Burada “Bir saat boyunca ağrıdı.” cümlesindeki *sürek* aşamasına vurgu yapıldığı için “Bir saattir ağrıyor.”, “Bir saat boyunca ağrı kesilmedi.”, “Bir saattir ağrı devam ediyor.”, “Bir saattir kesilmedi.” gibi farklı cümlelerde de yine aynı “sürek”e vurgu yapılmış olur. Bu cümlelerde “sürek” öne çıktığından SS+’larla kullanılmaması gerekir. “kesil-” fiili son sınırı vurguladığı için “sürek” vurgusunda olumsuzluk ekiyle kullanılarak kılınmış değiştirmesi ve yine “SV-”ları işaretlemesi dikkat çekicidir.

b) üşü-: üşümek

... bir saat içinde üşüdü. (İlk zamansal olay)

... bir saat boyunca üşüdü. (İkinci zamansal olay)

İlk zamansal olay, bir saat içerisinde herhangi bir anda üşüme olayının başlaması ve gerçekleşmesidir. Bu ilk aşamada üşümenin devam etmesi söz konusu değildir. Kritik sınırın aşılması “x içinde”, “bir saat” içinde gerçekleşmiş ve aslında tamamlanmıştır. Bu andan itibaren ikinci aşama başlar. İkinci zamansal olay, üşümenin bir saat boyunca devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır.

2.1.2. Kitâbu Bulgatü'l-Müstâk Fî Lüğati't-Türk Ve'l-Kıfçak'ta Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

BM'deki fiillerin 154'ü SS+ kategorisine dâhildir. Aşağıdaki dilsel formüle göre fiil, cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, *kabul edilemez* (mantık dışı) bir cümle oluşuyorsa “son sınırı” vurgulamaktadır. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

“*x-di mi?*”

“**Evet, x-di ve de hâlâ x-iyor.*” (Johanson, 2016: 168).

BM'den seçilen fiiller formülde test edilebilir:

a) *aç-: açmak*

“*Açtı mı?*”

“**Evet, açtı ve de hâlâ açıyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine koyulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bir şey açıldıysa açık hâldedir. “Hâlâ açılıyor.” diyemeyiz. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin açılması ve açılma olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada gerçekleşmiş olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. “Kapının kilidini açma” olayını gerçek dünyada ele aldığımızda kapının kilidini açma eylemi birkaç saniye veya daha uzun bir zaman alabilir. “Kilit açıldı.” dediğimizde o geçen birkaç saniyelik süre “anlık” olarak kabul edilir. Kilidin açılma eyleminin tamamlanması da Türkçede (dil içi dünyada) noktasal olarak “an”a dâhildir. Olayın tamamlanma süresi algısal olarak daha uzunsa “anlık olmayan” fiiller yine “son sınırı” vurgu yapabilir. “hastalan-”¹⁴ eyleminin gelişim süreci “anlık değildir”. Eylemin dil dışı dünyada gerçekleşmesi algısal olarak uzun sürebilir, ancak bu eylemin gerçekleşmiş ve tamamlanmış olması dilde (dil içinde) yine *noktasal* olarak kabul

¹⁴ Aydemir, Y. (2006: 190), “hastalan-, büyü-, yaşlan-“ gibi içsel devinim sonucu ulaşılan durumsal özellikleri betimleyen eylemleri *karmaşık görünüşlüler* başlığında ele almıştır. Bacanlı (2014:61-62), “hastalan-” fiilinin bitiş ve dönüşüm noktasına işaret ettiğini; ancak dönüşüm noktasının, fiil lekseminde belirtilmediğini ve gerçek hayatın uzun eksenine yerleştirildiğini söyler. ‘Söz’le ilgili durumsal görünüş özelliklerini fiilin kılınına isnat etmenin doğru olmadığını ifade eder.

edilir. Dolayısıyla hastalanmak fiilinin gerçekleşmiş kabul edilmesinde anlık olup olmaması arasında bir fark olmaz.

Johanson SS+'ları "anlık olan" ve "anlık olmayan" şeklinde iki gruba ayırmıştır. Anlık olanlar bir anda gerçekleşirken anlık olmayanlar bir süreç sonunda gerçekleşir (2000: 27-30).

Örneğin kilidin açık kabul edilebilmesi için eylemin tamamlanması gerekir. Hastalanma olayının gerçekleşmesi için eylem "anlık olmasa da" eylemin tamamlanmış olması gerekir. Bu tamamlanma ve gerçekleşme yine noktasal olarak kabul edilir. Şişenin açılması için *aç-* eyleminin tamamlanması gerekir. Yoksa "Şişe açıldı." diyemeyiz. Şişenin kapağının açılması algısal olarak uzun sürdüyse bunun bildiriminde zaten fiil ya da fiilin kılınış tipi değiştirilir. Böyle bir durumda olay, "Şişenin kapağını açmaya çalışıyor." gibi bir cümleyle ifade edilebilir. Seçimlik ekseninde "aç-" anlık fiili yerine "açmaya çalış-" fiili seçilir ki bu fiil öbeği bir "sürek" ifade eder, sınır vurgulamaz. Dolayısıyla dil dışı dünyadaki olayların dildeki fiil karşılıklarının hep bu *sınır vurgulama, vurgulamama ve anlık, sürek algısı* çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Son sınırı vurgulayan fiillerde eylem gerçekleşmiş ve tamamlanmış olsa da eylemin durağan ya da sonuçsal durumu fiil tabanıyla karşılanmaz; olsa olsa fiil tabanının ifade ettiği sözlük anlamından anlaşılır. Bu çıkarım "doğal" bir sonuçsallık içerir. Bu sonuçsallık, istisnaları olmakla birlikte, genelde sıfat olarak kullanılabilen isim türünden bir sözcükle ifade edilir (Karadoğan, 2009: 13). Örnekteki "aç-" fiili, SS+ fiildir ve bu sebeple dilsel formülde "*Evet, açtı ve hâlâ açıyor." biçiminde *kabul edilemez* bir cümle ortaya koyarken "Açtı ve hâlâ açık." kurgusunda *kabul edilebilir* bir cümle ortaya koymaktadır. Buradaki "açık" sözcüğü SS+ fiilin sonuçsal durumunu ortaya koyabilmektedir.

Bacanlı'nın bu konuda verdiği örneklerden birine bakılırsa;

Sonuçsal durum ortaya koyan "kırılmış" sözcük biçimi semantik olarak önceki "kırma" eylemine işaret eder; buna karşın durağan durum ortaya koyan "kırık" sözcüğü sadece mevcut durumu bildirir (Bacanlı, 2010: 120). Bacanlı'nın bu örneğindeki SS+ anlık fiilin (kır-) sonuçsal durumu "kırık" şeklinde sözcük biçiminde de görülebilir.

b) *al-*: *almak*

"*Aldı mı?*"

"**Evet, aldı ve de hâlâ alıyor.*"

Fiil dilsel formülde yerine koyulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bir şey alındıysa olay tamamlanmıştır. Dolayısıyla aynı şey için alma eylemi devam edemez. Bundan dolayı "al-" fiili son sınırı vurgulamaktadır. Alma eylemi devam ediyorsa olay üst üste tekrarlanıyordur. Böyle bir durumda "... birer birer aldı." şeklinde bir cümle kurgulanabilir ki

bu durumda fiilin kılınış türü değişir. Formüldeki fiilde “al-” eylemi anlaktır ve son sınırı vurgulamaktadır.

2.1.3. Kitâbu Bulgatü'l-Müşâtâk Fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak'ta Sınır Vurgulamayan Fiiller

BM'deki fiillerin 135'i SV- kategorisine dâhildir.

“x'di mi?”

Evet, x'di ve hâlâ x'iyor.” (Johanson, 2016:168).

Buradaki dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

a) *ahtur- döndürmek*

“Döndürdü mü?”

Evet, döndürdü ve hâlâ döndürüyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir.

b) *ayt- söylemek*

“Söyledi mi?”

Evet, söyledi ve hâlâ söylüyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve söyleme eylemi devam etmektedir. Eylemin gerçekleşmesi için ulaşılması, aşılması gereken bir kritik sınır yoktur. Burada “sürek” ve eylemin çoğu zaman kendi içerisindeki “aşamalar”ı öne çıkmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere “SV-”ler hareketli ya da durağan fiiller olabilir. Durağan fiillerde kendi içerisindeki aşamalardan söz etmek mümkün değildir. *bulun-, bulgan-, düşün-, kaygılan-, zannet-* fiilleri “durağan” özellik gösterir. Üzülen ya da aşırı kaygı duyan bireyde bu duygu durumlarından kaynaklı anlak ya da *devamlı mide ağrısı, yangısı* gibi kendi içerisinde hareket etkisinden söz edilebilir. “üzül-, kaygılan-” gibi fiiller için dil algısı çerçevesinde fiziksel bir devinim ve aşamadan söz edilemez. En azından dilde bunlar durağan olarak algılanır; çünkü *mental ve duygusal* süreçlerle ilgili eylemlerdir.

“SV-”lerde olayın gerçekleşmesinin ve tamamlanmasının aynı noktada olmadığı daha önce belirtilmişti. Zaten “SV-”lerin kritik bir sınırı, ulaşılacak noktası da yoktur. Olsa olsa dil dışı dünyada “SV-” fiilleri gerçekleştiren bireylerin “niyet” olarak olaydaki “sürek” sonunda ulaşmak istedikleri bir son nokta olabilir. “yık-” fiilinde bir sürek vardır, kritik sınır ve son nokta yoktur. Bulaşık yıkayan bir kişi yıkama olayını gerçekleştirirken bunun dildeki sözlüksel

karşılığı olan bir “sürek” ortaya çıkar. Son nokta ve tamamlanma içermez. Bu sürekte dolayı bulaşık yıkama eylemi tamamlanmasa da dilde gerçekleşmiş sayılır. “Bulaşık yıkamadım.” cümlesinde “süreç” hiç başlamamıştır. “Bulaşık yıkamayı yarım bıraktım.” cümlesinde “süreç” gerçekleşmiş, ancak niyet gerçekleşmemiş ya da gerçekleşmiştir (Niyet, eylemi yarım bırakmak da olabilir). Dolayısıyla süreç gerçekleşmiş, ancak tamamlanmamıştır.

Johanson’un (1971:198), “SV-”ler için geliştirdiği “x’di mi? Evet, x’di ve hâlâ x’iyor.” formülü “SV-” ler için bir sınıflandırma ölçütü kabul edilse de üslup açısından uygun bulunmamaktadır. Bu cümleyi “x’di mi?/ x’meye başladı mı? Evet, x’meye başladı ve hâlâ x’iyor.” biçiminde yapılandırmak daha doğru olacaktır (Karadoğan, 2009: 17). Burada Karadoğan’ın önerisine dikkat çekmek gerekir. Sınıflandırmaya uygun olan, ama üslup açısından uygun olmayan formülde “yık-a-” eylemi yıkadı biçiminde ifade edildiğinde eylem son noktada tamamlanmış gibi algılanabilir. Bu duruma dikkat edilmezse öneri sınıflandırma yanlışlarına yol açabilir.

2.2. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Fiillerin Kılınış Görünümü

DM’de yer alan 78 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 2. DM’nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	9	%11,54
SS+	23	%29,49
SV-	46	%58,97
Toplam	78	%100

2.2.1. Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

DM’de yer alan fiillerin 9’u ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *yıgla- ağlamak*

“Saat 1’de ağladı ve on dakika sonra hâlâ ağlıyordu.

Ağladı, demek ki şimdi ağlıyor.”

Filde iki olay zamanı vardır. Birincisinde ağlama eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde ağlama olayı devam etmiştir. İkinci olayda “sürek” vardır.

b) *bil-: bilmek*

“Saat 1’de bildi ve on dakika sonra hâlâ biliyordu.

Bildi, demek ki şimdi biliyor.”

İlk zamansal olay; saat 1’de, bir anda bilme eyleminin gerçekleşmesidir. İlkinde bir duruma girişle birlikte ön sınır aşılmıştır. İkinci zamansal olay, bilme eyleminin sonra da devam etmesidir. İkinci zamansal olayda bir durumu devam ettirme ve süreklilik vardır. Bu fiil, ilk bakışta sınır vurgulamayan bir fiil gibi algılansa da “Bilmeye başladı.” formülüne uymadığı için tek olay zamanından söz edilemez. Dolayısıyla “bil-” fiilinin iç zamansal yapısında aşılmış olan bir ön sınır vardır. Dil dışı dünyada da duyarak, okuyarak, görerek, gözlemleyerek deneyerek, deneyimleyerek bir şey bilinir ve bu bilme durumu ikinci aşamada sonlu ya da sonsuz olarak devam eder. Bu aşama bir sürekliliktir. Dolayısıyla fiil, iki olay zamanı içerdiğinden sadece ikinci aşaması “SV-” grubuyla benzerlik göstermektedir. Bu da “bilmeye devam et-” yapısıyla test edilebilir. “bil-” fiilinin ön sınırında bir şeyi bilmeye başladığımız an eylemi gerçekleştirmiş oluruz. Sonra bu bilme durumu bir “süreklilik” olarak devam eder. Bu durumda “bil-” fiili olayın tamamlanıp gerçekleşmesi açısından “SS+”lerle, “süreklilik” açısından “SV-”lerle benzerlik gösterebilir; ancak bu durum fiilin kılınmış sınıfını değiştirmez.

2.2.2. Ed-Dürretü'l Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye’de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

DM’de yer alan fiillerin 23’ü SS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

Aşağıda verilen dilsel formüle göre fiil, cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, *kabul edilemez* bir cümle ortaya çıkıyorsa “son sınırı” vurgulamaktadır. Bu fiillerden bazıları örnek olarak gösterilebilir:

a) *incit-: incitmek*

“İncitti mi?”

*“*Evet, incitti ve de hâlâ incitiyor.”*

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda mantık dışı bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Temel anlamıyla düşünülürse bir kişi bir uzvunu, eklemeni incittiyse incitmiş hâldedir. Aynı durum için “Hâlâ incitiyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin incitilmesi ve incitme olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada meydana gelir. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir ve fiil “SS+”lar grubuna dâhil olur.

b) *kel-: gelmek*

“Geldi mi?”

*“*Evet, geldi ve de hâlâ geliyor.”*

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir yere gelindiye gelme eylemi gerçekleşmiş ve tamamlanmıştır. Formüle göre, “gelmiş birisi” için “Hâlâ geliyor.” denilemez. Yola çıkıp gelmekte olan bir kişinin eylemi gelişerek devam eden bir olay olsa da kritik sınır aşılmadan, o kişiyi kapıda görene kadar, “geldi” denilemez. “Geliyor” biçiminde bir kullanım eylemin gerçekleşmesine, kritik sınıra yaklaşıldığını ifade eder. “Eli kulağında” mecaz kullanımı bu durumu daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir. “Kapatıyor” biçiminde bir kullanım da kritik sınıra yaklaşıldığını ortaya koyar. “Ölüyor” ifadesi de kritik sınıra yaklaşıldığını ortaya koyar. Burada “yor-” kullanımını aslında “-mAk üzere ya da -AcAk” şeklinde düşünmek gerekebilir. “Gelmek üzere, kapatmak üzere, kapatacak, ölmek üzere” şeklinde düşünüldüğünde son sınıra, kritik sınıra yaklaşıldığı anlaşılacaktır. Bunlar arasında “gel-” fiili daha önce söylendiği gibi “anlık olmayan” bir fiildir. *kapat-* fiili “anlık” bir fiildir. *gel-* ve *kapat-* fiilleri arasındaki farkın fiillerin gelişim süreçlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle bu fark, fiillerin genetiğine önceden kodlanmıştır.

2.2.3. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

DM'de yer alan fiillerin 46'sı SV- kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ifade ediyorsa söz konusu fiil, sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *biş- pişmek*

“Pişti mi?”

Evet, pişti ve hâlâ pişiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir *sürek* ifade etmekte ve pişme eylemi devam etmektedir. Pişme eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Sürek içerisinde *fırında, suda, güneşte pişirme, kızartma, bölme, parçalama, ezme* gibi farklı aşamalar yer alabilir.

b) *bit-: (bitki) yetişmek*

“Yetişt mi (bitki)?”

Evet, yetişt ve hâlâ yetişiyor.”

Yukarıda *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve *yetişme* eylemi devam etmektedir. Bitkinin yetişmesi için aşılması gereken kritik bir sınır yoktur. Yetişme eylemi kendi

içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Tomurcuklanma, yapraklanma, dallanma, budaklanma, kalınlaşma, aşılama gibi...

2.3. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Fiillerin Kılımsı Görünümü

Kİ'de yer alan 713 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılımsı türleri belirlenmiştir.

Tablo 3. Kİ'nin Kılımsı Görünümü

Fiillerin kılımsı türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	77	%10,8
SS+	272	%38,15
SV-	364	%51,05
Toplam	713	%100

2.3.1. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

Kİ'de yer alan fiillerin 77'si ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *balğa-*: *parlamak*

“Saat 1’de parladı ve on dakika sonra hâlâ parlıyordu.

Parladı, demek ki şimdi parlıyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde parlama eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde parlama olayı devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır.

b) *bekle-*: *beklemek*

“Saat 1’de bekledi ve on dakika sonra hâlâ bekliyordu.

Bekledi, demek ki şimdi bekliyor.”

Fiil, dilsel formülde *kabul edilebilir* cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “bekleme” eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde bekleme olayı devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır.

2.3.2. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

Kİ'de yer alan fiillerin 272'si SS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

başla-: *Başlamak*

“Başladı mı?”

“*Evet, başladı ve de hâlâ başlıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir şey başladıysa başlamıştır. Aynı eylem için “Hâlâ başlıyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin başlaması ve başlama olayının *gerçekleşmesi*, *tamamlanması* zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir.

a) *ir-*: *ulaşmak*

“Ulaştı mı?”

“*Evet, ulaştı ve de hâlâ ulaşıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+’lar grubuna dâhildir. “Ulaşma” eylemi gerçekleştiyse eylem sonuçlanmıştır. Aynı durum için “Hâlâ ulaşıyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir kişinin / şeyin ulaşması ve ulaşma olayının *gerçekleşmesi*, *tamamlanması* zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı noktasal kabul edilir.

2.3.3. Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk'te Sınır Vurgulamayan Fiiller

Kİ'deki fiillerin 364'ü SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

a) *art-*: *çoğalmak*

“Çoğaldı mı?”

Evet, çoğaldı ve hâlâ çoğalıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “süre” ifade etmekte ve “çoğalma” eylemi devam etmektedir. “Çoğalma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *es-*: *rüzgâr esmek*

“Rüzgâr esti mi?”

Evet, rüzgâr esti ve hâlâ rüzgâr esiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve rüzgâr “esme” eylemi devam etmektedir. “Rüzgâr esme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. *Sert, latif, soğuk, sıcak, ılık...*

2.4. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye’de Fiillerin Kılınış Görünümü

KK’de yer alan 287 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 4. KK’nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	29	% 10,1
SS+	124	%43,21
SV-	134	%46,69
Toplam	287	% 100

2.4.1. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye’de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

KK’de yer alan fiillerin 29’u ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *şök-*: *diz çökmek*

“Saat 1’de diz çöktü ve on dakika sonra hâlâ diz çökiyordu.

Diz çöktü, demek ki şimdi diz çöküyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde diz çökme eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde diz çökme eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır.

b) *şak-*: *acı çekmek*

“Saat 1’de acı çekti ve on dakika sonra hâlâ acı çekiyordu.

Acı çekti, demek ki şimdi acı çekiyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde *acı çekme* eylemi başlamış ve gerçekleşmiştir, dolayısıyla

stıyla ön sınır aşılmış; ikincisinde “acı çekme” eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır.

2.4.2. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

KK'deki fiillerin 124'ü SS+ kategorisine dâhildir.

a) *bış-*: *kesmek*

“*Kesti mi?*”

“**Evet, kesti ve de hâlâ kesiyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+'lar grubuna dâhildir. Bir şey kesildiyse kesilmiş hâldedir. Aynı şey için “Hâlâ kesiyor.” denilemez. Bu kullanım, aynı nesnenin ayrı ayrı kesme hareketlerine maruz kalmasını da ifade edebilir. Bu durumda “kes-” fiilinin kendi içerisinde “sonlu” bir dizi hareketi barındırdığı söylenebilir; ancak kritik sınır aşılmadan eylem tamamlanmış sayılamaz. “kes-” fiili, eylem tamamlandığında ancak “kesti” ifadesiyle formüldeki gibi test edilebilir. Formülde “ve”den sonra gelen “hâlâ kesiyor” ifadesi kabul edilemez cümleyi ortaya çıkartır. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin kesilmesi ve kesilme olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir.

b) *giy-*: *giymek*

“*Giydi mi?*”

“**Evet, giydi ve de hâlâ giyiyor.*”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda kabul edilemez bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil SS+'lar grubuna dâhildir. Bir kişi bir şeyi giydiyse *giy-* eylemi tamamlanmıştır. Dil dışı dünyada da “bir şeyi giyme” ve “giyme” olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada olur. Burada “giyme” olayı gelişirken kritik nokta aşıldıktan sonra “giyme” eylemi gerçekleşmiş ve tamamlanmış olur. “Giyme” olayının gelişmesi ön planda değildir ve sürekle kabul edilmez. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. “giy-” fiilinde süreç yoktur, sınıra vurgu yapılmaktadır. Fiili genişletip “giyin-“ densesydi burada da sınır söz konusu olmayacak, tam tersine, sadece sürece vurgu yapılmış olacaktı.

2.4.3. El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

KK'deki fiillerin 134'ü SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil, sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *dik-*: *dikiş dikmek*

“*Dikiş dikti mi?*”

Evet, dikiş dikti ve hâlâ dikiyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “dikme” eylemi devam etmektedir. “Dikme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir. Sürek içerisinde farklı dikme ve düğüm atma şekilleri söz konusu olabilir.

b) *sağın-*: *düşünmek*

“*Düşündü mü?*”

Evet, düşündü ve hâlâ düşünüyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve düşünme eylemi devam etmektedir. Eylemin gerçekleşmesi için herhangi bir sınırın aşılması ya da sınıra ulaşılması gibi bir kritik nokta yoktur. Fiil, farklı bir kalıp cümleyle de test edilebilir:

“x-meye başladı ve hâlâ x-iyor.” (Karadoğan, 2009: 27).

“Düşünmeye başladı ve hâlâ düşünüyor.” Burada düşünme eyleminin gerçekleşip devam ettiği anlaşılır. Bu kalıp cümle fiilin bir “sürek” ifade ettiğini ortaya koymuş olur. Aynı kalıp cümle bazı “SS+”lara da uygun gibi görünse de arada anlamsal fark ortaya çıkmaktadır:

“*Hastalanmaya başladı.*”

“*Düşmeye başladı.*”

“*Kapatmaya başladı.*”

Yukarıdaki örneklerde “hastalanma”, “düşme” ve “kapatma” eylemlerinin gerçekleştiği söylenemez; olsa olsa, söz konusu eylemlerin *gerçekleşmeye yaklaştığı* söylenebilir.

2.5. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemi ve Mugalî’de Fiillerin Kılınış Görünümü

TA’da yer alan 394 adet fiil, Johanson’un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 5. TA'nın Kalmış Görünümü

Fiillerin kalmış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	35	%8,89
SS+	171	%43,40
SV-	188	%47,71
Toplam	394	%100

2.5.1. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

TA'da yer alan fiillerin 35'i ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *dur-*: *durmak, hareketsiz kalmak*

“Saat 1’de durdu ve on dakika sonra hâlâ duruyordu.

Durdu, demek ki şimdi duruyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için ÖS+’lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “durma” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde durma eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketlidir (hareketsiz durma eylemi, öncesinde bir devinim ister). İkinci aşama durağandır.

b) *sığın-*: *sığınmak*

“Saat 1’de sığındı ve on dakika sonra hâlâ sığınyordu.

Sığındı, demek ki şimdi sığınyor.”

Fiil, dilsel formülde anlamlı bir bütün oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “sığınma eylemi” *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde sığınma eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketlidir. İkinci aşama durağandır.

2.5.2. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugalî'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

TA'daki fiillerin 171'i SS+ kategorisine dâhildir.

a) *ağsur-*: *hapşurmak, aksırmak*

“Hapşurdu mu?”

“*Evet, hapşurdu ve de hâlâ hapşuruyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir kişi hapşurduysa eylem gerçekleşmiştir. Aynı kişi için “Hâlâ hapşuruyor.” diyebilsek de bu üst üste yapılan ayrı ayrı eylemleri ifade eder. “Hapşurma”nın gerçekleşmesi ve tamamlanması *aynı noktada* yer alır.

b) *bütür-*: bitirmek

“Bitirdi mi?”

“*Evet, bitirdi ve de hâlâ bitiriyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir şey bittiyse tükenmiştir. “Hâlâ bitiyor.” denilemez. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir şeyin bitmesi ve “bitme” olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı *aynı noktada* meydana gelir. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir ve fiil “SS+”lar grubuna dâhil olur.

2.5.3. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemi ve Mugalî’de Sınır Vurgulamayan Fiiller

TA’daki fiillerin 188’i SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x’in yerine geçen fiil, formülü olumluysa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *arķalaş kıl-*: yardım etmek

“Yardım etti mi?”

Evet, yardım etti ve hâlâ yardım ediyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “yardım etme” eylemi devam etmektedir. “Yardım etme” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *doķu-*: dokumak

“Dokudu mu?”

Evet, dokudu ve hâlâ dokuyor.”

Formülden *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve “dokuma” eylemi devam etmektedir. Dokuma eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

2.6. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Fiillerin Kılınış Görünümü

TZ'de yer alan 744 adet fiil, Johanson'un (1971) tasnifi esas alınarak sınıflandırılmış ve fiillerin kılınış türleri belirlenmiştir.

Tablo 6. TZ'nin Kılınış Görünümü

Fiillerin kılınış türü	Fiillerin sayısı	Fiillerin oranı
ÖS+	128	%17,21
SS+	389	%52,28
SV-	227	%30,51
Toplam	744	%100

2.6.1. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye'de Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller

TZ'de yer alan fiillerin 128'i ÖS+ kategorisine dâhildir. Bu fiillerin bir kısmı şu şekilde gösterilebilir:

a) *aydınla-*: *aydınlatmak*

“Saat 1’de aydınlattı ve on dakika sonra hâlâ aydınlatıyordu.

Aydınlattı, demek ki şimdi aydınlatıyor.”

Fiil, dilsel formüle anlamlı bir cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “aydınlatma” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde “aydınlatma” eylemi devam etmiştir. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşamanın hareketli olduğu düşünülebilir. İkinci aşama durağandır.

b) *eñil-*: *eğilmek*

“Saat 1’de eğildi ve on dakika sonra hâlâ eğiliyordu.

Eğildi, demek ki şimdi eğiliyor.”

Fiil, dilsel formüle anlamlı bir cümle oluşturduğu için “ÖS+”lar grubuna dâhildir. Fiilde iki olay zamanı vardır. Birincisinde “eğilme” eylemi *başlamış ve gerçekleşmiştir*. Dolayısıyla ön sınır aşılmış, ikincisinde “eğilme” eylemi *devam etmiştir*. İkinci olay, birinci olayın doğal sonucudur. İkinci olayda “sürek” vardır. Bir duruma giriş ilk aşama, durumu devam ettirme ikinci aşamadır. İlk aşama hareketli, ikinci aşama durağandır.

2.6.2. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Son Sınırı Vurgulayan Fiiller

TZ'deki fiillerin 389'u SS+ kategorisine dâhildir.

Fiil, dilsel formüle göre cümleyi olumsuzluyorsa, bir başka ifadeyle, formülde *kabul edilemez* bir cümle ortaya çıkıyorsa “son sınır” vurgulanmaktadır. Bu fiillerden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

a) *aş-*: *aşmak*

“Aştı mı?”

*Evet, aştı ve de hâlâ aşıyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. “Aşma”, “geçme” eylemi gerçekleştiği için “Hâlâ aşıyor.” diyemeyiz. Bu eylemin gerçekleşmediğine işaret eder. “SS+” fiillerde kritik sınırın aşılıp eylemin gerçekleşmesi ve aynı noktada tamamlanması gerekir. Aşma eylemi gerçekleştiği için ve süre bildirmedeği için fiil “SS+”lar grubuna dâhildir.

b) *boşa-*: *boşamak*

“Boşadı mı?”

“Evet, boşadı ve de hâlâ boşuyor.”

Fiil dilsel formülde yerine konulduğunda *kabul edilemez* bir cümle oluşmaktadır. Bundan dolayı fiil “SS+”lar grubuna dâhildir. Bir kişi boşandıysa eylem *gerçekleşmiş* ve *tamamlanmıştır*. Aynı kişi ve durum için “Hâlâ boşuyor.” diyemeyiz. Dolayısıyla dil dışı dünyada da bir kişinin boşanması ve boşanma olayının gerçekleşmesi, tamamlanması zamansal olarak aşağı yukarı aynı noktada olur. Dilde de bunun karşılığı *noktasal* kabul edilir. Bu nokta son sınırdır.

2.6.3. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Sınır Vurgulamayan Fiiller

TZ'deki fiillerin 227'si SV- kategorisine dâhildir.

Dilsel formülde x'in yerine geçen fiil, formülü olumluyorsa, dolayısıyla, cümle *kabul edilebilir* bir anlam ortaya koyuyorsa söz konusu fiil sınır vurgulamaz. Bu fiillerden bazıları şu şekilde örnek olarak gösterilebilir:

a) *yaz-*: *yazı yazmak*

“Yazdı mı?”

Evet, yazdı ve hâlâ yazıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu kılış bir “sürek” ifade etmekte ve yazma eylemi devam etmektedir. “Yazma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

b) *baz-*: *yarışmak*

“*Yarıştı mı?*”

Evet, yarıştı ve hâlâ yarışıyor.”

Formülde *kabul edilebilir* bir cümle ortaya çıktığı için fiil sınır vurgulamayan grubuna dâhildir. Fiilin ortaya koyduğu anlam bir “sürek” ifade etmekte ve yarışma eylemi devam etmektedir. “Yarışma” eylemi kendi içerisinde farklı hareketler ve aşamalar barındırabilir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin kılış özellikleri Johanson’un kılış ölçütlerine göre tespit edilmiştir. Eserlerde geçen fiillerin kılış özellikleriyle ilgili bulgular tablo üzerinde karşılıklı olarak şöyle gösterilebilir:

Tablo 7. Sözlük-Gramerlerdeki Fiillerin Kılış Oranlarının Karşılıklı Gösterimi

Eser	Fiil sayısı	ÖS+ sayısı	ÖS+ oranı	SS+ sayısı	SS+ oranı	SV- sayısı	SV- oranı
BM	327	38	%11, 62	154	%47, 10	135	%41, 28
DM	78	9	%11, 54	23	%29, 49	46	%58, 97
Kİ	713	77	% 10, 8	272	%38, 15	364	%51, 05
KK	287	29	%10, 1	124	%43, 21	134	%46, 69
TA	394	35	%8, 89	171	%43, 40	188	%47, 71
TZ	744	128	%17, 21	389	%52, 28	227	%30, 51

Çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerden BM’de 327, DM’de 78, Kİ’de 713, KK’de 287, TA’da 394, TZ’de 744 fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller kılış türlerine göre sınıflandırıldığında BM’deki 327 fiilin 38’inin ÖS+, 154’ünün SS+, 135’inin SV-; DM’deki 78 fiilin 9’unun ÖS+, 23’ünün SS+, 46’sının SV-; Kİ’deki 713 fiilin 77’sinin ÖS+, 272’sinin SS+, 364’ünün SV-; KK’deki 287 fiilin 29’unun ÖS+, 124’ünün SS+, 134’ünün SV-; TA’daki 394 fiilin 35’inin ÖS+, 171’inin SS+, 188’inin SV-; TZ’deki 745 fiilin 128’inin ÖS+, 389’unun SS+, 227’sinin SV- grubuna dâhil olduğu görülmüştür.

Fiillerin ÖS+, SS+ ve SV-oranları ve yüzdeleri de şöyledir: BM’deki ÖS+ oranı %11, 62, SS+ oranı %47, 10, SV- oranı %41, 28’dir. DM’deki ÖS+ oranı %11, 54, SS+ oranı %29, 49, SV- oranı %58, 97’dir. Kİ’deki ÖS+ oranı %10, 8, SS+ oranı %38, 15, SV- oranı %51, 05’tir. KK deki ÖS+ oranı %10, 1, SS+ oranı %43, 21, SV- oranı %46, 69’dur. TA’daki ÖS+

oranı %8, 89, SS+ oranı %43, 40, SV- oranı %47, 71'dir. TZ'deki ÖS+ oranı %17, 21, SS+ oranı %52, 28, SV- oranı %30, 5'tir.

Tabloda gösterilen bulgulara göre oranı en düşük olan kılınış türü “ÖS+”lardır. Memlük Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde geçen fiillerin ön sınırı vurgulama oranlarının diğer kılınış türlerine göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Sadece BM ve TZ'deki SS+'ların oranı SV-'ların oranından yüksektir. Diğer eserlerde SS+'ların oranı SV-'ların oranından düşüktür. Bu bulgulardan DM, Kİ, KK, TA'daki “ÖS+, SS+, SV-”ların oranlarının küçükten büyüğe sıralandığı görülmektedir.

Tüm sözlük-gramerlerde en düşük orana sahip olan “ÖS+” grubudur. ÖS+'ların oranı, SS+ ve SV-'lara göre daha düşüktür.

Sadece BM ve TZ'deki SS+'ların oranı SV-'ların oranından yüksektir. Diğer eserlerde SS+'ların oranı SV-'ların oranından düşüktür.

TZ hariç diğer eserlerdeki ÖS+'ların oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmüştür (sırasıyla %11, 62, %11, 54, %10, 8, %10, 1, %8, 89).

TZ hariç diğer eserlerdeki SV-'ın oranı birbirlerine yakın değerlerde bulunmuştur (sırasıyla %41, 28, %58, 97, %51, 05, %46, 69, %47, 71).

BM, Kİ, TA'daki SS+'ların oranı birbirlerine yakın değerlerde bulunmuştur (%47, 10, %38, 15, %43, 40).

DM'de fiil sayısı az olmakla (78) birlikte DM, SV-'lar içerisindeki oranı en yüksek olanıdır. SV-'ların oranının diğer eserlerdekinden yüksek çıkması, fiil sayısının az olmasına bağlanabilir ve bu yüksek oran anlamlı bulunmayabilir.

TZ'de ÖS+ fiillerin oranı; BM'de ÖS+'ların oranından %5, 59 fazla, DM'de ÖS+'ların oranından %5, 67 fazla, Kİ'de ÖS+'ların oranından %6, 41 fazla, KK'de ÖS+'ların oranından %7, 11 fazla, TA'da ÖS+'ların oranından %8, 32 fazladır. Bu bulgulardan TZ'de ÖS+'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde ÖS+'lara göre en yüksek değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

TZ'de SS+ fiillerin oranı; BM'de SS+'ların oranından %5, 18 fazla, DM'de SS+'ların oranından %22, 79 fazla, Kİ'de SS+'ların oranından %14, 13 fazla, KK'de SS+'ların oranından %9, 07 fazla, TA'da SS+'ların oranından %8, 88 fazladır. Bu bulgulardan TZ'de SS+'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde SS+'lara göre en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir.

TZ'de SV- fiillerin oranı; BM'de SV-'ların oranından %10, 77 az, DM'de SV-'ların oranından %28, 46 az, Kİ'de SV-'ların oranından %20, 54 az, KK'de SV-'ların oranından %16, 18 az, TA'da SV-'ların oranından %17, 2 azdır. Bu bulgulardan TZ'de SV-'ların oranının diğer sözlük-gramerler içerisinde SV-'lara göre en düşük değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen sözlük-gramerler birlikte değerlendirildiğinde fiiller, büyük oranda (%46,03) sınır vurgulamayan, sürekliliği bildiren fiillerdir. Bundan daha az orandaki (42, 27) fiiller son sınıra vurgu yapmaktadır. Ön sınırı vurgulayan fiiller ise en düşük orana (11, 7) sahiptir.

Ortaya konulan bu tasvirî çalışma, ileride hem farklı teorilere göre yapılacak kılınıp çalışmalarına hem Türkçedeki fiil sınıflandırma çalışmalarına hem de söz dizim-anlam bilim ilişkisine katkı sağlayacaktır.

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerler üzerindeki bu kılınıp çalışması, aynı sahadaki edebî eserler üzerinde metin bağlamsal olarak uygulandığında metin içerisindeki kılınıp değişimlerinin genel görünümü de elde edilecektir.

Eser Kısaltmaları

BM	: Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügâti't-Türk ve'l-Kıfçak
DM	: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye
Kİ	: Kitâbü'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk
KK	: El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
TA	: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve 'Acemi ve Mugâlî
TZ	: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

Kısaltmalar ve İşaretler Listesi

akt.	: aktaran
çev.	: çeviren
Ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
ÖS+	: ön sınırı vurgulayan
SS+	: son sınırı vurgulayan
SV-	: sınır vurgulamayan
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: yayınları
*	: kabul edilemez cümle

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, Y. (2003), *Kılınış ulamına yaklaşımlar ve Türkçede kılınış*, Günümüz Dilbilim Çalışmaları. (s. 68-81) içinde. İstanbul: Multilingual.
- Alan, N. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede dilbilgisel ulamlar*. Bakış (s.35-56) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kılınış işlemcisi olarak art-fiiller, *Türkbilig*, S.26 s.67-90.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi Türkmençe örneği* (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede zaman ve görünüş sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel görünüş ve Türkçe eylemlerin anlam bilimsel sınıflandırması: Sözlükçe-sözdizim etkileşimi*, [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aynakulova, G. (2009). Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı?, *Milli Folklor*, S. 84, s. 124.
- Bacanlı, E. (2010). -(X)p tur-/(dur-) art fiilinin durağanlaştırma işlevi, *Turkish Studies* 5/4: 119-132.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış kategorisi ve Altaycada kılınış belirleyicisi olarak art fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Biber, D; Conrad, S.; Leech, G. (2002). *Longman student grammar of spoken and written English*, Pearson Publishing.
- Boz, E. (2020). Dilbilgisel ve Dilbilgisi Dışı Kavramları Üzerine. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2020/1, 1-11.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge Textbooks Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, W. A. (1979). *Case grammar: Development of the matrix model (1970-1978)*. Washington: Georgetown University Press.

- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2003). Türk dili el kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dilaçar, A. (1974). Türk dilinde 'kılmış'la 'görünüş' ve dilbilgisi kitaplarımız. *TDAY-Belleten*, s. 159-171.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçede filler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları.
- Doğru, F. (2020). Boz, E. (Ed.). *Türkçede dilbilgisel ulamlar*. Kılmış (s. 3-34) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ediskun, H. (1996). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu bilig grameri: fil (No. 3)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erdem, M. (2016). Türkçede filler ve sınıflandırma sorunları. *Turkish Studies - International Periodical For The Luanguages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 185-200.
- Ergin, M. (1991). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından filler*. Ankara: Bilge Karınca Yayınevi.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer beschreibung des Türkeitürkischen aspektsystems*. Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Johanson, L. (1994). *Türkeitürkische aspektotempora*, Thieroff, Rolf; Ballweg, Joachim (Ed.), Tense systems in European languages, Tübingen. 247- 266.
- Johanson, L. (2000). 'Viewpoint operators in European languages'. Dahl, Östen (Ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş (Çev.Nurettin Demir)*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kahraman, T. (2011). Sözcüklerin yapılarına göre türleri içinde belirtme öbeklerin yeri. *Turkish Studies - International Periodical For The Luanguages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3): 949-961.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılmış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1963). Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. *TDED*, XII, 175-182.
- Kaya, M. (1995). *İnce Memed 1 ve 2 romanlarındaki eylemlerin görünüş ve kılmış yönünden incelenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.

- Korhonen, A. ve Briscoe, T. (2004). Extended lexical-semantic classification of English verbs. *Proceedings of the Computational Lexical Semantics Workshop at HLT-NAACL* s. 38-45. Boston, Massachusetts: Association for Computational Linguistics.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levin, B. (1993) English verb classes and alternations: A preliminary investigation, Chicago, The University of Chicago Press.
- Longacre, R. E. (1976), An anatomy of speech notions. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Mlynarczyk, A. K. (1973). *Aspectual pairing in Polish*, Universiteit Utrecht. Dabrowa G'ornicza.
- Musaoglu, M.; Kirişçi, F. (2008). Türk Dil biliminde görünüş kategorisinin incelenmesi üzerine. *Türkolojiya*, No: 1-2, 32-54.
- Özgür, C. (2020). *Kıpçak Türkçesi üzerine araştırmalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Smith, C. (1997). *The parameter of aspect*. Springer-Science+Business Media.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (1995). *Türk dilleri, Les langues Turques*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turan, Ü. D. (2018). *Sözdiziminde temel kavramlar, Genel Dilbilim I* (Ed.: Ayşe Sumru Özsoy ve Ümit Deniz Turan). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde bakış (aspectotempora). *Türkbilg.* 5. 124-133.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Vendler, Z. (1957), *Verbs and times*. New York: Cornell University Press.Yener, M. L. (2007). Türk dilinde sözcük türleri tasnifi sorunu üzerine. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(3): 606-623.

İnternet Kaynakları:

https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/ozyetgin_tarihten_bugune_turkdili.pdf (16.01.2024).

Extended Summary

Study consists of two parts. In the first part, the works written in Kipchak Turkish and the dictionaries-grammars written in the Memlük Kipchak field are introduced. Then, the concept of verbs is emphasized and the traditional and linguistic classifications of the verbs are made.

Old Kipchak Turkish constitutes the western part of Middle Turkish and is the subject of studies in three groups: Steppe Kipchak, Mamluk Kipchak, Armenian Kipchak.

Actionality (actionality, actional content, situation type) is the internal temporal structure of the event or situation revealed by the action. This internal structure that the action naturally has can change through the complements, determiners and aspect suffixes it is associated with. Aspect refers to a grammatical category. Apart from these explanations about the distinction between actionality and appearance, there are also languages in which there is no difference in actionality and appearance due to the characteristics of the languages.

Verb and Verb-Related Classification Studies

1. Traditional Classification:

In the traditional approach, verbs are generally simple, derived, compound (formal); concrete, abstract (semantic), framework, content, situation, etc. We see that it is subject to classifications such as.

2. Semantic (Thematic) Classifications:

In addition to classification according to voice of verb and object status, semantic classifications can be mentioned.

3. Actionality and actionality Classifications:

In the literature, we see the pioneering studies on as well as the recent studies.

In the continuation of our study, we focused on Vendler's Verb Classification, Comrie's Verb Classification, Smith's Verb Classification and Johanson's Verb Classification . Johanson divided the actionality into three groups. Those who emphasize the front boundary, those who emphasize the final boundary, those who do not emphasize the boundary. In this section, lexical aspect; the relationship between lexical aspect and aspect the classification of actions according to the lexical aspect are emphasized.

In the second part, the lexical appearances of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamlük Kipchak field are examined.

Afterwards, the Action Categories of the Verbs in the Dictionaries-Grammars Written in the Mamluk Kipchak Field were marked. The verbs found in dictionaries and grammars written in the Kipchak Mamluk field were categorized into the ÖS+ (emphasizing the anterior border), SS+ (emphasizing the final frontier), and SV- (borderless) categories based on Johanson's actionality criteria for verbal inflection. The verbal inflection types of verbs found in the examined works were evaluated according to Johanson's linguistic formula, with the corresponding verbs provided based on Turkish from Turkey.

According to the findings shown in the table, the actionality type with the lowest rate is "ÖS+". It is understood that the rate of emphasizing the front border of the verbs in the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field is lower than other types of actionality.

The actionality patterns of verbs (327 in BM, 78 in DM, 713 in Kİ, 287 in KK, 394 in TA, and 744 in TZ) in the Kipchak Mamluk field dictionaries and grammars were recorded in separate tables for each work numerically and proportion.

Lexical aspect reflect the internal tenses of verbs before they come into syntactic use. After verbs enter the field of usage, suffixes and conjugation markers can alter the internal tenses of verbs. In this case, the lexical and objective internal tenses of verbs also acquire the subjectivity feature.

After identifying the verbs found in dictionaries-grammars written in the Mamlük Kipchak field, we classified the internal tenses of these verbs into three groups (those that emphasize the front border, those that emphasize the final border, and those that do not emphasize the border) according to the lexical aspect criteria proposed by Johanson. Therefore, our study has been a lexical study, not a text-contextual one. When we evaluate the dictionaries-grammars we have examined together, the verbs are largely (46.03%) verbs that do not emphasize boundaries and indicate continuity. Verbs with a lower ratio than this (42, 27%) emphasize the final limit. Verbs that emphasize the front boundary have the lowest rate (11, 7%). Only the rate of SS+s in BM and TZ is higher than the rate of SV-s. In other works, the rate of

SS+'s is lower than the rate of SV-'s. From these findings, we see that the rates of "ÖS+, SS+, SV-" in DM, KI, KK, TA are listed from smallest to largest. This descriptive study we have put forward will contribute to the studies of actionality according to different theories, verb classification studies in Turkish, and the syntax-semantics relationship in the future. In the evaluation and conclusion section, we numerically and proportional presented and interpreted the findings related to the lexical aspect features of verbs found in dictionaries-grammars written in the Mamlûk Kipchak field. When the study we have put forward on the dictionaries-grammars written in the Mamluk Kipchak field is applied contextually on literary works in the same field, a general view of the actionality changes within the text will be obtained.

Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr'daki (1-101. Varaklar Arası) Deyimsel Yapılar

Pelin DERELİ¹

Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr'daki (1-101. Varaklar Arası) Deyimsel Yapılar²

Idiomatic Structures in Sırru'l-Esrâr and Matlau'l-Envâr (Between Varaks 1-101.)

Özet

Deyim, genellikle gerçek anlamından ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir anlamında kullanılmaktadır. Deyimler bir anda ortaya çıkmamıştır. Zaman içinde halkın kullanımına bağlı olarak bazı deyimler günümüze kadar gelmiş, bazıları da unutulmuştur. Türkçedeki bu değişim süreçlerine ışık tutmak için Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr adlı eser oldukça önemlidir. Bu çalışmada, "Enveri" mahlasını kullanan bir şair tarafından kaleme alınan "Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr" adlı eserin 1-101. varakları arasındaki deyimisel yapılar incelenmiştir. Eser, halk deyişleri, günlük hayattan örnekler içerdiği için deyimler açısından oldukça zengindir. Yazma eserin belirlenen nüshaları arasında Süleymaniye Kütüphanesi Kemankuş Bölümünde 208 arşiv numarası ile kayıtlı olan nüshası esas alınmıştır.

Abstract

Idiom is generally used in the sense of a phrase, a stereotyped phrase that carries a unique meaning separate from its literal meaning. Idioms did not emerge all at once. Depending on the use of the people over time, some idioms have survived to the present day and some have been forgotten. In order to shed light on these change processes in Turkish, the work titled Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr written by a poet using the pseudonym "Enveri" were analyzed. The work is very rich in terms of idioms because it contains folk sayings and examples from daily life. Among the copies of the manuscript, the copy registered in Süleymaniye Library Kemankuş Department with archive number 208 was taken as the basis.

Anahtar Sözcükler: Enveri, Deyim, Eski Anadolu Türkçesi, Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr.

Key Words: Enveri, Idion, Old Anatolian Turkish, Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Deyimsel yapılar, bir dilde tek tek anlamları farklı olan fakat bir araya geldiklerinde o dilin tarihsel, kültürel yapısına uygun olarak mecazi ve özgün anlamlar taşıyan söz gruplarıdır. Dile özgü yapılar oldukları için direkt çevrildiklerinde anlamsız olabilirler. Deyimsel yapılar, dilin

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, pelindereli32@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-9444-4777

2 Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında hazırlanmakta olan "Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr 51 - 101. Varak (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

anlamını zenginleştirir ve bu yapılar hakkında bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir. Bir dilin gelişimi ve değişimi incelenmek istendiğinde başlıca araştırılacak konulardan biri deyimisel yapılarıdır. Deyimsel yapılar sadece deyimleri kapsamaz aynı zamanda o dildeki kalıp ifadeleri de içerir. Deyim yerine deyimisel yapı ifadesinin kullanılması daha geniş bir alanın incelenmesini sağlamaktadır.

Aksan (2009: 82) "Bir ulusun diliyle kültürü arasındaki bağlar o ölçüde sıkıdır ki, yalnızca dil varlığının incelenmesiyle bir ulusun yaşayış biçimi, inanç ve gelenekleri, çeşitli nitelikleri ve tarih boyunca içinde bulunduğu kültür hareketleri konusunda bilgi edinebiliriz. Dil, bir toplumun kültürünün en başta gelen ögesidir." demektedir.

Bir dilin zenginliğini gösteren başlıca unsurlar arasında deyimler ve atasözleri gelmektedir. Yüzyıllar boyunca dile yerleşmiş olan kalıplaşmış ifadeler, az sözle çok şey anlatmak için halk arasında oldukça sık kullanılmaktadır. Deyim, Türkçe Sözlük'te (2011: 651) "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" şeklinde tanımlanmıştır. Deyimler bir milletin söz gücünden doğan kısa ve özlü ifadeler taşırlar. Deyimler bakımından en zengin dillerden biri de şüphesiz Türkçedir. Hem sözlü hem yazılı iletişimde anlamı zenginleştirmek ve az sözle çok şey ifade etmek için deyimler, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullanılmaktadır. Deyimler sadece iletişim için kullanılmamaktadır. Aynı zamanda ait oldukları toplumların dış dünyayı nasıl algıladıkları, kültürel unsurları, hayat tecrübeleri hakkında da bilgiler verir. Bu sebeple ünlemler de deyimisel yapıların içinde önemlidir.

Dinar (2016: 33) "Başlatma ve başlarım kullanımlarının ünlemlenme sürecinde argo kullanımlarının da etkili olduğu bir gerçektir. Muhtemelen süreç temel veya yan anlamlardan argoya daha sonrasında ünleme dönüşme şeklinde gelişmiş olmalıdır. Başlatma ve başlarımın argo anlamı ile deyimler içerisinde yer alması ünlem olarak kullanılabilen başlatma ve başlarım ifadelerinin deyimlerden kısalması yapılar olabileceği ihtimalini de akla getirir. Henüz bu süreçle ilgili kesin bir hüküm bildirmemiz zor olsa da kesin olan bir şey vardır ki anlam argodan kızgınlık, öfke vb. duyguları ifade eden ünleme doğru bir geçiş sürecindedir." demektedir.

Argolar, deyimisel yapılara benzer şekilde anlamları değişmiş kalıp ifadelerdir. Zaman içinde anlamsal olarak toplumun diline yerleşir ve kullanımı devam eder. Bazı argolar dildeki değişimler neticesinde artık duyguları ifade etmede kullanılan ünlemlenme sürecine girerler.

Kenzhalin (2017: 109) "Türk dünyasında deyimlerin incelenmesi konusuna öncelikle bazı Türk lehçelerindeki deyimlerin ele alınmasıyla başlanmıştır. Türk lehçelerinin pek çoğunda bu konuda yayımlanmış çalışmalar, bu sahadaki kıymetli araştırmalar arasındadır. Bu kapsamda tüm lehçelerdeki deyimlerin yapıları ve anlam özellikleri incelenirken incelenme esasları arasında bazı farklılıklar da görülmektedir. Türkoloji'de 50'li yıllardan sonra deyimlerin dil bilimi içerisinde ayrı bir disiplin olarak kabul edilmesine yönelik çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Çünkü deyimler, gerek kalıplaşmış kelime grupları hâlinde kullanılmaları gerekse

sabit yapılı karakter taşımaları sebebiyle anlam bütünlüğüne sahip olmaları dolayısıyla dil biliminin ayrı bir kolunu oluşturur. Bu konuda yayımlanmış genel deyimler hakkındaki eserlere bir göz attığımızda, bu çalışmaların belli bir derecede neticeye varmış olduğunu görürüz." demektedir.

Deyimler incelenirken ilk olarak lehçelerden başlanması parçadan bütüne gidilen bir yöntem izlendiğini göstermektedir. Türk lehçelerinde kültürel, tarihsel değişikliklerden dolayı farklı deyimse yapılar ortaya çıkmıştır. Bu da Türk dili açısından bir zenginlik göstergesidir.

Sinan (2008: 92) "Türkçede, deyimler için çok sayıda terim kullanılmıştır. Deyim karşılığında; önceleri darbimesel, ta'bir, istilah sözcükleri kullanılmıştır. Ancak, darbimesel daha çok atasözlerini karşılayan bir terimdir. Tanzimat'tan sonra avama ait hikmetli sözlerin toplanması sürecinde ta'bir sözcüğü kullanılmıştır. Batı dillerinde deyim için; Fransızca locution; İngilizcede locution, idiom, formula, expression; Almancada ise ausdruck, redensart; Rusçada frazeologizm, obraznoye, vırajeniye kelimelerinin kullanıldığı görülüyor. Cumhuriyetten sonra uzun bir süre ta'bir sözcüğü kullanılmış ve Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında İstanbul'da bastırılarak dağıtılan Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu'nda tabir = terme, expression karşılığı olarak 'deyim' sözcüğü önerilmiş ve bu zamanla tutmuştur. Ancak, Mustafa Nihat Özön, M.Halit Bayrı, M.Şakir Ülkütasır gibi araştırmacı ve yazarlar uzun süre tabir kelimesini de kullanmışlardır." demektedir.

Deyimlerin tanımlanmasında birçok farklı görüş vardır. Örneğin Korkmaz (1992: 43) "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği" tanımını yapar. Aksoy (1984: 49) "Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları" olarak değerlendirir.

Elçin (1986: 642) "Deyimler (tâbirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimeden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır." der.

Yukarıdaki birkaç tanımda olduğu gibi deyimlerle ilgili oldukça fazla görüş vardır. Hepsinin ortak özelliği deyimlerdeki en az bir kelimenin gerçek anlamı dışında kullanıldığıdır. Ayrıca farklı tanımlamalara rağmen araştırmacıların ortak fikirde olduğu diğer bir konu ise deyimlerin en az iki kelimeden oluştuğudur. Aksan (1982: 37), seyrek olarak tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz olabileceği belirtilmiştir.

Hatiboğlu (1964: 222) "Bir tek kelime ise deyim olamaz eğer bir kelimenin anlamı gerçek anlamından kaymışsa, o kelime mecaz anlamında kullanılıyor veya kelimenin anlamı çoğaltılıyor demektir. Çünkü bir kelimenin pek çok gerçek veya mecaz anlamı olabilir. Deyimde ise bir tek kelimenin anlamı dışında kullanılması aranmaz, en az iki kelimenin birlikte kullanılmalarından doğan ortak anlam, ger-

çek anlam dışında hatta mantık dışındadır. Yoksa bir tek kelimenin mantık dışında kullanılması, çekici bir özellik yaratamaz, belki de anlamın kaybolmasına sebep olur ve tek kelime olduğu için de mantık dışına kayma söz konusu olamaz." demektedir.

Kelime öbeklerinin zaman içinde deyimleşmesi ve halk arasında değişimlere uğraması da söz konusudur.

Dinar (2016: 147) "Gibi gelmek yapısından gibisine gelmek/getirmek yapısına geçiş, sıradan bir gelişme veya değişim değildir. Bu değişim deyimleşmenin tamamlanmasını sağlayan bir süreçtir. Şöyle ki gibi gelmek yapısı zaman zaman gerçek anlamda, zaman zaman da deyim anlamda kullanılabilirken gibisine gelmek/getirmek yapısı gerçek anlamdan uzaklaşıp tamamen deyim kullanımına dönüşmüştür. Böylece yapı deyimleşme aşamasını tamamlamıştır. Artık bir sonraki süreçte de yapı gibime gelmek şekline dönüşmüştür." demektedir.

Makalenin yazılış amacı 16. yüzyıldan günümüze kadar deyimsel yapıların uğradıkları değişim ve dönüşümleri tespit etmektir. Aynı zamanda günümüzde de değişime uğramadan kullanılan deyimsel yapılar incelenerek 16. yüzyıl ile günümüz arasında anlamsal ve dil bilgisel açıdan bir bağlantı kurmak amaçlanmıştır. Bu incelemeler Türk dilinin tarihî sürecinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr hem halk deyişleri hem Arapça-Farsça şiirler içeren zengin bir metin olduğu için farklı deyimsel yapıların incelenmesi alan yazına katkı sağlayacaktır.

Makalenin konusu olan ve 16. yüzyılda yazılan Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr adlı eserin yazarı, kataloglarda Mürekkepci Enverî olarak kayıtlıdır. Dönemde Enverî mahlasını kullanan pek çok yazar olduğu için eseri hangisinin yazdığı ile ilgili farklı görüşler vardır. Ergun ve Beliğ (2016: 1300) eserin Mürekkepci Enverî'ye ait olduğunu savunmaktadır. Kurnaz ve Tatcı (2001: 24) Mürekkepci Enverî'ye ait olmadığını ve dönemdeki Enverî Dede veya Enverî mahlaslı başka bir şaire ait olabileceğini savunmaktadır. Eser manzum ve mensur karışık olarak yazılmış ve içerisinde Arapça-Farsça karışık olarak yazılmış şiirler mevcuttur. Ayrıca eser halk yaşantısı hakkında da birçok bilgi içermektedir. Bu açıdan içerisinde deyimler ve atasözleri nesir bölümlerinde sıkça kullanılmıştır. Ayrıca nesir bölümlerinde nasihatlere de rastlanılmıştır. Manzumelerindeki ifadeler ise oldukça akıcı ve ahenklidir. Yazma eserin belirlenen nüshaları arasından Süleymaniye Kütüphanesi Kemankes Bölümünde 208 arşiv numarası ile kayıtlı olan nüshası esas alınmıştır. Eserin 1a-50b varaklar arasını Selin Şentürk yüksek lisans tezi olarak incelemiştir.³

³ bk. Selin Şentürk, Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr (1a-50b v.) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

2. Sırru'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr 1a-101b Varakları Arasında Tespit Edilen Deyimsel Yapılar

Eserde 128 adet deyimsel yapı tespit edilmiştir. Bunlar *Anlamsal veya Yapısal Olarak Günümüzde de Varlığını Devam Ettiren Deyimsel Yapılar*, *Anlamsal veya Yapısal Olarak Günümüze Ulaşamayan veya Değişikliğe Uğramış Deyimsel Yapılar* ve *Arapça-Farsça Kelimelerle Kullanılan Deyimsel Yapılar* olarak incelenmiştir. Deyimler tespit edilirken ve günümüz ile karşılaştırılırken Türk Dil Kurumunun internet sitesindeki Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile Eyüboğlu'nun (1975) *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*; *Deyimler-(Tâbirler)* kaynakları referans alınmıştır.

2.1. Anlamsal veya Yapısal Olarak Günümüzde de Varlığını Devam Ettiren Deyimsel Yapılar

Bu deyimler günümüze kadar anlamını koruyarak gelmiş ve günümüzde de kullanılan deyimlerdir. Bazı ses değişimleri dışında değişikliğe uğramamışlardır. Deyimlerin anlamları tespit edilirken Türk Dil Kurumunun internet sitesindeki Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nden faydalanılmıştır. Ayrıca Eyüboğlu'nun (1975) *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*; *Deyimler-(Tâbirler)* kaynağında karşılığı bulunan deyimler eklenmiştir.

and iç-: Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek; yemin etmek.

göründi şandı inananlar anda inandı *and içdiler* ki kandı gönül varlığı 66a/2⁴

and vir-: Allah aşkına, çocuklarının başı için vb. sözlerle karşısındakini bir şeye zorlamak.

diringene dirildük döne döne bizüm yalavaca yalvarup *and virdüğimizi* gördiler 90b/4-5

ardına düş-: Arkasından gitmek, peşini bırakmamak.

azacuklar çoklar *ardına düşdügi* çokluk yokluğındandır atamuñ hüyn 15a/9

dir bu kamu ululuklar anuñ ululuğın gösterür zirâ ki anuñ *ardına düşenler* 22b/12

gerek *ardına düşesin* atuñ eşkün ola yitesin edeb ile etegin tutasın 28b/2

ayak (ğ) baş-: Bir yere varmak, ulaşmak.

itmekdür sa'âdet *ayağı başduğı* yirde bitmekdür ol begendügi 'aybdur hüner 22b/5

ayaqlarda kal-: Önem verilmesi gereken şeyleri hiçe saymak, çiğnemek.

ayaqlarda kalur bunlar elden ayak olur anlar qarartıya kalmış bunlar 8b/11

ayağ almadı *ayaqlarda kaldı* başa baş olmadı kendü varlığın bilmedügi-çün 100b/7

⁴ Yazma eserdeki varak ve satır numaralarını vermektedir.

bağırına baş-: Kucaklamak.

elinden gönülince kararsın ki cānum cānını gördükde cānı gibi *bağırına başar* 59b/3

baş çek-: Herhangi bir konuda önde gitmek, önyak olmak.

baş kodı baş oldu her ki *baş çekdi* çaldılar her pāresi 6b/10

baş endür-: İtaat etmek. Eyüboğlu (1975: 54) bu deyimini *baş indirmek* (*Boyun eğmek, kabul et...*) olarak vermiştir.

doştan yaña döndürelüm ol eşige yüz urup *baş endürelüm* illerüñ 7b/2

baş kıo-: Bir şey uğruna ölümü göze almak.

baş kıo tohm-ı muhabbet ekilmiştir tiğ-ı şeri‘at çekilmiştir her ki bu āsitāne 6b/9

baş kodı baş oldu her ki baş çekdi çaldılar her pāresi 6b/10

alurlar abdāl sevgü ile sevdügi ayağına *baş kıoyanlar* şol vaktin 58b/2

kudret bundan alınur bu ele yapışan eylük bulur bu ayağa *baş kıoyan* 73b/8

baş kıoş-: Bir işi başarmak için çalışmak.

zülfine *baş kıoşmadın* sevdāyı olmuş sarāydır

işbu yolda bir niçe āşüfteler pāmāllar 12a/7

baş ol-: Lider olmak, önde gelmek.

baş kodı *baş oldu* her ki baş çekdi çaldılar her pāresi 6b/10

baş olur gözi nürü nūra irer gönülden kayguyı sürer ilden ile irişür 73b/9

başına ... gel-: Kötü bir duruma düşmek, istenmeyen bir durumla karşılaşmak.

didi didisin kodı kodısın kıopalum gendü *başumuza gelen* hālleri 7b/3

er *başına çoğ iş gelir* inişlere yoķuş gelir tağlar başına kış gelir 11a/3

bil bağla-: Ümitle bağlanmak, güvenmek, inanmak.

hidmete *bil bağladı* bu sa‘ādet sermāyesin yerlü yirine iletmege uzandı 19a/10

bil bükül-: Yaşlılık yüzünden güçsüz kalmak, bir iş yapamayacak duruma düşmek.

eyle *bil büküldükçe* güç kıuvvet eksildügendendür ki kıocacuklar gice meyhānede 31b/4

cān al-: Öldürmek.

dil derüninden diler *cān almağı* gözle gönül

‘ārifeder mān bu yolda şulhı-la işlāhı-mış 10b/9

cān bul-: Yaşama gücü vermek.

cān buldı anlar bu günü dün itti bunlar gününü gün itti anlar 8b/10

önegülük eyü olmaz cānsuz olan *cān bulmaz* cān ne-idügin bildürmedükleri-çün 21b/10

cān kulağı: İnsanın hissetme yetisinin ana merkezi, gönül anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim *can kulağı ile dinle-* olarak kullanılmaktadır. Anlamsal olarak daralmaya uğramıştır ve sadece bir şeyi gönülden, dikkatlice dinlemek anlamına evrilmiştir. Eyüboğlu (1975: 96) bu deyimini *can kulağı ile (dinlemek)* olarak vermiştir.

bildürmegi-çün ayrılık eli ile *cān kulağın* burdı bu cān azmağa başladı dil zār u 19a/5

cān vir-: Ölmek.

cān nice cān virmesün ki anlaruñ gövdeleri külli cān olmuşdur sevilü söyleyen 33a/1

cān cemālūñ şevkine *cān viricek* edni didi

بني أن تر بي söyleyen sensin ki rakş urdı cebel 36a/8

toğru dilden böyle didi burada bu yüzden göründi gönül aldı *cān virdi* 73b/3

arçoncağ şoram diyen sersemi gör ki yumurda diyü *cān virür* istediği 84b/2

iy gönülden *cān viren* şol hüsn-i sâhib-i şürete

‘âlem-i i’zâz-ı şavkı-la irişdüñ ‘izzete 89b/1

ğarka hun-ı cigerdür dil lebünden gonca-veş

mübtelâdur *cān virür* kand ile ‘ünnâb üstüne 96b/4

halka halka sünbülün şaldı girih-tâb üstüne

gördi diller *cān virüp* atıldı pertâb üstüne 96b/7

cān virüp al-: Ölüm sıkıntısı ve acısı içinde bunalmak. Eyüboğlu (1975: 97) bu deyimini *can verip can almak* olarak vermiştir.

dermānı nider derdüñi dil cān virüp aldı

söz-i gam-ı ışık içre bu dem buldı devâyı 86b/11

dilden dile düş- (vir-): Birçok kişi tarafından konuşulmak.

eksilmeye ve bu kütüluğ *dilden dile düşe* ardı kesilmeye kaynaya taş 4a/8

her mü’mine hırz-ı emān lillāh mevlānā ’ali

dilden dile virdi lisān lillāh mevlānā ’ali 98b/7

dile düşür-: Afişe etmek.

belleri üstlerine üşürdiler kendülüklerin *dile düşürdiler* 79b/11

dile gel-: Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenenmek, lisana gelmek.

bildürüp ildirmegi-çün *dile geldi* eyitti rubā‘i 43a/12

buña saçıldı didi idi *dile geldi* kendülügi bile geldi kendü lutfın eyledi 74a/2

bu eyluki-le on eyluki-le eline girdi bildüğünü bildi bilmezden aldı *dile geldi* ki 87b/12

virmediğiçündür ki alacağı almadı her ne ki *dile geldi* oradan 100b/5

dile getir-: Konuşturmak.

yerinde turacağın sezmezem hemān dil delülük derdi ile *dile getirdüğün* 66b/3

dili dönme-: Amacını iyi anlatamamak.

saña alçaklık idicek elüñ öpücek ki derdin dimege *dili dönmese gerek* 97b/1

dilleri tut-: Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak.

üç abdāl gelürler gelerek gördük yüzlerin örtmişler *dillerin tutmuşlar* 88b/11

dillerin eñselerinden çek-: Bıktırarak kadar çok konuşan veya kötü sözler söyleyenler için kullanılan bir ilenme sözü.

tağlu *dillerin eñselerinden çekmişlerdür* anuñı-çün söylemezler ve bu ni‘metten 6b/6

dilli düdük (g): Çok konuşan (kimse).

dillü düdüge kim didi ki delük delük olduğunda delülükler eyle çağır bağır 27a/5

arayı turan abdāluñ ayrılık elinden efgānın işiden bilür ki *dillü düdük* 66a/13

ekdüğünü biç-: Yaptığının karşılığını görmek.

kötülükden eylük umanlar ekin issinüñ *ekdüğünü biçersin* didüğün işitmediler 45b/11

el ir-: Ulaşmaya gücü yetmemek, yetişememek, ulaşamamak. Eyüboğlu (1975: 159) bu deyimmin olumsuz şeklini *el ermez (erişememek)* olarak vermiştir.

ili ele irdükde *el irmediği* güç yetmediği yetmez midi ki biter gibi iken yitürdi 70a/1

el şun-: El uzatmak, yardım etmek.

yüze yüz gösterür *el şunduğün* almak rüzi olmakdan olur er istediğinde 11a/7

esirgemekdür kimdür ki düşene tur dimeye *el şunanuñ eline el şunmaya* 17a/6

elin şandı kırmı açla kırvadı eline iki hıyār girdi harpadağ ışırdığı kıor 37a/11

el şunduğuñ yire iki elüñ bir yire getür büyük geyecegi götür ilerü şun 37b/9

aña elin şunsa ol vaqtin göñlinde ne varı-sa ol eline gelür iki eli birbiri 39b/3

çöpüne dañı el şunar didükleri soyunmadın şuya düşenleri-çündür 82b/10

el uzat (d)-: Birinden bir hakkı almaya kalkışmak.

alalar diyü tolanmaduğ kapu komaduğ eylügeni göricek el uzadur çok 98a/4

el vir-: Yardım etmek.

itmekden ‘aziz oldılar gözi olan görmekten qalmaz el virmedin gelürin almaz 14a/4

abdāl gemlikde kerem kerim olandan gördüm kerim olana el viremeceğüm sezdim tāk atarak 75b/8

geldi il ile bile geldi irenden ala geldi el virmedüğün 100b/6

ele gir-: Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak.

dāmen-i derdüñ ele girdi girībān oldu hāk

dil gınā-yı gāmda iken müflis oldu mendebür 67a/3

bu eylügeni-le on eylügeni-le eline girdi bildüğünü bildi bilmezden aldı dile geldi ki 87b/12

qara tağdan kızarur gördükde gögermedin alınurdu el urduqda ele girse 95b/8

eli altında (ol)-: Hakimiyeti, emri altında olmak.

aña hoş geldügidür ki gendü inildüden kırtulmaz er oldur ki eli altında olanlaruñ 28a/7

emek vir-: (Bir şey üzerinde) Uzun zaman çalışmak, uğraşmak.

illere emek virildükde bunlara yemek virildi il delüsin elde temiz didükleri 81a/4

etegin tut-: Yardım istemek.

gerek ardına düşesin atuñ eşkün ola yitesin edeb ile etegin tutasın 28b/2

etegine yapış-: Birinin himayesine sığınmak, himayesini istemek.

bu ārzüya düşmediler anuñ sa‘ādetlü etegine yapışmadılar varlık tağından aşmadıla 4a/10

göñül aç-: İnsanın iç sıkıntısını gidermek, iç açmak.

şol nesne kim göñüller açar ol gelicek kayğular kaçar olduğı yire sözi geçer 44a/4

göñül al-: Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek.

olduklarından-dur ki güzeller gözlere virdüklerin cānlar göñüllerden alurlar 58b/1-2

hele ben bu göñül elinden göñül alanlaruñ saçı sağışı özün ince qurı 59b/4

gözüm ile *gönlüm alan* bilür göz gördüğünden kaçacak göñüle kaçar göñül 60a/2
göz ucundan ucağa düşdi *göñül aldı* acıya aldandığı için qaralara 66a/3
göñül aldı içden yüz görenler gözlerin yumdı yüzleri açıldı 66a/5
toğru dilden böyle didi burada bu yüzden göründi *göñül aldı* cān virdi 73b/3
göñüllerden alur appağı-ken kıp kızıl güle beñzer bir balaban bağışlı yanındağına 89a/4

göñül avla-: Gönlünü çalmak.

ördegüñ göli içinde gümrendüğü *göñül avlamak* istedüğündür ki kendü avlanır 76b/7

göñül çek-: Âşık olmak, sevdâlanmak.

ki kendü görkli yüzler görürken gam gavğasını *göñül çeker* göñüle geñ ol didükleri 59a/11

göñül eyle-: Neşeli vakit geçirmek. Eyüboğlu (1975: 200) bu deyimii *göñül eğlemek* olarak vermiştir.

gözleri nāzın gözet dilden *göñül eyle* niyāz

tā ki bu yüzden göresin maqşad-ı akşāmuzı 7b/12

göñül vir-: Sevmek.

cānı görmemişdür gördükde *göñül virmişdür* gözünden nūr göñlinden huzūr 18b/6

katı göñüllü güzellere kimse *göñül virmesün* ol saña olanı senüñ gibi 30a/4

anuñ için ki görge görk olana *göñül virenler* gördükde gözettükde 41a/13

tolmışdur himmeti güçlü gerçekler gördük her göze görinene *göñül virmedük* 43b/7-8

on dört yaşında yigid ider abdāl görkli yüzler görüp *göñül virmeyen* hoşca 61a/6

güzellik gösterdüğü görke *göñül virtür* gözün açduqca görür güzeller 67b/12

gözi olanlar gördiler görenler *göñül virdiler* göz gördi anda qaldı göñülleri 70b/1

nem-dür göñlüm gözüm benüm olsa ben didüğümde bulunsa güzellere *göñül viren* 70b/7

görenler kömrenü körler güler diyü *göñül virdiler* göynüklerin 79b/7

gördüğüne güzeldür diyü *göñül virme* şöñra getürdüğün götürimezsün 84a/8

göz deg-: Nazar değmek.

akar odlar yaqar *gözler deger* yeller diñer bunları añduğumuz yandüğümüz inandüğümüz
18a/6

gönlüm gözüme göz *degürdi* gözümün göñli göynü gülü oldı gözleri 65b/9

göz gözi gör-: Ortalık ağarmak.

şoñunda şıkr olıcağ olur inanan kullardur şadıķ didükleri *göz gözi görenlerdür* 17b/1-2

göz yum-: 1. Umudunu kesmek.

konuqluk kazuğı ile karın kazındusın avlayanlar eylükden *göz yumanlar* 45b/10

görgülü yüzler ğayrın görmekten *göz yumdılar* güzellik umdılar 41a/12

2. Görmezden gelmek.

bildüğüm budur ki her gördüğünden *göz yummayınca* ol yüze göz ir görimezsın 45a/11

gözden düşür-: Bir kişinin ya da bir şeyin değerinin gözden düşmesine yol açmak, düşmesine sebep olmak.

her cānı-la gördi mebsēm-i cāndur tebsümün

gözden düşürdi derdi-yile şad-hezār la'1 75a/5

göze gel-: Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek.

bulımadılar gönülden *göze göze gelenler* göz göz oldılar göz buldılar 59a/8

gözi ol-: Bir şeyi ele geçirmek isteği beslemek.

alçağdan alçağa endiler elin aldılar kalcıkacık bile kaldurdılar *gözi olanlara* 44b/11-12

gözi olanlar gördiler görenler gönül virdiler göz gördi anda kaldı gönülleri 70b/1

gözi olanlar bunı görenleri görürler bilürler bilinürler bu bilgüyle bilinen abdāl bir gün 81a/8-9

gözün aç-: Görüşünü değiştiren bilgi vermek, uyarmak.

gözün aç nūra ir bu izi izle 95a/1

günini gün it-: Hiçbir şeyi dert edinmeyip gününü hoş geçirmek.

cān buldı anlar bu günü dün itti bunlar *günini gün itti* anlar 8b/10

haber vir-: Bildirmek, haber ulaştırmak.

dili yarlık *haber virür* gördüğünü gösterür işbunı söylenür ki 10a/11

görmek ve görduğün *haber virmek* diller dölenmek devletlenmek bu sarāyuñ 11b/2

ğayret ittiler ğayra *haber virmediler* gözlerin andan gidermediler sevgü düzenin 12b/9

duydılar dil aldılar *haber virdiler* karınları açlığın tokluk şandılar 46a/3

şalı virdükde irdüğünü gördükde bu *haberi virdükde* işitmedünse işit ki 45b/2

ne gösterdi işbunı *haber viridi* ki varlık aşlından açıldı kendü ‘aynın 70a/11
bu olur dil bundan *haber virendür* bu saña varlığın bildürendür söz bunuñı-la söze 74a/6
gösterür *haber virür* ki beyt la’l ü yâkut u zümürüd derdim firûze-fâm 74a/9

hak vir-: (Birinin) Haklı olduğunu kabul etmek.

turmuşlar ki bu akan şu çıka bunlarda aça hağa bağa *hağ vire* diyü turup 87b/7

hayrete düş-: Şaşakalmak, şaşımak.

çün hüve’l-hayyuñ hayât-ı sırrı senden söylenür

sen neden bu ‘âlem-i ‘unşurda *düşdüñ hayrete* 90a/1

hükmi geç-: Gücü yetmek, sözü geçmek.

anlar iş anlaruñ elinde söz bunlaruñ dilinde anlaruñ *hükmi geçer* kapuyı bunlar 8b/6

hükmi yürü-: Gücü yetmek, sözü geçmek.

hükmi yürür sözi tutulur ol cân ‘âlemüñdür her ne varı-sa anuñ nefesi 22b/2

iş it-: Âdet etmek. Eyüboğlu (1975: 263) bu deyimi *iş etmek* olarak vermiştir.

iş it sen şalavât vir Muhammede 9a/9

karar al-: Bir davayı, bir sorunu sonuca bağlamak.

varı *kararumuzu aldıkdan* soñra alacuk altına emânete tapşuralum diyüp 72a/12

kendüne (kendüme) gel-: Aklı başına gelmek.

gün bize gün olan günüñ evvelinde *kendüme geldüm* kendümi buldum idindüm 61a/11

karvanduñ sivri siñege kapulduñ anuñçün ki ne *kendüñe geldük* ne *kendüñe geleni* bildük
oñmak istersek oñmuşu bula gör oñ geleni bile gör görk 99b/4-5

kıla dön-: Kıla dönmek. Düşünmekten çok zayıflamak.

kıl âvâzından kımıldayanlar kayguyıla *kıla dönenlerdür* göze yaş 27a/2

kılı kırk yar-: Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak.

bunlar şunlardur ki düşmenlerin başdılar kılıçların ‘arşa aşdılar bir *kılı kırk yardılar* her bi-
rine kırk biñ âdem yapışdılar çekişdiler ne kıl incindi 16b/6-7

korhuya düş-: Endişelenmek, korkmak.

yarın olacak cünbüşi ‘ârif bugün eyler

yarın diyen ol güne bugün *korhuya düşdi* 31a/10

kul ol-: Aşırı derecede bağlanmak, boyun eğmek.

āli evlāduna cāndan cānı-la *kul olmuşuz*

bu muhabbetden bizi dūr itme bir dem Rabbenā 77b/10

kuļađı cūnla-: Anılmak, hatırlanmak.

şalina bu sözler ādemūñ beynisin bulamaca döndürmese *kuļađı cūñlayup* sevdiğüm beni añar diyüp şallamadan sevinmezdi sevgü ādemi 31b/9-10

kuļađına girme-: Söylenen sözlere önem vermemek, söylenenleri anlamamak, benimsememek.

kuşbağası gibi çırdısı cıvıldısı toşsan yaşında kocanuñ *kuļađına girse* 61a/5

bunu aña yatur dir ğavğadan řalabadan kimsenenūñ *kuļađına girmez* abdāluñ 87b/11

maħrūm řal-: Yoksun kalmak.

şarābdan şerbetten ben bildüğüm budur ki kimse *maħrūm şalmadı* şağı şalı 36b/4

mest ol-: Kendinden geçmek, sarhoş olmak.

hızr-ı hař-ı dildārı-la ‘ayn-ı hayātuñ esrimiş

ol lebleri mey-ğün için mey *mest olur* meyħāneden 80b/3

bu meyden *mest olan* merdānelerdür

bu sevdā esrūđi đivānelerdür 94a/1

bezm-i şavķuñda görüp kerm oldı la’luñ cūr’ası

mest olup döndi kadeħ devr-i mey nāb üstüne 96b/5

ocağına şu řo- : Evini barkını yıkmak anlamında kullanılmıştır. Eyüboğlu (1975: 346) bu deyimini *ocağına su koymak* olarak vermiştir.

özünüñ varlığın yok şandı vardı

eli ile *şu koydı ocağına* 4b/1

öñüne (öñüme) düş-: Birinin önünden yürümek.

ķışşa degil midür diyicek benüm dağı *öñüme düşdi* āh idüp ağlamağa 56b/5

şafāsın sür-: (Bir kimse veya şeyin) Nîmetinden faydalanmak, sağladığı imkânlardan yararlanmak, tadını, zevkini çıkarmak.

gözi bir gözle görçi eyler kendü *şafāsın sürer* gönüluñ ululuğı gözüñ 59b/7

söz vir-: Kesin vaatte bulunmak.

söz virildiği-çün yüz virilür anuñ için bundan alur böyle alır işbunı 74a/8

amağı atla-: Çok lezzetli yiyecek ve iecekleri betimlemek için kullanılan bir söz.
bögürden eyegi bögürdene derler çeşnilü yimek yiyen amağın atladur âdem 17a/1

aň at-: Şafak sökmeye başlamak, gün ağarmak.

aň atdukdá dünle düneginde aba avazlu oros ötdükde bitür ki urduqları 51a/7

aşa al-: Bir şeyi sert bir şeye vurmak.

baltayı aşa al yâ od yaa yâ şú ıa yâ yil diñe yâ il siñe 1b/3

uyuya düş-: Uyumaya başlamak.

her yirde gören ‘aynı ile nün-ı necâti

kim dir ki gözin yumdı dağı *uyuya düşdi* 31a/6

vaz gel-: Vazgeçmek. Günümüzde vaz gel- ifadesi Gümüşhane-Şiran ağzında varlığını devam ettirmektedir (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, cilt 12). Eyüboğlu (1975: 409) bu deyimini *vaz gelmek* olarak vermiştir.

eyü söyledük eyitdüñ varumuzu virdük vardukda *vaz geldük* her arayı 90a/9

yir ut-: Bir yere yerleşmek. Eyüboğlu (1975: 425) bu deyimini *yer tutmak* olarak vermiştir.

yirine getir-: İstenileni, gerekeni yapmak.

bunlar buyurur apuya anlar *getürür yirine* bunlar yetürür anlaruñ 8b/8

bireyi yiderler yirin yirinde kıldığı-çun yirindüğindendir ki *yir utar* yirinde 14b/3

yoğ ol-: Varlığı sona ermek.

yalıñlanmıř od gibi ferri anadı almaz *yođ olur* gizlendükçe çoğ olur 63a/7

yoluna gir-: İstenilen, gerekli olan biçimde gelişmeye başlamak.

bulaşandur sevgü *yoluna girmege* selâmeti virilen sevdüğüñ gayr dinilendir 12b/11

yolundan şap-: Doğru yoldan ayrılmak.

iledür *yolundan şapmak* ve sözün şıma esfel-i sâfiline irişdürür sözün 23b/4

yüksekden ba-: Kendini karşısndakinden üstün görmek.

sevmeyenler yoğ ola *yüksekden baan* iriyi uva gördüğin bilmeyenlerdür ki 16a/8

yüz göster-: Ortaya çıkmak.

bunuñ cemâli celâli şunlara kim *yüz gösterdi* bu ‘azameti vilâyeti anlar 52b/1

her kimi ki sevdiler sevgüyle *yüz gösterdiler* sevgü 58a/6
serâyından ırak anı sevmediler şol yüz ki saña sevgüyle *yüz gösterdi* 58a/7
kendü aldı gül *yüzini gösterdi* bülbüller anı isterdi gül kokuşu ‘anber oldu 70b/2
ne *yüz gösterdi* gör mir’at-ı beyzâ
eħaddan nūr-ı aħmed lâmi’ oldu 79a/3
vücüdün’aleminden gözle envâr
yüze *yüz gösterür* zıkr ile efkâr 93b/6

yüz sür-: Kutsal veya saygın birinin huzuruna çıkarken ayağına doğru eğilmek, saygı göstermek.

‘adn ü firdevs eyledi *yüz sürmek* işbu Ka‘beye
biz kuluz mevlâ bizüm mevlâ bizümle her zamân 23a/8
hayâli-le hâl olmuşdur hayâl ayağına *yüz sürerken* ğayr-ı hayâl anuñ hayâli ile 30a/6
oldı ol eşige *yüz sürmek-i-çün* bu dirlik evinde birlik idenlere dirlik 52a/4
kalğışanlar yüzleri şuyı ile bir yüzi yunmuşuñ yüzine *yüz sürmek* 63b/12
‘aşıkâ *yüz sürmek-i-çün* hâkipâyüñ vari-ken
bağ-ı ‘adnuñ kaşr u ka’ı meylidür ‘akla kuşür 66b/11

yüz tut-: Yönelmek, teveccüh etmek, rağbet etmek, meyletmek.

yoğsa bunı bilenlere her varlık *yüz tutar* her yirde sözi öter bilecek 48b/8

yüz ur-: Başvurmak, bir şey istemek. Eyüboğlu (1975: 451) bu deyimini *yüz vurmak* olarak vermiştir.

dosttan yaña döndürelüm ol eşige *yüz urup* baş endürelüm illerün 7b/2

yüz vir-: İlgî, yakınlık göstermek.

her görünende çün saña varlık yüzidür görünen

şol yüziylen kim yüze *yüz vire* zibâ eyleye 26b/13

söz virildüğü-çün *yüz virilür* anuñ için bundan alur böyle kalur işbunı 74a/8

2.2 Anlamsal veya Yapısal Olarak Günümüze Ulaşamayan veya Değişikliğe Uğramış Deyimsel Yapılar

Bu deyimler günümüze kadar ulaşamamış veya artık kullanılmayan deyimlerdir. Günümüzdeki karşılıkları ile birlikte verilmiştir.

'**ışk atı** ifadesi metinde *aşığ, aşk yoluna götüren mecazi bir vasıta* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde *âşk atı* olarak kullanılabilir.

yapışdılar '*ışk atına* bindiler çapışdılar iller ayağa turunca bunlar 8a/11

ağzları ırıl- ifadesi metinde *bir şeyi hayran hayran dinlemek veya seyretmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *ağzı açık (bir karış açık) kal-* deyimini kullanılmaktadır.

buradan bilmek istediler artuk istediler *ağzları ırıldı* eñekleri çıktı 47a/3

ardın vir- ifadesi metinde *arkasını dönmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *arkasını (bir şeye) ver-* deyimini kullanılmaktadır.

gereklüsi gibi gereklüsidür ol âdem cenneti yüzi karşusunda bulduğındandır ki cehenneme *ardın virdi gözi* iki olduğu-çundur ki ay ü gün dağı 20b/10

ayağa tür- ifadesi metinde *ayaklanmak, saygı için ayağa kalkmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *ayağa kalk-* kullanılmaktadır.

yapışdılar '*ışk atına* bindiler çapışdılar iller *ayağa turunca* bunlar 8a/11

ayağ şun- deyimim metinde *kadeh (içki) sunmak, ikram etmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bununla ilgili *ikram et-* deyimleri kullanılmaktadır.

eli ile sonra *ayağ şuna* sevinürseñ buña sevin ki sevdüğün senüñi-le 31b/8

başa baş ol- deyimim *eşit durumda, dengeli olarak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde çok az bir değişikliğe uğramıştır. *ol-* yardımcı fiili yerine *gel-* veya *kal-* yardımcı fiilleriyle kullanılmaktadır. Eyüboğlu (1975: 57) bu deyimim *başa baş olmak* olarak vermiştir.

başa baş oldılar kim başa baş başladıkların alanlar elmek şunlaruñ 58b/3

ayağ almadı ayaklarda kaldı *başa baş olmadı* kendü varlığın bilmedügi-çün 100b/7

başa yetiş- deyimim metinde *yardıma koşmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *imdadına yetiş-, derdine koş-, kolları sıva-* deyimleri kullanılmaktadır.

başa yetişdiler başladılar başdan başa baş berāber oldılar evvel olanı-la 8a/12

bayırdan bacağa göz eyle- ifadesinde *göz eyle-* deyimim göz işaretiyle, göz kırparak isteğini anlatmak olarak verilmiştir (Şakar, 2021: 152). Bağlamdan yola çıkılacak olursa (5) *alimuñ al azlığı-la uzluğ sözün söyle bayırdan bacağa göz eyle biñ* (6) *sözi bir söz eyle diyeceğüñi bildür bildüğün diyen dildür...* ifadesinden bir öğüt verme anlamı çıkarılabilir. Burada bahsedilen göz kelimesi görme organı olarak değil uç, taraf anlamında da kullanılmış olabilir.

alimuñ al azlığı-la uzluğ sözün söyle *bayırdan bacağa göz eyle* biñ sözi bir söz eyle diyeceğüñi bildür bildüğün diyen dildür gerçekler 1b/5-6

bedel eyle- deyimini metinde *bir şeyi, başka bir şeyin yerine geçirmek; değiştirmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *yerine koy-* deyimini kullanılmaktadır.

şürete geldi demek cism-i cāna *bedel eylemek* taşrādan içertüyü 18a/11

buñda kal- deyimini metinde *sıkıntı içine girmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde *buñ* kelimesi kullanılmamaktadır. *Bunalım, bunaltı* gibi kelimelerle anlamını günümüzde devam ettirmektedir. Bu deyim yerine *sıkıntıya düş-, sıkıntı çek-* deyimleri kullanılmaktadır.

buñalduğunda *buñda kalduğunda* kara yirlere girenlerden meded isteñ ki o yirde yem 24b/1

buyruğın tut- deyimini metinde *emrini yerine getirmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *yerine getir-* deyimini kullanılmaktadır.

itseler biridir anuñ yolunda turup *buyruğın tutmağ* kişiye a‘lā-yı ‘illiyyine 23b/3

cān it- deyimini metinde *hayat vermek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *can ver-* deyimini kullanılmaktadır. Bu deyim aynı zamanda *ölmek* anlamında da kullanılmaktadır.

şol ‘ahdi ki *cān itti* la’line virürken dil

gözle ruğ-ı devrinde zülfi şiken olmuşdur 27b/12

cāna ir- deyimini metinde *cana ulaşmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu anlamda kullanılan bir deyim bulunmamaktadır.

katılan ölücegez yābāna atlandıur *cāna irenler* cān ne-idügin bilenler cānu 21b/12

cāndan git- deyimini metinde *ölmek* anlamında kullanılmıştır. Bu anlama gelen birçok deyim günümüzde kullanılmaktadır: *Can ver-, ruhunu teslim et-, soluğu kesil-, dünyadan geç-* bunlardan bazılarıdır.

dermān için derde iren güzeller gönülde yir ider rahatlık *cāndan gider* 70b/8

çağır bağır ifadesi metninde *öfke ve sinirle bağırp çağırmaq* anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki *bağıra çağıra* şeklinde varlığını devam ettirmektedir.

dillü düdüge kim didi ki delük delük olduğunda delülükler eyle *çağır bağır* 27a/5

dil al- deyimini metinde *düşmanın durumunu söyletmek için sorguya çekilmek üzere tutsak almak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *sorguya çek-, esir al-* deyimleri kullanılmaktadır.

duydılar *dil aldılar* haber virdiler qarınları açılığın tokluk şandılar 46a/3

düşe tura deyimini metinde *güçlkle* anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki karşılığı pek değişmemiştir. *Tur-* yerine *kalk-* ifadesi kullanılmaktadır.

ötürdüm diyü berü yañaya gelmege sarhoş gibi *düşe tura* şalınımı gelür 69a/3

el ur- deyimi metinde *dokunmamak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *el sürme-* deyimi kullanılmaktadır.

kara tağdan kızarur gördükde gögermedin alınurdu *el urduğda* ele girse 95b/8

elden ayak ol- deyimi metinde *birisinin yardımcısı olmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *eli ayağı ol-* kullanılmaktadır.

ayaklarda kalur bunlar *elden ayak olur* anlar qarartıya kalmış bunlar 8b/11

eli düş- deyimi metinde *birinin egemenliğine girmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *eline düş-, boyunduruk altına gir-* kullanılmaktadır.

kalmış idi abdāl devrān *eli düşdügin* girü divşürdügi-dür ki yine 60a/9

eteginden elin gider- deyimi metinde *bir şeye karışmamak, tepkisiz kalmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *etliye sütlüye karışma-* kullanılmaktadır.

kalemi ve nakli bilenün *eteginden elin gidermeye* imāni olan anuñ sevgüsü 23b/9

ğam elinden kurtar- deyimi metinde *üzüntüden kurtulmak* anlamında kullanılmıştır. *Gam* kelimesi günümüzde de anlamını devam ettirmiştir. Bu deyimim yerine *rahat nefes al-* deyimi kullanılmaktadır.

ekninden alurlar beğāsına yamanlık yapışduğıdur ki şoyunup etegin *ğam elinden kurtar-mazlar* abdāl eyü at eyerlü at erün başı beraberidür didükleri 28a/12-13

hāl ol- deyimi metinde *bir durumun ortaya çıkması* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *su yüzüne çık-, gün yüzüne çık-* kullanılmaktadır.

hayāli-le *hāl olmuşdur* hayāl ayağına yüz sürerken ğayr-ı hayāl anuñ hayāli ile 30a/6

iş eyle- deyimi metinde *iş yapmak, bir şey yapmak* anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde *el at-* deyimi kullanılmaktadır.

istemegi-le istedüğüne yetişürsin diyübilürem ögünme bildüğüni-le *iş eyle* 9a/4

ka-dem ko- deyimi metinde *bir yere ulaşmak, varmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyimim yerine *ayak bas-* kullanılmaktadır.

ezelden ebed milkinde bile *ka-dem koyanlara* gösterdi dağı gendüsi tutuğı 6a/9

hazrete irenler hazret-i erenler hazret-i hayāt ile kayyumiyeye *ka-dem koyanlardur* 52b/10
oldı yeldük ilerü geldük erenlerün kudumına *ka-dem koduğ* deme irdük 89a/10

kararıya kal- deyimini metinde *gidilecek yere varmadan akşam olmak* anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde bu deyim pek değişikliğe uğramadan *karanlığa kal-* olarak kullanılmaktadır.

ayaklarda kalur bunlar elden ayak olur anlar *kararıya kalmış* bunlar 8b/11

keşf ol- deyimini metinde *anlaşılmaq, bilinmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim edilgen yapısıyla yani *keşfedil-* olarak kullanılmaktadır.

‘ubüdiyyet rumuzı *keşf olıcağ*

görisersin seni saña bu bende 5b/10

cennet-i ‘adn içredür *keşf olma* her yüzden hicâb

gel bu dârü’l-huldı gör gözle bizüm me’vâmuzi 7b/11

kulağınca ol- deyimini metinde *kulak kadar büyük duruma gelmek* anlamında kullanılmıştır. Eyüboğlu (1975: 319) bu deyimini *kulağında olmak* olarak vermiştir.

kulağınca oldı pes bu kılıç şalındıkça uzanur heybetlenür ve tutuldukça 6b/11

la‘netin boynuna tağ- deyimini metinde *hemen herkesin lanet okuyacağı, bunun devam edeceği bir iş yapmış ol-, bir duruma düşmüş ol-* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde *kötü, berbat, uğursuz* olarak ifade edilmektedir.

şular kim bu kapuya egri bağıdı

dü-‘âlem *la‘netin boynuna tağıdı* 35a/10

nazar kııl- deyimini metinde *bakmaq* olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bu deyim yerine birçok ifade kullanılabilir. Söz gelimi bir şeye öfkeli bakmaq anlamında *dik dik bak-* veya bir şeyi küçümsemek için *yukarıdan bak-* ifadeleri kullanılmaktadır.

nazm ile bu neşr içre olan bahre *nazar kııldı*

kim nice muhiğ oldı yine nice ider-dür 63b/4

sere ir- deyimini metinde *olup bitmek, neticelenmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim *başta var-* olarak kullanılmaktadır.

nedür sevgüdeki sırrı *sere ir*

ki ya’ nî evvel ile oldı âhîr 7a/3

tapu kııl- deyimini metinde *sayğı göstermek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *hürmet et-* kullanılmaktadır.

türkay toya *tapu kıldığı* tayısına beñzettüğündür ki aña tayanur 14b/2

kar varken abdâli göricek yil gibi yelekelürler *tapu kalurlar* sen şalavât 68b/1

tapu kı-ı- deyimini, metinde *tapmak, ibadet etmek* olarak başka bir anlamda da kullanılmıştır.

oba öğütçisi ululanup *tapu kılmadığı-çün* kıparakdan aldılar bir kıopuz çaldılar ki 35a/13

taş eyle- metinde *taş hâline getirmek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde *eyle-* yerine *et-* yardımcı fiili ile kullanılmaktadır.

ben sücüd ol veche ittüm görür zâhid itmedi

gör nice şeytâna uydı içini *taş eyledi* 17b/9

yolunda tur- deyimini metinde *geri dönmemek* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim *gemileri yak-* olarak kullanılabilir.

itseler biridür anuñ *yolunda turup* buyruğın tutmak kışiye a'lâ-yı 'illiyyine 23b/3

yüzi üzre düş- deyimini metinde *yıklmak, dağılmak* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu deyim yerine *yerle yeksan ol-, ocağı sön-, çıra gibi yan-* deyimleri kullanılmaktadır.

yüzi üzre düşmişüz bu odı-çün

işbu yolda bize kim yoldaş olur 15a/3

2.3. Arapça-Farsça Kelimelerle Oluşturulan Deyimsel Yapılar

Metinde Arapça-Farsça karışık şiirler yoğunluktadır. Bu karışık durum nesir kısmını da etkilemiş ve bazı deyimsel yapılar Arapça-Farsça kelimelerle oluşturulmuştur. Bu başlıkta günümüzde kullanımı yaygın olmayan Arapça-Farsça kelimeler ve tamlama şekilleriyle oluşturulan deyimsel yapılar esas alınmıştır.

'ayna 'ayn ol- ifadesinde göz yerine Arapça karşılığı olan 'ayn kelimesi kullanılmıştır. Metinde *gözle görülür ol-, belirgin ol-* anlamında kullanılmıştır.

'ayna 'ayn olmuş 8b/12, 'ayna 'ayn olur 23b/1

cân ü baş oyna- metinde *hayatını tehlike koy-, canını feda etmekten çekinme-* anlamında kullanılmıştır. Günümüzde *canla başla* ifadesi kullanılmaktadır.

cân ü baş oynayanlara 7a/10

ķavlinde tur- metinde *sözünde durmak* anlamında kullanılmıştır. Metindeki *ķavl* kelimesi Arapça kökenli bir kelimeler. Günümüzde Türkçe karşılığı *sözünü tut-* olarak ifade edilir.

ķavlinde turdum 35b/9

peydā eyle- metinde *ortaya çık-, belir-, görün-* anlamında kullanılmıştır. Farsça kökenli olan *peydā* kelimesi günümüzde *peyda et-* olarak kullanılmaktadır.

peydā eyleye 26b/10

rağş ur- metinde *oyna-*, *sevin-* anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli olan *rağş* kelimesi günümüzde *dans et-* olarak kullanılmaktadır.

rağş urdı 36a/8

3. Sonuç

Bu çalışmada Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr adlı eserdeki 1a-101b varakları arasındaki deyimisel yapılar tespit edilmiştir. Bu deyimisel yapılar uygun başlıklar altında incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr (1-101. Varaklar Arası)'da tespit edilen 128 deyimisel yapının 87 tanesi günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Türkçedeki birçok deyim o dönemde halk arasında yerleşmiş, sadece ses değişimlerine uğrayarak günümüze kadar anlamını korumuştur.
- 128 deyimden 36 tanesi günümüze kadar anlamını kaybetmiş ve kullanılmayan deyimlerdir. Bunun kültürel, toplumsal, siyasi birçok sebebi olabilir. Yaşam şartlarının değişmesiyle toplum değişir, toplumun değişmesiyle dilde kullanılan deyimisel yapılar da değişikliğe uğramıştır.
- 128 deyimden sadece 5 tanesi bugün kullanımı yaygın olmayan Arapça/Farsça kelimelerle kurulmuştur. Metnimiz halk deyişlerini içerdiği için diyebiliriz ki 16. yüzyılda halk arasında Türkçe ifadeler daha fazla kullanılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil. III*, c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dinar, T. (2016). *Türkçede Bir Deyimleşme Örneği: Gibime Gelmek*, Türkbilig, 31, 145-152.

- Dinar, T. (2016). *Türkiye Türkçesinde Bir Ünlemleşme Örneği: Başlatma-Başlarım*, Gazi Türkiyat, 19, 23-34, Ankara.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, KB Yayınları.
- Enverî, Mürekkepci, Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr, Süleymaniye Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü, 208 Arşiv Numarası, 1a-101b.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler; Deyimler-(Tâbirler)*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1964). *Kelime Grupları ve Kuralları*, TDAY-Belleten 1963, 222, 203-244, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kenzhalin, K. (2017). *Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları*, Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi, 43, 107-124.
- Korkmaz, Z. (1973). *Yunus Emre ve Anadolu Türkçesinin Kuruluşundaki Yeri*, Türkoloji Dergisi, C. V, 15, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1977). *Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu*, Türkoloji Dergisi, C. VII, Ankara.
- Sinan, A. T. (2008). *Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, 2, 91-98.
- Şakar, Ö. S. (2021). *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Şentürk, S. (2021). *Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr (1a-50b v.) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük (2011). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1969). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1982). cilt: 12, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://lugatim.com/>
- <https://sozluk.gov.tr/>

Extended Summary

Idioms are phrases that have survived from the past to the present. In this journey from the past to the present, they have sometimes preserved themselves and sometimes undergone some changes and transformations. These changes and transformations have become a necessity as a result of cultural, technological and sociological changes in societies. This situation shows that language is a living entity. Language, which has to keep up with the changes in society, has forgotten words and forms that are not used as well as changes and transformations. Turkish language is one of the oldest living languages. Changes and transformations are inevitable in this language that has been spoken for centuries. The language element most affected by these changes and transformations is, of course, idioms. For centuries, factors such as the nomadic life of Turkish societies, their wars, their transition to settled life, and their change of religion have greatly affected idioms. Proverbs and idioms were also found in the Gokturk Inscriptions, the oldest known Turkish writing. Since then, idiom research has continued in accessible sources. The sources obtained from written works are quite limited. For this reason, the work titled *Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr* is very important. Written by a writer with the pseudonym Enverî in the 16th century, this work, unlike the works of the period, frequently includes folk idioms. No definite decision has been reached about the author of the work. The strongest guess is that it was written by Mürekkepçi Enverî. This work, which contains proverbs, idioms, and couplets, also reflects the dialectal characteristics of the society of the period. The fact that this work, from which we learn about the social life of the period, also includes mixed Ara-bik/Persian poems is of particular importance. Selin Şentürk analyzed sections 1a-50b of this work, which is very rich in every aspect, as her master's thesis. In this article, the idioms between 1a-101b are analyzed. One hundred and twenty-eight idiomatic structures were identified as a result of the analysis. In the introduction part of the article, the views of various researchers on language and idioms are given.

In the idioms analyzed in various categories, firstly, the Idiomatic Structures, which continue to exist today both logically and structurally, were analyzed. The aim of this heading is to identify idioms used from the sixteenth century to the present day. In the analysis conducted under this heading, quite interesting examples were found. Eighty-seven of the one hundred and twenty-eight idioms identified are idioms that continue to exist today. It is quite remarkable that there has been so little change in the intervening five centuries. The fact that there are so many common idioms in *Sırru'l-Esrâr* and *Matlau'l-Envâr* proves that Turkish has largely preserved its idioms in the last five centuries. It is especially interesting that idioms formed with the names of organs such as the eye, heart, hand, tongue, and face are still frequently used today without any semantic or structural change.

In the second category, idiomatic constructions that have undergone semantic or structural changes were analyzed. One of the main reasons for the change in these structures is structural changes. Thirty-six of the one hundred and twenty-eight idioms identified have undergone changes. The meaning of these thirty-six idioms used in the text was given and compared with their current equivalents. As a result of this comparison, sound changes, words that are not used today and auxiliary verbs that have undergone changes stand out. The current equivalent of the meaning of all of them has been determined. This is an example that the situations in the society mostly remain the same and the need for idioms for these situations is met with other idioms. Although words, sounds and structures change, the situations in Turkish society generally preserve themselves.

In the third category, Idiomatic Structures with Arabic-Persian Words were analyzed. Although folk sayings are generally included in *Sırru'l-Esrâr* and *Matlau'l-Envâr*, there are also poems written in coup-

lets in which Arabic-Persian words are used extensively. Considering the conditions of the period, the use of Arabic/Persian words is a normal situation. The use of these idiomatic structures in Sırru'l-Esrâr and Matlau'l-Envâr shows that the author had a high level of education. Among the one hundred and twenty-eight idiomatic structures, only five Arabic/Persian idiomatic structures were found. These idiomatic structures are generally used with Turkish auxiliary verbs. This situation proves that Arabic/Persian words are used together with Turkish words and even stereotyped among the people. In addition, the fact that so few idiomatic structures have been identified shows that Arabic/Persian expressions are not used much among the people. The meanings of these idiomatic structures in Sırru'l-Esrâr and Matlau'l-Envâr were compared with their contemporary equivalents.

In the conclusion section of the article, numerical data and determinations of the idiomatic structures detected in the text named Sırru'l-Esrâr ve Matlau'l-Envâr are given. In the bibliography section, the sources utilized in the writing of the article are given.

Doğruluk İlkesi Bağlamında A. J. Ayer'in Anlam Arayışı

Oğuz KISA¹

Doğruluk İlkesi Bağlamında A. J. Ayer'in Anlam Arayışı

Özet

20. yy.'ın başlarından itibaren çözümlemeci bakış yöntemi gelişmeye başlamış ve felsefik arayışlar, tartışmalar daha çok mantık-dil ilişkisi, kavram ve yargıların derin yapıdaki anlamları üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda 'doğruluk' arayışı bir ölçüt olarak modern felsefenin uzlaşmaz bir konusu haline gelmiştir. Bu yeni dil merkezli felsefik yaklaşımı savunanların başında gelen isimlerden biri de deneysel ve çözümlemeci dil felsefesini benimseyen ve felsefede önemli merkezlerden biri olarak bilinen Viyana Çevresi ile yakın ilişki içerisindeki A. J. Ayer'dir. Önemelerin doğruluğunu mantık, matematik ve deneysel bilimler çerçevesinde açıklama yoluna giden Ayer, mantıkçı pozitivistin doğrulanabilirlik anlayışını kendince yeniden şekillendirmiştir. Bunu yaparken de metafizik ve değerler alanını felsefik açıklamaların dışında bırakmıştır. Bu çalışmada, A. J. Ayer'in anlam arayışı ve doğrulama ilkesi perspektifi "Dil, Doğruluk ve Mantık" kitabındaki çıkarımları üzerinden ve konuyla ilgili diğer bilimsel çalışmaları üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda Ayer'in doğrulama ilkesi ile ilgili görüşleri mantık ve mantık ilkeleri doğrultusunda tartışılmıştır.

A. J. Ayer's Quest for Meaning in the Context of the Principle of Verification

Abstract

From the early 20th century onwards, the analytic approach began to develop, and philosophical inquiries and debates increasingly focused on the relationship between logic and language, as well as the deep structural meanings of concepts and judgments. As a result, the pursuit of 'truth' has become an irreconcilable issue in modern philosophy. One of the prominent proponents of this new language-centered philosophical approach was A. J. Ayer, who embraced empirical and analytic language philosophy and maintained close ties with the Vienna Circle, known as one of the significant centers in philosophy. Ayer sought to explain the truth of propositions within the frameworks of logic, mathematics, and empirical sciences, reshaping the logical positivist concept of verifiability in his own way. In doing so, he excluded the realms of metaphysics and values from philosophical explanations. In this study, A. J. Ayer's conception of meaning and the principle of verification are examined through the implications presented in his book "Language, Truth, and Logic," as well as other relevant scholarly works on the subject. In this context, Ayer's views on the principle of verification are discussed in light of logic and logical principles.

Anahtar Sözcükler: Dil, Anlam, Anlambilim, A. J. Ayer, Doğrulama

Key Words: Language, Meaning, Semantics, A. J. Ayer, Verification

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dil ve anlam arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusu ve bu konuyla ilişkili olabilecek alt çalışma alanları felsefe disiplini içerisinde pek çok filozof tarafından ilgi çekici bulunmuştur.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, oguzkisa@aku.edu.tr, ORCID No.:0000-0001-9238-0116

Modern anlamdaki felsefi çalışmalarda dil hakkında ne sürülen görüşler neredeyse üç yüz yıldır varlığını devam ettirmektedir. Dil zerine akıl yürütme veya dil üzerine dşinme eğilimlerinin Pre-Sokratikler ile başladığı düşünülmektedir. Bu düşünce şekli dil felsefesi adı altında on sekizinci yüzyılda gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu yöndeki çalışmalar, 19. ve 20. yüzyıllarda daha çok gndergeci, davranışçı ve pragmatik yaklaşım biçimleri altında gelişim göstermiştir. Ancak dil üzerine düşünme ve bu yönde gelişen fikirler Antik ağ’a yani Platon ve Aristoteles’in görüşlerine dayandırılır. Yeni ağ’a geldiğinde ise Descartes ile birlikte özne, düşünen ve aktif bir yapıya bürünmüş dil, düşünce ve dış dünya arasındaki ilişki düzleminde merkezi bir konuma oturtulmuştur (Sacıhan, 2022: 1).

Dil, basit bir ifadeyle iletişimi sağlayan, sürekliliği olan bir araçtır. İnsan, dil sayesinde hem kendini ifade etme hem de karşısındakiyle anlaşabilme yoluna gider. Bununla birlikte insan dil sayesinde diğer varlık alanlarıyla da ilişki kurar ve bu yönde tecrübe ve birikimlere sahip olur. Tüm bunların sonucunda evrensel anlamda karşılığı olan bir bilgi alanından bahsedilebilir. Bu bilgi alanındaki her şey yine dil sayesinde sonraki kuşaklara aktarılabilceği gibi dil ile bu alanın sınırları sürekli bir değişim ve gelişim de gösterir. Dil ile oluşturulan bu alanın içerisinde zaman içerisinde bilim, felsefe, din, sanat ve kültür gibi farklı disiplinler ve alt alanları ortaya çıkmıştır. Dil, saydığımız bu alanların tümünde hem varlıksal olarak hem aktarıcı olarak işlev üstlenir.

İnsan, dil sayesinde varlığını ön plana çıkarabilir veya varlığının farkına varabilir. Öyle ki dil olmadan insan subjektif alanının dışına çıkamaz, dil olmadan bir kültür oluşturamaz ve toplumsal bir yapıya kavuşamaz.

Dil, zihnin yansımasıdır. Başka bir ifadeyle zihindeki düşünceyi aktarır. Dil ve düşünme bu noktada i içedir. Düşünme ile bir gerekçe ortaya atılabilir, öncüllerden sonuç çıkarılabilir, tek tek düzensiz ve anlamsız yapıdaki birimler bir düzen içinde gösterilebilir. Düşünme ile çıkarımda bulunabilir, birleştirme yapılabilir, kanıtlama yoluna gidilebilir, karşılaştırma yapılabilir, belgeleme ve tanıtlama yapılabilir. İşte bütün bu aşamalar dil ile mümkündür. Bunu sağlamanın yolu da bireylerin ana dilindeki sözcüklerdir. Çünkü birey, varlığı veya tasvir etmek istediği nesneyi ancak kendi ana diliyle görebilir ve düşünce dünyasında şekillendirebilir.

Dil hakkında şimdiye kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak; dil, en basit tabirle ontik açıdan varlığından bahsettiğimiz insanlar arası bir uzlaşı aracıdır. Dilin varlık alanı kelimeler ve kelimelerle oluşturulan cümle kalıpları ile anlamlılık taşır. Dil, başlı başına bir varlık yapısına sahiptir. Bu varlık alanı ile ilgilenen disiplinlerin en başında anlambilim, dilbilim, mantık ve dil felsefesi gelmektedir.

Dil zerine düşünme ve anlamın ne olduğu, boyutlarının nereye kadar ulaştığı ve nasıl açıklanması gerektiği noktasında birçok filozof yukarıda adı geçen disiplin alanları çerçevesinde görüş belirtmiştir. Bunlardan biri de Sir Alfred Jules “Freddie” Ayer (1910-1989)’dir.

2. A. J. Ayer'in Doğrulama İlkesi Perspektifi

Çalışmamızın bu bölümünde, empirist/deneyci görüş yönünde fikirler sunan A. J. Ayer'in doğrulama ilkesi ile ilgili görüşleri ele alınacaktır. Devam eden bölümde ise Ayer'in anlamlı ve anlamsız önermeler üzerinden bilginin sınırlarının nasıl ele alındığı ile ilgili çıkarımlarda bulunulacaktır.

Ayer, Analitik Felsefe geleneğine mensup 20. yüzyıl İngiliz filozoflarından. Mantıksal Pozitivizm'in Britanya'da tanınmasına öncülük etmiştir. Ayer, savunduğu fikirler bakımından Russell'dan sonra Britanya'da en önemli filozoflar arasında değerlendirilir. Ayer'in tanınmasında çalışmamızın çıkarımlarını ele aldığımız “*Dil, Doğruluk ve Mantık*” adlı eseri ön plana çıkmaktadır. 1936 yılında yayınlanan bu eser 20. yüzyıl Analitik Felsefe ve Mantıksal Pozitivizm klasiği olarak kabul edilir. Ayer, bu eser ile Viyana Çevresi tartışmalarının da odağında bulunan ‘doğrulama’ ilkesini daha popüler bir hale getirmiştir (Avcı, 2019: 14).

Ayer'in her zaman üzerinde durduğu asıl konu bir önermenin doğrulanabilir olup olmaması durumudur. Ayer'in bilgi felsefesinde ele aldığı konuların başında bu yüzden ‘doğrulama’ gelmektedir. Ona göre bu ölçüt üzerinden diğer felsefik sorunlar arasındaki ilişkiler hakkında da bilgi edinilebilir. Ayer bilgi felsefesinin üç amacından bahsetmektedir (Öğcem, 2016: 14):

- Bilginin kabul gören tatmin edici bir tanımına ulaşmak.
- Hangi önermelerin bilinip bilinemeyeceğini belirlemek.
- Bir önermenin hangi şartlar altında doğru olacağını açıklamak.

Ayer'in bilgi felsefesi ile ilgili görüşleri konumuzla dolaylı olarak ilişkilendirilebilir olsa da çalışmanın sınırlandırılması bakımından Ayer'in bilgi felsefesi ile ilgili görüşleri burada sonlandırılacaktır. Asıl odaklanılmak istenen Ayer'in doğrulama ilkesi perspektifini yansıtmak ve bakış açısını anlayıp eleştirel bir gözle değerlendirmektir.

Mantıksal Empirizmi temsil eden filozoflardan biri şüphesiz ki A. J. Ayer'dir. Ayer doğrulama ilkesini, “*Dil, Doğruluk ve Mantık*” adlı kitabında geniş çaplı olarak ele almıştır. Doğrulama ilkesinin temeli, olgusal içeriği olan bütün önermelerin deneysel varsayımlar olduğu ve bir deneysel varsayımın işlevinin de deneysel beklentiler için bir kural sağlama anlayışına dayanır (Ayer, 1984: 19).

Ayer'in doğrulama ilkesi, deneysel varsayımların bir gerçekliğe ya da gerçekleşmesini mümkün kılacak deneysel bir zemine oturtulması anlayışına dayanır. Diğer bir ifadeyle hiçbir deneyle bağlantısı bulunmayan bir bildirim ya da önermenin deneysel bir varsayım teşkil etmeyeceği bu yüzden olgusal bir değerinin de olmayacağı, doğrulanabilirlik ilkesinin asıl ölçütü olarak anlaşılmalıdır.

Ayer, önermelerin hangi öncüllerden çıkarıldığı sorusu üzerinden fenomenal (görüngüsel) dünyayı aşan bir gerçek üzerine bilgisi olduğunu iddia eden metafizikçi anlayışı eleştirir. Bu

soruyu sormasındaki mantık ise metafizikçi düşüncenin öne sürdüğü önermenin mantıksal olarak çıkarımının sağlanıp sağlanmadığını anlamaya çalışmaktır. Diğer bir ifadeyle tutarlılık ilişkisi gözetmektedir (Ayer, 1984: 11).

Ayer, öne sürdüğü sorulara kendi mantıksal bakış açısı dâhilinde cevaplar da aramıştır. Ayer'in metafizikçi anlayışın savlarının yersiz olduğunu ispat etmek için kullandığı argümanlardan biri de “duyu deneyi”dir. Ona göre metafizikçi anlayışa sahip kişilerin de duyuların gerçekliğinden faydalanması ve önermelerini bu temele dayandırması gerekir. Buna göre fenomenal dünyayı aşan gerçeklik bilgisine ulaşmada metafizikçi de ilk olarak duyularından yararlanacaktır.

Sorularına kendi çıkarımları üzerinden devam eden Ayer, deneysel öncüllerle kurgulanmış bir gerçeklik algısı üzerinden deney-üstü bir gerçekliğe ulaşmanın mümkün olup olmayacağını da sorgular. Bu sorgulamasını şu ifadelerle açıklar: “*deneysel öncüllerden, deney-üstü (super-emprical) herhangi bir şeyin özellikleriyle, giderek varoluşuyla ilgili hiçbir şey yasal olarak çıkarılamaz.*” Ayer, bu çıkarımını hatalı bulsa da bu hatanın mantıksal bir tarafının bulunduğu bahseder. Öte yandan onun dile getirdiği argüman metafizikçi anlayışı eleme yolunda bu hata, yetersiz olarak durmaktadır. Çünkü öncüller üzerinden sonuç çıkarma yapılamasa da elde edilen sonucun yanlış veya hatalı olduğu çıkarımı kesin olarak yapılamaz. Diğer bir ifadeyle çıkarım olarak elde edilen öncül sonuç bakımından doğruluk değeri taşıyabilir ve fenomenal dünyanın aşkın bir gerçeklik bilgisini yansıtabilir. Ayer bu durumu şu ifadelerle dile getirir:

“...metafizikçi de kendi savlarının, son aşamada, duyuların tanıklığına dayandığını yadsıyabilir. Diyebilir ki, kendisinde duyu-deneyiyle bilinmeyen olguları bilmesine olanak veren bir zihinsel sezgi (*intuition*) yetisi vardır. Kendisinin deneysel öncüllere dayandığı, bu yüzden de deney-dışı bir dünyaya atılmasını mantıksal olarak haklı olmadığı gösterilse bile, bundan, bu deney-dışı dünya üzerine ortaya attığı savlamaların doğru olmadığı çıkmaz. Çünkü bir sonucun kendi saymaca öncüllerinden çıkarılmayışi olgusu, onun yanlış olduğunu göstermeye yetmez.”²

Ayer'in doğrulama ilkesini açıklama yolunda sürekli olarak metafizikçi anlayışı³ ve onların savlarını çürütme yolunda fikirler öne sürdüğü daha önce de belirtilmişti. Şimdiye kadar yapmış olduğu çıkarımlar ona göre yetersiz bulunmuş ki kendi fikirlerini ispatlayıcı adımlar atmaya devam etmiştir. Bu bağlamda yöntem farklılığına giden Ayer, “...onu kapsayan edimsel (*actual*) bildirimlerin doğasının eleştirilmesi gerekir.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Bu yöntem değişikliği de Ayer'in asıl kanıtlama argümanı (*argument*) olacaktır. Bu yeni

² A.g.e. s.11-12.

³ Metafizik terimi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Şulul, 2003: 57-69).

yöntemin özünde ise “*bütün olabilir duyu-deneyi sınırlarını aşan bir ‘gerçek’ten söz eden bildirimlerin gerçek bir anlamı bulunmasının olanaksız olması*” yatmaktadır⁴.

Bu yeni yöntem, ilerleyen bölümde bahsi geçecek olan Ayer’in anlam arayışı metodunu da şekillendirecektir. Öyle ki Ayer’in yönteminde ifade ettiği doğrulama ölçütünün kullanılması ile önermelerin hangilerinin anlamlı hangilerinin anlamsız olduğu ortaya çıkarılabilir. Anlamsız önermelerin de elenmesi ile gerçek sorunlar belirgin olarak görülebilecektir. Diğer bir ifadeyle anlamsız önermeler üzerinden metafiziksel bir önerme niteliği taşımayan öncüller ortadan kalkacaktır.

Ayer, metafizik önermelerin yapısının anlamlı olmasının mümkün olmadığını da ifade eder. Ancak burada sorun gibi gözüken durum metafiziğin olanaksızlığının bir olgu sorunu değil, mantık sorunu olmasıdır. Metafiziğin olanaksız olma durumu ise bu bağlamda dile getirilen ifadelerin, bir tümcenin anlamlı olmak için uyması gereken kuralları taşıyor olmasında yatmaktadır. Bu bağlamda metafizik önermeleri diğerlerinden ayıran, bu tip önermelerin doğrulanamaz olmalarıdır (Ayer, 1984: 12-14).

Sonuç olarak Ayer’in doğrulanabilirlik ölçütü, bir tümcenin olgusal bir durum üzerine gerçek bir anlatımda bulunup bulunmadığını irdelememize imkân sağlayan bir ölçüttür.

Buraya kadar metafizikçi anlayışın önermeleri üzerinden çıkarımlarda bulunan Ayer, her ne kadar mantıkçı bir çizgide görünse de deneysel önermelerin geçerliliğini de tartışmıştır. Ayer’e göre ‘varoluş’ Kant’ın da ifade ettiği gibi ‘yüklem’ değildir. Bunun sebebi bir şeyi yüklem görevi verdiğimizde, onun var olduğunu örtük de olsa bildirmiş oluruz. Bununla birlikte eğer varoluş bir yüklem olsaydı, bütün olumlu varoluşsal önermeler totoloji olurdu; bütün olumsuz varoluşsal önermeler de iç-çelişkili olurdu. Ayer, bu gelgitli durumu “doğruluk” nedir sorusu üzerinden açıklamaya çalışır; ona göre “Doğruluk nedir?” diye sormak, “p (önermesi) doğrudur,” tümcesinin bir çevirisini veya çözümlemesini gerektirmektedir (Ayer, 1984: 64). Fakat böyle bir çözümleme ihtiyacına girmek gereksiz olacaktır.

Ayer, analitik ve olgusal önermeler arasında birtakım ayrımlar da yapmıştır. Bu ayrımlar ilgili önermelerin doğrulanmasında farklı yöntemlerin kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Bu ayrımlardan ilki analitik yargılar zorunlu olarak doğrudurlar. Olgusal veya deneysel önermeler ise, olası varsayımlardan ibarettir (Ayer, 1984: 64).

Ayer, deneysel önermeler içerisinde yer alan ve kesinlik içeren önermeleri “gözüme” (*ostensive*)” şeklinde ifade eder (Ayer, 1984: 67).

Bu bölüm içerisinde şimdiye kadar; metafizikçi anlayışı yok sayan Ayer’in metafizik söylemlerle şekillenen önermelerin mantıksal açıdan yanlış olduğunu ifade ettiği fikirlerine yer verilmiştir. Ayer’e göre doğrulama ilkesi, ampirik bir anlam ifade etmediği sürece (duyu veri-

⁴ A.g.e. s.12.

sine dayanmama veya empirik içerikten yoksun olma) bir ifadenin mutlak olarak anlamsız olacağı görüşüne dayanır.

3. A. J. Ayer'e göre Anlamın Doğruluğu

Ayer, önermelerin anlamlı ve anlamsız olma durumlarını gözeterek ilk olarak önermelerin sınırlarının birbirinden ayrılması gerektiğini ifade eder (1998: 13). Bu ayrımı yapmaktaki asıl amaç ise bilginin sınırlarını kesin olarak ortaya koyabilmektir.

Basit bir mantıkla anlamlı önermeler bilgi veren veya içeren önermeler olarak gözükyorsa anlamsız olanlar da bilgi vermeyen, bilgi bakımından içleri boş önermelerdir. Burada kastedilen ise analitik bir önerme değildir. Çünkü analitik önermeler temelde bilgi veren, bilgiyi görmemize ve daha iyi kavramamıza yardımcı olan önermelerdir. Ona göre metafizikle ilişkili önermeler ise anlamsızdır (Ayer, 1984: 49). Ayer'in doğrulama yöntemi perspektifini hatırlarsak metafiziğin ilgi alanına giren, duyu-deneyini aşan bütün önermeler bu anlayışa göre anlamsız ya da daha yumuşak ifadeyle kendi sınırları dahilinde doğruluğu net olmayan önermeler olacaktır.

Ayer, her ne kadar doğrulanabilirlik ölçütü sayesinde metafiziksel veya olgusal içeriğe sahip olmayan önermelerin yanlışlanabilir ve anlamsız olduğunu ifade etse de evrensel nitelikteki bilimsel önermelerin doğrulanabilirliği noktasında Ayer'in kafasında soru işaretleri olduğu açıklamalarından anlaşılacaktır. Çünkü bu türden önermeler tümel niteliktedir. Ayer'in vermiş olduğu örnekten hareketle, "Bütün insanlar ölümlüdür" şeklindeki tümel bir önerme sonsuz sayıda gözleme açık olduğundan doğrulanamaz. Eğer doğrulanabilirlik ile, önermenin sonlu sayıdaki deney veya gözlemine bakılırsa bu kesin olarak doğrulanabilir. Burada anlaşılmak istenen kesin doğrulanabilirlik ile metafizik elenecekse bilimsel önermeler bu türden önermelerle aynı içeriğe sahip olurlar iddiasının güçlenmesidir (Ayer, 1984: 15).

Böyle bir çelişki içerisinde Ayer'e göre yapılması gereken ise, doğrulanabilirlik ölçütünün kıstaslarını yeniden oluşturup metafiziksel ve bilimsel bir önermeyi ayırma yoluna gitmektir.

Ayer, buradaki sorunu ortadan kaldırmak için şu çıkarımda bulunmuştur:

"Konumuzu daha da açıklaştırmak için, onu başka biçimde de düzenleyebiliriz. Gerçek ya da olabilir bir gözlemi kaydeden bir önermeye, deneye dayanan (experiential) bir önerme diyelim. O zaman diyebiliriz ki, bir gerçek olgusal önermenin belirtisi, onun, bir deneye dayanan önermeyle ya da sonlu sayıdaki deneye dayanan önermelerle eşdeğer olması değil, o önermeden, kimi öncüllerle birlikte, yalnız başına o öncüllerden çıkarılmayan bir takım deneye dayanan önermelerin çıkarılmasıdır."⁵

⁵ A.g.e. s.16.

Buradaki açıklama ile evrensel değere sahip bilimsel önermelerin doğrudan olmasa da çeşitli öncüller aracılığıyla deneye ya da gözleme dayalı önermelerin belirgin bir hale getirilmesiyle metafiziksel alandan ayrılabilmesi ifade edilir. Yukarıda verilmiş olan “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesi, bakıldığında sonsuz sayıda insan sayısını ifade eder. Ancak “Sokrates bir insandır” öncülünde durum farklıdır. Bu öncül ile kendisinden sonuç çıkartılabilen deneye dayanan bir önerme çıkarılabilir. “Bütün insanlar ölümlüdür” o halde “Sokrates ölümlüdür” önermesinde olduğu gibi. Buradan çıkarılan öncül “Bütün insanlar ölümlüdür” önermesini doğrulamada yeterli olmasa da olgusal içerikli bir görünüme sahiptir ve bu önermeyi söyleyen kişi tarafından hangi koşul altında yanlışlanabileceği belirgindir. Yani kişi tümceyle ilgili değerlendirmelerinde hangi gözlemlerin kendisini o tümceyi kabul ettirmeye veya reddetmeye götüreceğini biliyorsa o tümce “olgusal bir anlam” taşır. Bu durum ilgili tümceden çıkarılabilecek bir değerlendirmenin kişinin gözlem kümesinden nasıl bir anlam çıkaracağını bilip bilmemesi ile de ilgilidir (Ayer, 1984: 13).

Şimdiye kadar, önermeler üzerinde mantıkçı bir bakış açısının benimsenmesi gerektiği anlaşılabilir. Peki psikolojist bir yaklaşımla önermeler üzerinden anlamlı bilgi çıkarımları yapılamaz mı? Ayer, bu yaklaşıma karşılık vermektedir. Çünkü psikolojist bir tavırla anlamlı çıkarımlar yapılamaz. Örnek: tümcelerin (sentences) gerçek manada anlamlı olmalarını sağlayacak kuralların gösterilmesi. Ayer, tam bu noktada bir tümcenin olgusal bir durum üzerine gerçek bir önerme anlatıp anlatmadığını sorgular. Bu sorgulama ile amaçlanan, her duyu-deneyinin sınırları dışına çıkan metafiziksel önermelerin tamamının ortadan kaldırılmasını sağlamak, olgusal bir durum üzerine gerçek manada bir önerme anlatan tümceler belirlemektir. Bu da ‘doğrulanabilirlik ölçütü’ ile mümkündür. Bu ölçüt ile tümcelerin olgusal olup olmadığı anlaşılabilir, olgusal olan önermeler anlamlı görünecektir. Metafiziğin sunduğu önermeler ve duyu-deneyini aşan önermeler olgusal olmayıp anlamsız olarak değerlendirilecektir. Ayer, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde güçlendirir:

“...belli bir kimse, eğer ve ancak, bir tümcenin anlatmak istediği önermeyi nasıl doğrulayabileceğini, yani belli koşullar altında hangi gözlemlerin, kendisini, önermeyi doğru olarak kabule ya da yanlış olarak reddetmeye götüreceğini biliyorsa, o tümce o kişi için olgusal bir anlam taşır.”⁶

Özetle; Ayer’e göre bir önermenin olgusal olarak anlamlı olması için en önemli ölçütlerden biri, önermenin kişi tarafından nasıl doğrulanabileceğinin ya da yanlışlanabileceğinin bilinmesidir. Burada doğrulanabilirlik koşulu her önerme için geçerli olacaksa bu önermelerin bir şekilde deneyim ile de doğrulanabilirliği sağlanmış olur. Ayer önermelerin doğrulanabilirliği noktasında deneysel ve olgusal doğrulama dışında “kılıfsal (pratik) doğrulanabilir olma” ve “ilkece doğrulanabilir olma” adında iki tür doğrulanabilirlik ölçütünden bahseder. Bunun dışında ‘doğrulanabilirlik’ teriminin “güçlü” ve “zayıf” anlamlı yönlerine de değinen Ayer, bir önermenin mutlak anlamda doğruluğu, deneysel olarak saptanabilmesine bağlıdır, der. Böyle

⁶ A.g.e. s.13.

bir durumda ilgili önermenin, terimin güçlü anlamında doğrulanabilir olduğundan bahsedilebilir. Ama deney onu olanaklı kılıyorsa, o önerme ancak terimin zayıf anlamında doğrulanabilir olduğunu gösterir (Ayer, 1984: 15).

Ayer'e göre önermeler üzerinde yukarıda adı geçen iki doğrulanabilirlik koşulu üzerinden anlamlı önermeler anlaşılabilir. Bunlardan ilki olan pratikte doğrulanabilir olma işlevi taşıyan önermeler basitçe gözlem veya deney yoluyla doğrulanabilir işlev taşırlar. Ayer, pratik olarak doğrulanabilirlik ile, "Dışarıda yağmur yağıyor" ve "Biraz sonra biri kapıdan içeri girecek" gibi yeterli bir gayret gösterildiğinde kolayca doğrulanabilen önermeler kastedilir. İlkece doğrulanabilirlik ile ise, mevcut şartlar altında doğruluk değeri gösterilemeyen ama olgusal anlatım değeri olan ifadeler için gerçek manada doğrulanabilirliğin anlaşılması ifade edilir. Örneğin; "Ay'ın görünmeyen yüzünde dağlar bulunur" ifadesi üzerinden ilkece doğrulanabilirlik Ayer tarafından şu şekilde açıklanır:

*"Benim Ay'a giderek Ay'ın öteki yüzünü görmemi sağlayacak bir roket henüz bulunmadığına göre konu üzerinde edimsel bir gözleme karar verme olanağım yok. Fakat, kuramsal bakımdan anlaşılabilir bir durum olarak, eğer o gözlemleri yapabilecek durumda olsaydım, hangi gözlemlerin gerekli olduğunu biliyorum. Bu yüzden önerme, kılısal olarak değilse bile ilke olarak, doğrulanabilir niteliktedir ve buna göre de anlamlıdır, derim. Öte yandan "Saltık, evrim ve ilerlemeye girer, fakat kendisinde bu yeti yoktur" gibi bir metafizik yalancı-önerme ilkede de doğrulanabilir değildir. Çünkü Saltığın evrim ve ilerlemeye girip girmediğine karar verilmesini sağlayacak bir gözlem kavranamaz."*⁷

Ayer'e göre "Ay'ın görünmeyen yüzünde dağlar bulunur" şeklindeki bir ifade, pratik olmasa da ilkece doğrulanabilirdir. Bu da belli olgusal şartlar oluştuğunda onları doğrulayacak gözlem bildirimlerinin belirlenmesi ile mümkündür. Bu açıdan deneysel gözleme açık olan bu ifade, anlamlı bir önermedir; bir bakımdan anlamsız da görünebilir ancak Ay'a gidilebilecek bir araç yardımıyla bu ifadenin doğruluğu gözlemlenebilir veya ispatlanabilir. Bu türden yargıların, şartlar sağlandığı takdirde doğrulanması önemlidir. İşte bu türden yargılar veya ifade biçimleri Ayer'e göre bir 'önerme'dir. Önerme olması da anlamlı kabul edilmesi için yeterlidir.

Bir tümcenin gerçekte anlamlı kabul edilebilmesinin koşulu olarak onun doğrulanabilir olması şartı taşımasını kabul eden Ayer, bir düzeltme ile "bir tümce eğer ve ancak, anlattığı önerme ya analitik ya da deneysel olarak doğrulanabilir durumdaysa onun gerçek anlamı vardır"ın ileri sürülebileceğini ancak bu belirlenime yine de "gerçek anlamı olmayan bir tümce bir önermeyi dile getirmez" denilmek suretiyle karşı çıkılabileceğini belirtir (Ayer, 1984: 130). Böyle bir eleştirinin yapılabilmesinin şartı olarak da önerme anlamında bir tümcenin tanımı gereği tümce kabul edilebilmesi için onun, önceden doğru veya yanlış değerini almış olması gerekir.

⁷ A.g.e. s.14.

Tüm bu söylenenlerin aksine bir tümce hiçbir şey ifade etmiyorsa deneysel olarak doğrulanamaz demek bir çelişki yaratacaktır. Ayer, tümcenin anlamının olmadığına karar verilmiş olsa bile “*tümcenin ne anlattığından söz etmek, yine de bir şey anlatılmış olmasını gerektirmiş gibi görünüyor*” olduğunu belirtir (Ayer, 1984: 131). Terimsel bir karmaşadan başka bir şey olmayan bu sorun, *doğrulanabilirlik ölçütünün doğrudan tümcelere uygulanabilir olmasıyla aşılabilir*.

Bir tümce yapısal olarak ele alındığında ise tümcenin anlamlı ya da anlamsız bir durum ifade etmesine bakılmaz. Çünkü tümcenin ifade ettiği bildirim gözlem verileri tarafından olası olarak gösterilebilir durumdaysa o tümce anlamlıdır ve aynı zamanda bir önermedir. Bu tarz tümceler anlamlı olduklarından yani deneysel gözlem verilerine dayandıklarından başka tümcelere veya diğer dillere anlamını taşımak kaydıyla çevrilebilir. Bu çeviri sırasında tümce yapısı hedef dilde başka sözcüklerle veya deyimlerle kurulsa bile tümce önermesel olarak belli bir anlam taşıyacağı için ilgili tümcenin anlamı hedef dilde farklılaşmaz (Ayer, 1984: 135).

Ayer için her tümcenin bir bildirimi vardır ve bu bildirimler de doğrulanabilir. Diğer bir ifadeyle önerme de bir bildirimdir ve bildirimler anlamlı olabilir. Bu önermenin sembolleşmesi matematik gibi bir alanın evrensel bir dil haline gelmesi için de önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken şey önermenin her zaman olgusal bir duruma karşılık gelmediğidir. Ayer’e göre, eğer her tümce olgusal bir duruma karşılık gelseydi tüm tümcelerin birbirine eşdeğer çevirilerinin yapılabilmesi mümkün gözükürdü ama pratikte bunun karşılığı yoktur. Yani tümceler olgusal alanla sınırlı olmayıp ancak anlamlılık ile sınırlıdır (Ayer, 1984: 133).

Ayer, her tümcenin bir bildirimde bulunduğunu ve onun da bir şey anlattığı ifade edildiğinde her zaman olgusal bir biliş iletilmiş olunmayacağını ifade eder (Ayer, 1984: 133). Buna göre bildirim önerme ile eşleyip, önerme üzerine yapılan eleştirilere şu şekilde cevap verir; Belirtici bir tümcenin önerme olduğunu anlatmaya çalışan Ayer, bu tanımlamanın geleneksel tanıma ters düştüğünün bilincindedir ve bildirim ile ilgili düşüncesini şu şekilde revize eder: “*Bir bildirim ancak ya analitikse ya da deneysel olarak doğrulanabilirse gerçekten anlamlı olarak kabul edilir*”. Ancak bu açıklama da bildirim anlaşılabilirliği noktasında tatmin edici bulunmamıştır (Ayer, 1984: 134). Ayer sonrasında, her belirtici bildirim anlamlı kabul ettiğine yönelik eleştiri yapılabilir olduğunu belirterek bu durumu şu şekilde açıklama yoluna gider: “*Bir bildirim, eğer ya kendisi gözlem bildirimiyse ya da bir ya da daha çok gözlem bildirimiyse birleştiğinde yalnızca öteki öncüllerden çıkarılamayacak en az bir gözlem-bildirimini gerektiriyorsa, o, dolaysız olarak doğrulanabilir*” (Ayer, 1984: 138).

Bahsi geçen bildirim doğrulanması iki şekilde mümkündür. Bu iki yol da ilgili bildirim yapısına göre değişkenlik gösterebilir. İlk olarak: eğer bir bildirim kendisi bir gözlem verisi diğer ifadeyle duyu-içeriği dili ile ifade edilen ise doğrulanmasına gerek yoktur. Çünkü onun kendisi, zaten doğrulanmış olandır. İkinci yol ise, kendisi gözlem bildirim olmayan ama olgusal içeriğe sahip olan ifadelerin anlamsallığını göstermek için onun çıkarıldığı öncüllere şartlı bir şekilde bakılması gerektiğidir. Yani ifadenin gözlem bildirimine indirgenmesidir (Avcı, 2019: 41).

4. Değerlendirme ve Sonuç

Mantıkçı pozitivistim denildiğinde akla gelen önemli isimlerden biri olan Alfred Jules Ayer, kendi döneminin felsefe anlayışını biçimlendirmeye çalışmış bu bağlamda ilk olarak metafiziğin felsefeden çıkarılmasını çeşitli argümanlarla ispat yoluna gitmiştir. Metafizik önermelerinin duyu-deneysel olarak doğrulanamadığını ve yanlışlanamadığını belirtmiştir. Ayer, mantıkçı pozitivistim perspektifinden hareketle, felsefi analizlerde bulunarak bilimsel ve bilimsel olmayan, anlamlı ve anlamsız olan arasındaki ayrımı yapmaya çalışmıştır. Bu abaları sonucunda, 'doğrulanabilirlik' ilkesini mantıksal bir kriter olarak öne srmştir. Zaman içinde Ayer'in görüşlerindeki değişimlerle birlikte, doğrulanabilirlik ölçütü de kısmen değişmiştir. Çünkü o, iddia ettiği konulardaki tartışmaların bazılarını sürdürememiş bazılarında ise getirdiği çözüm nerileri yetersiz kalmıştır. Doğrulanabilirlik, bu değişim ve gelişimlerin ışığında sadece Ayer'in kullandığı bir ölçütü de olmamıştır. En önemli karakteristiği metafiziğe karşıt bir tutum sergileyen Viyana çevresince de desteklenmiştir.

Ayer'in vurgulamış olduğu bir diğer konu ise doğrulanabilirlik ilkesinin anlamlı da olsa anlamsız da olsa tüm tümcelerde uygulanabilir yapıda olması gerektiği düşüncesidir.

Doğrulanabilirlik lt, anlaşılan en basit şekliyle bilgiye dayalı bir standart arama çabasıdır. Ayer, bu ölçütü ilkesel ve kılğısal (pratik) temelde şekillendirmiştir. Ancak hem Ayer'in konu ile ilgili yapmış olduğu revizeler hem elde edilen tespitler doğrultusunda bu ölçütün önermeler üzerinde tam manasıyla uygulanmasının mümkün olmayacağı sonucu çıkarılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar atışması yoktur.

Kaynaklar

Avcı, S. S. (2019). zmleneci Felsefede Doğruluk lt Sorunu: Alfred Jules Ayer, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, Mersin niversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayer, A. J. (ev. Hacıkadiroğlu, V.), (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*, İstanbul: Metis Yayınları.

- Ayer, A. J. (çev. Demir, E.), (2021). *Felsefede Devrim (Analitik Felsefenin Doğuşu)*, Ankara: Fol Yayınevi.
- Cassirer, E. (çev. Doğan, Ö.), (2007). *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Gündoğan, A. O. (2000). Dil ve Dil-Anlam İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi KKEF Dergisi*, 4, 47-58.
- Hume, D. (çev. Aruoba, O.), (2014). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, Ankara: Biblos Yayınevi
- Naur, P. (2011). *Critique of A. J. Ayer: The Problem of Knowledge*, Denmark: Begoniavej 20, DK 2820 Gentofte.
- Ögçem, E. (2016). Olgucu Yaklaşımlar Perspektifinde Din Dili (Alfred Jules Ayer Örneği). *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 2(1), 1-31.
- Sacıhan, D. (2022). Dil, Düşünce ve Anlam Arasındaki İlişkinin 18. Yüzyıl Empirist Filozofları Açısından İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şulul, C. (2003). Metafiziğin Tarihsel Evrimi. *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), 57-69.
- Wittgenstein, L. (Aruoba, O.), (2006). *Tractatus Logico-Philosophicus*, İstanbul: Metis Yayınları.

Extended Summary

Numerous philosophers have offered views within the aforementioned disciplinary fields on the nature of language, the extent of its dimensions, and how meaning should be explained. One of these philosophers is undoubtedly A. J. Ayer.

This study initially aims to reflect Ayer's perspective on the 'verification principle.' During his engagement with philosophy, Ayer's main concern was the issue of whether a proposition could be verified. A. J. Ayer, a representative of logical empiricism, focused on this problem.

The issue of the verification principle can be explained through an epistemological approach that discusses the real source, limits, and reliability of knowledge from a philosophical viewpoint. Philosophers have sought answers to the 'problem of knowing' and further to 'the criterion for knowing something' in the context of reality, perception, and truth.

From Ayer's perspective, the foundation of the verification principle is the understanding that all propositions with factual content are empirical hypotheses and that the function of an empirical hypothesis is to provide a rule for empirical expectations. According to him, the basis of thought is to ground empirical hypotheses on a reality or an empirical basis that makes them possible. It should be noted that a statement or proposition with no connection to any experiment does not constitute an empirical hypothesis and, therefore, lacks factual value, which should be understood as the main criterion of the verification principle.

Ayer criticizes the metaphysical understanding that claims to have knowledge about a reality beyond the phenomenal world. In this context, he sought to prove his ideas by including sensory experiences. According to him, individuals with a metaphysical understanding should also benefit from the reality of the senses and base their propositions on this foundation. Thus, in reaching knowledge of a reality beyond the phenomenal world, the metaphysician will first use their senses. Ayer questions whether it is possible to reach a super-experiential reality through a constructed perception of reality based on premises.

Over time, Ayer revised his ideas and felt the need to change his method, which he called the 'verification method.' By applying the verification criterion, it will be possible to determine which propositions are meaningful and which are meaningless, thereby eliminating meaningless propositions and making real problems more apparent.

In the first part of our study, we note that although Ayer appears to adhere to a logical line, he also debates the validity of empirical propositions. In the second part, his search for the truth of meaning and real knowledge is discussed. He expressed that to clearly delineate the boundaries of knowledge, it is necessary to distinguish between meaningful and meaningless propositions by considering their status.

Despite aiming to prove that propositions with no metaphysical or factual content are falsifiable and meaningless through the verification criterion, Ayer could not fully infer the verifiability of universal scientific propositions. Due to this inadequacy, he redefined the criteria of the verification principle to distinguish between metaphysical and scientific propositions. He explained the functionality of this distinction by asserting that scientific propositions with universal value, although not directly, can be made apparent through various premises based on experience or observation, separating them from the metaphysical realm.

In his ongoing search, Ayer also addressed whether meaningful knowledge can be derived from propositions through a psychologistic approach. However, he concluded that meaningful inferences cannot be made through a psychologistic stance. Regarding the verifiability of propositions, he discusses two types of verifiability criteria beyond experimental and factual verification: 'practical verifiability' and 'principle verifiability.' Additionally, he mentions the 'strong' and 'weak' senses of the term 'verifiability.' Propositions that meet the verifiability condition in either sense are considered meaningful. Propositions with practical verifiability are those that can be verified through observation or experiment.

Ayer states that for a sentence to be considered genuinely meaningful, it must meet the condition of being verifiable. However, asserting that a sentence that expresses nothing cannot be experimentally verified would create a contradiction. According to Ayer, when a sentence is structurally analyzed, whether it expresses a meaningful or meaningless situation is not considered; rather, the meaningfulness of the expressed content is considered. Ultimately, every sentence has a statement, and these statements can be verified. In other words, a proposition is also a statement, and statements can be meaningful. However, he also notes that not all sentences necessarily convey factual knowledge.

In the conclusion section of our study, it is emphasized that Alfred Jules Ayer's ideas, synonymous with logical positivism, have undergone changes over time. This is because he could not sustain some of the discussions he proposed, and some of his solutions were inadequate.

In conclusion, the verification criterion, in its simplest form, is an effort to seek a standard based on knowledge. However, based on both Ayer's revisions to his explanations and our inferences, we can assert that complete verifiability may not be entirely possible.

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Haziran 2024

International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
June 2024

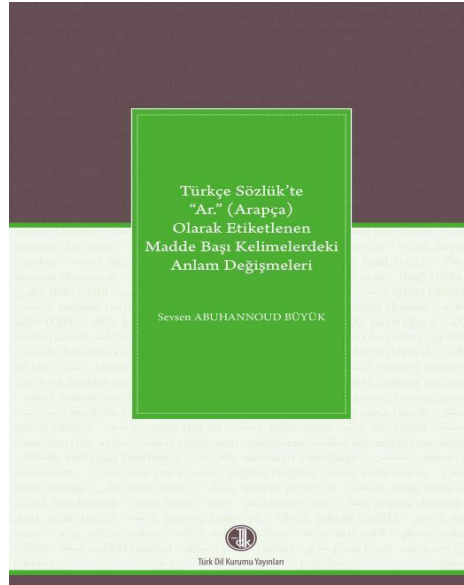

Atıf (cite): Al Aenzi, Lana Ahed Mahmoud (2024), "Türkçe Sözlük'te 'Ar.' (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri" adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 8, 106-109. doi: 10.48147/dada.1489142.

“Türkçe Sözlük'te ‘Ar.’ (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri” Adlı Eser Üzerine

About of the “Türkçe Sözlük'te ‘Ar.’ (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri” Named Book

Lana Ahed Mahmoud AL AENZI¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Sevsen ABUHANNOUD BÜYÜK (2023). *Türkçe Sözlük'te ‘Ar.’ (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 280s. ISBN: 9789751756671

1 Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, lana.lahed@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3734-3317

Makale Geliş Tarihi (Received): 23.05.2024 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 31.05.2024

Türk dili, yüzyıllar boyunca farklı kültürlerle etkileşim içinde kalarak zenginleşmiş ve bu süreçte birçok yabancı kelimeyi bünyesine katmıştır. Bu etkileşimlerin en belirgin olanlarından biri, Arapçadan gelen kelimelerdir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Arap kültürü ve dili, dinî ve bilimsel etkiler aracılığıyla Türk toplumunda önemli bir yer edinmiştir. Bu durum, Arapça kelimelerin Türkçeye yoğun bir şekilde girmesine ve günlük dilin bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Günümüzde hâlâ yaygın olarak kullanılan birçok Türkçe kelimenin kökeni Arapçadır. Bu durum, Türkçenin tarihsel süreç içinde farklı kültürlerle kurduğu güçlü bağları yansıtmaktadır.

Türkçeye giren bazı Arapça kelimeler, zamanla anlam değişikliklerine uğrayarak Türk dilinde farklı şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç, kelimelerin yeni kültürel ve toplumsal bağlamlarda yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Arapça kökenli kelimeler, Türkçede özgün anlamlarından daralma uğrayarak ya da genişleyerek farklı anlamlar kazanmış ve bu değişim, Türk dilinin zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Sevsen Abuhannoud Büyük'ün yazdığı 280 sayfalık "Türkçe Sözlük'te 'Ar.' (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri" adlı eser, 2023 yılının sonunda Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır: "Giriş", "Anlam Değişimleri", "Alıntılama", "Bulgular ve Yorumlar", "Sonuç ve Öneriler" ve "Dizin".

Eser, Türkçedeki Arapça kökenli kelimelerin anlam değişimlerini tespit edip bu kelimeleri Arapçadaki asıl anlamlarıyla karşılaştırmaktadır. Daha sonra bu kelimeler sınıflandırılmaktadır.

Giriş kısmında, dillerin önemi ve gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Türk dili ve diğer diller arasındaki etkileşimler incelenmiş, özellikle Arapça ve Türkçe arasındaki bağ ele alınmıştır. Türkçedeki Arapça kelimeler ve bu kelimelerin Türk dilinin farklı dönemlerindeki durumu detaylandırılmıştır. Ayrıca, Türkçede anlam değişimlerinin sebepleri açıklanmış, kitabın önemi ve hitap ettiği kitle belirtilmiştir. Tarihi dönemlerin içerisinde önemli tek dilli ve iki dilli sözlükler tasnif edilerek Türkçe-Türkçe ile Arapça-Türkçe ve Arapça-Arapça sözlükler hakkında bilgi verilmektedir.

Kitabın birinci bölümü, anlam değişimlerine odaklanarak bu değişimlerin tanımlarını ve kurallarını ele alınmıştır. Bu bölümde, anlam değişimlerinin çeşitli sebepleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. İlk olarak, yer ve zaman gibi dışsal etkenlerin anlam değişimine nasıl katkıda bulunduğu açıklanmıştır. Dilsel sebepler de bu kapsamda önemli bir yer tutmaktadır. Kelime alıntıları, farklı dillerden alınan kelimelerin kendi dillerindeki anlamlarını nasıl değiştirdiğine dair örneklerle desteklenmiştir. Anlam alıntıları ise, bir kelimenin farklı bağlamlarda kazandığı yeni anlamları açıklamaktadır. Ayrıca bu sebeplerin yanında tarihsel, kültürel, sosyal ve psikolojik etkenler zikredilmiştir. Bölümün son başlığı, anlam değişimle-

rinin biçimlerine ayrılmıştır. Anlam gelişmesi, anlam daralması ve başka anlama geçiş gibi kategoriler altında incelenmiştir.

İkinci bölümde alıntılama terimi, başka adlar ile ödünçleme ve kopyalama gibi terimlerle ele alınarak incelenmiştir. Bölümün ikinci başlığı "Alıntılamanın Biçimleri"dir. Bu başlık altında kelime anlatsı, ses alıntısı, anlam anlatsı gibi biçimler incelenmiş. Bir dilden başka bir dile geçme şekli, doğrudan ya da doğrudan olmayan olarak, yerleşmemiş yabancı sözcükler ve yerleşmiş yabancı sözcükler olarak da ayrılarak açıklanmıştır.

Bölümün üçüncü başlığı ise "Alıntılamanın Sebepleri"dir. Burada temel sebepler belirtilerek ihtiyaç, prestij ve iki dillilik olmak üzere üç ana başlık altında açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde bulgular ve yorumlar ele alınmıştır. Türkçe Sözlük'teki Arapça kökenli kelimelerin anlamları araştırılarak beş başlık altında tasnif edilmiştir: "Başka Anlama Geçiş", "Anlam Genişlemesi", "Anlam Daralması", "Türkçede Arapça Köklerden Türetilip Arapçada Kullanılmayan Kelimeler" ve "Türkçe Sözlük'te 'Ar.' Olarak Etiketlenen Ancak Arapçada Bulunmayan ve Kullanılmayan Kelimeler". Her başlık altında tespit edilen kelimeler alfabe sırasına göre tek tek incelenmiştir. Kelimelerin Türkçe Sözlük'teki anlamları verilmiş ve aynı zamanda Arapçadaki anlamları da belirtilmiştir.

Sonuç ve Öneriler bölümünde, Arapça kökenli 1259 kelimenin anlamının değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca, bazı kelimelerin Arapça olarak etiketlendiği ancak Arapçada kullanılmadığı fark edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkçede Arapça köklerden türetilip Arapçada kullanılmayan kelimeler de tespit edilmiştir. Anlam değişimlerinin temel sebepleri üzerinde durulmuştur.

"Türkçe Sözlük'te 'Ar.' (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başlı Kelimelerdeki Anlam Değişimleri" başlıklı eser, Türk dilindeki Arapça kökenli kelimelerin anlam değişimlerini sistematik bir şekilde inceleyen önemli bir çalışmadır. Eser, Türk dili için önemlidir. Arapça kökenli kelimelerin Türkçeye nasıl geçtiği ve zaman içindeki anlam değişimlerini göstermektedir. Anlam değişimleri, dil bilimi ve anlam bilimi açısından faydalıdır. Kelimelerin anlamı, dil eğitimi ve öğretimi için önemli bir kaynaktır; özellikle dilin kökenlerini ve mantığını anlamak isteyen öğrencilere yönelik faydalıdır. Sözlükbilim açısından da değerlidir, sözlüklerde yer alan Arapça kökenli kelimelerin etiketlenmesi ve anlam değişimlerinin tespit edilmesi, sözlüklerin doğruluğunu ve kapsamını artırır. Dolayısıyla bu eser Türk dilinin tarihi ve kültürel etkileşimleri açısından oldukça önemlidir. Kitap öğrenciler, akademisyenler ve araştırmacılar için faydalı bir başvuru kaynağı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Büyük, Sevsen Abuhannoud (2023). *Türkçe Sözlük'te 'Ar.' (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başı Kelimelerdeki Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.